

YASHIL IQTISODIYOT

“Yashil iqtisodiyot” monografiyasi barqaror rivojlanish, ekologik innovatsiyalar va resurslardan samarali foydalanish masalalariga bagʻishlangan. Asarda yashil iqtisodiyot tushunchasi, kelib chiqish tarixi va nazariy asoslari keng tahlil qilinadi. Rivojlangan mamlakatlarning tajribasi, oʻtish jarayonidagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar, hamda global daqiriqlar kontekstida yashil iqtisodiyotning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, mamlakatimizda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar, investitsiya yoʻnalishlari va “Yashil iqtisodiyot – 2030” loyihasi koʻrib chiqilgan. Ushbu monografiya iqtisodiyot, ekologiya, siyosat va innovatsiyalar kesishmasida tadqiqot olib boruvchi olimlar, talabalar va amaliyotchilar uchun moʻljallangan.

Shoydulova Maftuna Zafar qizi – talaba-tadqiqotchi. Yashil iqtisodiyot, ekologik innovatsiyalar va barqaror rivojlanish masalalari uning asosiy ilmiy qiziqishlari qatoriga kiradi.

Globe
EDIT

Shoydulova.M – Yashil iqtisodiyot

Maftuna Shoydulova

Globe
EDIT

Maftuna Shoydulova

YASHIL IQTISODIYOT

Yashil rivojlanishning nazariy, amaliy va strategik
jihatlari

Maftuna Shoydulova
YASHIL IQTISODIYOT

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

Maftuna Shoydulova

YASHIL IQTISODIYOT

**Yashil rivojlanishning nazariy, amaliy va
strategik jihatlarini**

FOR AUTHOR USE ONLY

GlobeEdit

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

GlobeEdit

is a trademark of

Dodo Books Indian Ocean Ltd. and OmniScriptum S.R.L publishing group

120 High Road, East Finchley, London, N2 9ED, United Kingdom

Str. Armeneasca 28/1, office 1, Chisinau MD-2012, Republic of Moldova, Europe

Managing Directors: Ieva Konstantinova, Victoria Ursu

info@omniscryptum.com

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-9-04876-0

Copyright © Maftuna Shoydulova

Copyright © 2025 Dodo Books Indian Ocean Ltd. and OmniScriptum S.R.L publishing group

FOR AUTHOR USE ONLY

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI**

SHOYDULOVA MAFTUNA ZAFAR QIZI

YASHIL IQTISODIYOT

RISOLA

*O‘zbekiston respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi tomonidan
5230100-Iqtisodiyot, 5520100-Ijtimoiy ish (Pensiya ta‘minoti),
5232300-Mintaqaviy Iqtisodiyot, 5232200-Ekonometrika bakalavriat
ta‘lim yo‘nalishlari va 5A230103-Makroiqtisodiyot mutaxassisligi
talabalari uchun Risola sifatida tavsiya etiladi*

Yashil Iqtisodiyot: Risola./Sh.M.Zafarovna va boshqalar. –Denov: “Institut”, 2025. -172 b

Mazkur risolada “Yashil iqtisodiyot” fanining dolzarb masalalari zamonaviy ilmiy-nazariy yondashuvlar asosida, interfaol ta’lim metodlari va amaliy ko’nikmalarni shakllantiruvchi pedagogik yondashuvlar bilan boyitilgan holda yoritilgan. Risolada “yashil iqtisodiyot” tushunchasining mazmun-mohiyati, uning evolyutsion shakllanish jarayoni, global iqlim o’zgarishlari va ekologik muammolar fonida bu modelga o’tish zarurati chuqur tahlil qilingan.

Yashil iqtisodiyotni tashkil etuvchi asosiy tamoyillar, asosiy yo’nalishlar, barqarorlik indikatorlari, resurslardan oqilona foydalanish va chiqindilarni kamaytirish mexanizmlari alohida boblarda tizimli tarzda bayon etilgan. Risolada shuningdek, yashil moliyalashtirish vositalari, innovatsion energiya yechimlari, ekologik samaradorlikni oshirishga qaratilgan davlat siyosati, yashil texnologiyalarni joriy etishdagi ijtimoiy va iqtisodiy effektlar chuqur o’rganilgan. Barcha mavzular zamonaviy statistika, xalqaro indekslar, O’zbekistonning tegishli davlat dasturlari (“Yashil iqtisodiyot – 2030”, “Yashil makon” va boshqalar) asosida o’zbek modeli misolida keng tahlil qilinadi. Yashil iqtisodiy rivojlanish borasida rivojlangan davlatlar tajribasi, mintaqaviy yondashuvlar, shuningdek, jahon banki va BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uyg’unlashgan yondashuvlar amaliy yechimlar bilan boyitilgan.

Mazkur Risola iqtisodiyot yo’nalishida ta’lim olayotgan talaba-yoshlar, magistrlar, ilmiy izlanuvchilar, doktorantlar, amaliyotchilar, davlat boshqaruvi mutaxassislari va ekologik islohotlar bilan shug’ullanayotgan ekspertlar uchun mo’ljallangan. Fanning nazariy asoslari bilan bir qatorda, real sektor misolida muammoli vaziyatlar, testlar va keyslar orqali interfaol o’qitish imkoniyati kengaytirilgan.

Ushbu Risola O’zbekiston Respublikasi “Yashil iqtisodiyot” strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar asosida tayyorlangan bo’lib, zamonaviy barqaror rivojlanish modelini ilmiy asoslash, o’quvchilarda ekologik tafakkur va yashil tafakkurni shakllantirishda muhim o’rin tutadi.

Mundarija

KIRISH.....	4
I-BOB. Yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari va tushunchalari.....	7
1.1. Yashil iqtisodiyotning mohiyati, asosiy tushunchalari va kurs predmeti....	7
1.2. Yashil iqtisodiyotning kelib chiqish tarixi	11
1.3. Yashil iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlari	13
1.4. Barqaror rivojlanishni ta'minlashda yashil iqtisodiyotning o'rni	17
II-BOB. Yashil iqtisodiyotga o'tish zarurati va bu borada rivojlangan mamlakatlar tajribasi.....	61
2.1. An'anaviy rivojlanish yondashuvlari va uning cheklovlari.....	61
2.2. Yashil iqtisodiyotga o'tish zarurati va tamoyillari	64
2.3. "Yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi.....	91
2.4. Yashil iqtisodiyotga o'tish siyosatining dastaklari	95
2.5. Rivojlangan mamlakatlarning yashil iqtisodiyotga o'tish tajribasi.....	102
III-BOB. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun mavjud shart – sharoitlar	115
3.1. Yashil iqtisodiyotning tashqi omillari va bozordagi tengsiliklar.	115
Xalqaro siyosiy bosimning yashil iqtisodiyotga ta'siri	118
3.2. Yashil iqtisodiyotni rag'batlantiruvchi sohalarga investitsiyalar va xarajatlarni rag'batlantirish.	120
3.3. Yashil iqtisodiyotga xususiy va davlat investitsiyalarini yo'naltirish.	130
3.4. Yashil iqtisodiyot bo'yicha nazariy ko'nikmalarni rivojlantirish.	137
IV-BOB. Yashil iqtisodiyot siyosati maqsadlariga erishish uchun strategiyalar va rejalar	150
4.1 Yashil iqtisodiyot sohasida mamlakatimizda mavjud meyoriy hujjatlar..	150
4.2. "Yashil iqtisodiyot 2030" loyihasi.....	155
4.3. Yashil rivojlanishni rejalashtirishda yashil g'oyalarni integratsiyasi.....	160
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	169

KIRISH

XXI asr insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini — **barqaror rivojlanish paradigmasining** shakllanish davrini boshlab berdi. Ushbu davrning asosiy xususiyati shundaki, iqtisodiy o'sish indikatorlari endilikda ijtimoiy farovonlik, ekologik barqarorlik va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bilan chambarchas bog'liq holda ko'rib chiqilmoqda¹. Bu esa inson faoliyatining barcha sohalarida ekologik omillarni hisobga oluvchi, resurslarni tejovchi, iqlim barqarorligiga asoslangan yangi iqtisodiy model — **yashil iqtisodiyot** konsepsiyasining vujudga kelishiga zamin yaratdi.

Yashil iqtisodiyot (green economy) — bu iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy adolatni ta'minlagan holda, atrof-muhitga antropogen bosimni kamaytirish, tabiiy kapitalning **regeneratsiyasini** qo'llab-quvvatlash, uglerod intensivligini pasaytirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan **integratsion iqtisodiy tizimdir**². U klassik iqtisodiy nazariyadagi bozor mexanizmlarini ekologik mezonlar bilan boyitgan holda, iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ekologik va ijtimoiy parametrlarni **inkorporatsiya** etadi³. Bu boradagi yetakchi ilmiy maktablar — ekologik iqtisodiyot (**ecological economics**), barqaror rivojlanish iqtisodiyoti (**sustainable development economics**), bioiqtisodiyot (**bioeconomics**) va uglerodsiz iqtisodiyot (**low-carbon economy**) — yashil iqtisodiyotni nazariy-metodologik asoslar bilan boyitmoqda⁴.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasining xalqaro miqyosda institutsional jihatdan mustahkamlanishi **BMTning 2012-yilgi "Rio+20" sammitida** tasdiqlangan bo'lib, unda yashil iqtisodiyot **barqaror rivojlanish** va **qashshoqlikni qisqartirishning** asosiy vositasi sifatida e'tirof etildi⁵. Shundan so'ng Yevropa Ittifoqi, **OECD**, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki kabi transmilliy institutlar yashil moliyalashtirish, ekologik soliq siyosati, uglerod savdosi va yashil

¹ Sachs, J. (2015). The Age of Sustainable Development. Columbia University Press.

² UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication.

³ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). Blueprint for a Green Economy. Earthscan.

⁴ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). Blueprint for a Green Economy. Earthscan.

⁵ United Nations (2012). The Future We Want – Outcome document of Rio+20.

investitsiyalar bo'yicha siyosiy va ilmiy tavsiyalarni ishlab chiqdilar⁶. Ayniqsa, 2015-yilda qabul qilingan **BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs)** yashil iqtisodiyot tamoyillarini global kun tartibiga olib chiqdi⁷.

O'zbekiston Respublikasida ham ekologik muvozanatni saqlagan holda iqtisodiy o'sishga erishish, energetik mustaqillikni ta'minlash, iqlim xavfsizligini mustahkamlash va uglerod neytralligiga erishish yo'lida yashil iqtisodiyot konsepsiyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida shakllantirilmoqda. Bu borada muhim normativ-huquqiy asoslar yaratildi. Masalan, **PF-6264-sonli Farmonida** ("O'zbekiston Respublikasining Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida", 2021-yil 4-oktabr) 2030-yilgacha bo'lgan yashil o'sish ko'rsatkichlari, **uglerod intensivligini** kamaytirish, qayta tiklanuvchi energetikani rivojlantirish va ekologik investitsiyalarni rag'batlantirish kabi strategik yo'nalishlar belgilandi⁸. **PQ-5101-sonli Prezident Qarorida** ("Atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2021-yil 21-aprel) esa ekologik nazorat, davlat monitoringi va **texnologik reglamentatsiya** vositalarining zamonaviy standartlarga moslashuvi belgilanmoqda⁹. 2023-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan **"Yashil transformatsiya siyosati"** mamlakatda iqtisodiy sektorlarni karbon neytral yo'nalishga o'tkazishni nazarda tutadi¹⁰.

Mazkur Risolani yaratish zarurati quyidagi asosiy fanlararo va amaliy sabablar bilan izohlanadi:

1. **Ilmiy-metodologik ehtiyoj** – Yashil iqtisodiyot ko'plab fanlar — iqtisodiyot, ekologiya, energetika, moliya, huquq, texnologiya va siyosatshunoslik bilan kesishuvchi **transdistsiplinar soha** bo'lib, uni chuqur o'rganish zamonaviy ilm-fan talabidir.

⁶ OECD (2020). Green Growth Indicators 2020. Paris.

⁷ United Nations (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.

⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 4-oktabrdagi PF-6264-sonli Farmoni - "O'zbekiston Respublikasining Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"

⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 21-aprel PQ-5101-sonli qarori - ("Atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida")

¹⁰ Prezident Sh.M. Mirziyoyevning 2023-yilgi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

2. **Davlat siyosatidagi ustuvorlik** – Yashil iqtisodiyotga oid strategiyalarni amalga oshirishda mutaxassislarning ekologik-iqtisodiy savodxonligini oshirish muhim ilmiy-amaliy vazifadir.
3. **Kadrlar tayyorlashdagi muvofiqlik** – Oliy ta’lim tizimida barqaror rivojlanish va ekologik muhofazaga doir fanlar integratsiyasini ta’minlash uchun mazkur fan *fundamental* ahamiyatga ega.
4. **Xalqaro integratsiya** – O‘zbekistonning xalqaro ekologik bitimlarga (Parij bitimi, **SDGs**) qo‘shilishi tufayli, global yashil iqtisodiyot me’yorlariga mos intellektual va institutsional salohiyat yaratish zarur.

Risolaning *konseptual* tuzilmasi iqtisodiy nazariya va ekologik yondashuvlarning integratsiyasiga asoslangan holda, quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- Yashil iqtisodiyot nazariyasining shakllanish bosqichlari va ilmiy paradigmalari;
- Yashil moliyalashtirish va uglerod bozorlari mexanizmlari;
- Energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan manbalarni joriy etish siyosati;
- Xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyoti asosida sektoral strategiyalar (qishloq xo‘jaligi, transport, sanoat, urbanizatsiya);
- *Yashil transformatsiyaning* ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri, baholash indikatorlari va monitoring tizimlari.

Mazkur fan — talabalar, ilmiy izlanuvchilar va iqtisodiy qaror qabul qiluvchi mutaxassislar uchun muhim bilim manbai bo‘lib, ularni yashil texnologiyalar, ekologik siyosat va barqaror rivojlanish *konsepsiyalarini* amaliyotga tatbiq etish salohiyatiga ega kadrlar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat O‘zbekistonning, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasining ekologik xavfsizligi va iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qilishi shubhasizdir.

I-BOB. Yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari va tushunchalari

1.1. Yashil iqtisodiyotning mohiyati, asosiy tushunchalari va kurs predmeti

Yashil iqtisodiyot tushunchasi ekologik barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni uyg'unlashtiruvchi konsepsiya bo'lib, u tabiiy resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitga zarar yetkazmaslik, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish va ijtimoiy adolatni ta'minlashni maqsad qiladi.

1.1.1-jadval

Yashil iqtisodiyot va bozor iqtisodiyoti — tamoyil va ustuvorliklar kesishmasidagi farqlar¹¹

Mezon	Bozor iqtisodiyoti (klassik "market eCO2nomy")	Yashil iqtisodiyot ("green eCO2nomy")
Nazariy tayanch	Adam Smitdan neoklassik maktabgacha: erkin bozor, narx signali, shaxsiy manfaat umumiy farovonlikka olib keladi	Ekologik iqtisod, barqaror rivojlanish nazariyasi, "planetar chegaralar" konsepti
Asosiy maqsad	Resurslar taqsimotini narx orqali optimallashtirish, YaIM o'sishi va foydani maksimallashtirish	Farovonlikni resurs chegaralarida maksimal qilish: iqtisodiy + ekologik + ijtimoiy kapitalni bir vaqtda oshirish
Resurslarga qarash	Tabiiy resurslar bozor tovariga aylanadi; cheklov — narx	Tabiiy kapitalni eskirishni iqtisodiy xarajat sifatida ichkilashtiradi; degradatsiyani minimallashtirish ustuvor
Ekologik eksternaliya	Ko'pincha "bozor muvaffaqiyatsizligi" sifatida qaraladi, lekin tuzatish shart emas	Eksternaliyani ichkilashtirish shart: ifloslantiruvchi to'laydi, uglerod narxlash, yashil soliqlar
Regulyatsiya roli	Minimal: mulk huquqi, raqobat va shaffoflik kafolati	Faol: yashil standartlar, kvotalar, karbon bozor, ESG-hisobot
Narx signali	"Ko'rinmas qo'l" – taklif/talab	Narx + "ko'rinadigan qo'l" (ekologik soliq, subsidiyalar, kvota)
O'sish modeli	Chiziqli: ol → ishlat → tashla	Sirkulyar: ol → ishlat → qayta aylantir → qo'shimcha qiymat
Energiya bazasi	Narx eng past bo'lgan manba (ko'mir, gaz)	Karbon-neytral, qayta tiklanuvchi manbalar ustun
Investitsiya ustuvorligi	Qisqa va o'rta muddatli rentabellik	Uzluksiz, "triple bottom line" (profit + people + planet)
Risk profili	Bozor sikllari, xomashyo narxi, siyosiy xavf	Bozor + iqlim tavakkallari (fizik / o'tish), "brown-asset" xatari
Muvaffaqiyat ko'rsatkichi	YaIM, ROE, ROI	YaIM + karbon intensivligi, resurs produktivligi, SDG-indikatorlar
Ijtimoiy	"Trickle-down" – bozor farovonlikni	"Just transition" – o'sish mevalarini

¹¹ Muallif ishlanmasi.

Mezon	Bozor iqtisodiyoti (klassik “market eCO2nomy”)	Yashil iqtisodiyot (“green eCO2nomy”)
taqsimot	pasaytirib tarqatadi	adolatli bo'lish, zaif qatlamni himoya qilish

- **Bozor iqtisodiyoti** – resurslarni *erkin narx signali* orqali taqsimlaydi, lekin ekologik cheklovlarni ichki hisob-kitobga kiritmaslik xavfi bor.
- **Yashil iqtisodiyot** – o‘sha narx mexanizmini saqlab, unga **ekologik narxlash va institutsional “korektorlar”** qo‘shadi; natija: barqaror farovonlik, uglerod izini kamaytirish va tabiiy kapitalni ko‘paytirish.

Bozor iqtisodiyoti “narx – bu hammasi” deydi, yashil iqtisodiyot esa “narxga tabiatning haqini ham qo‘sh” deya talab qiladi.

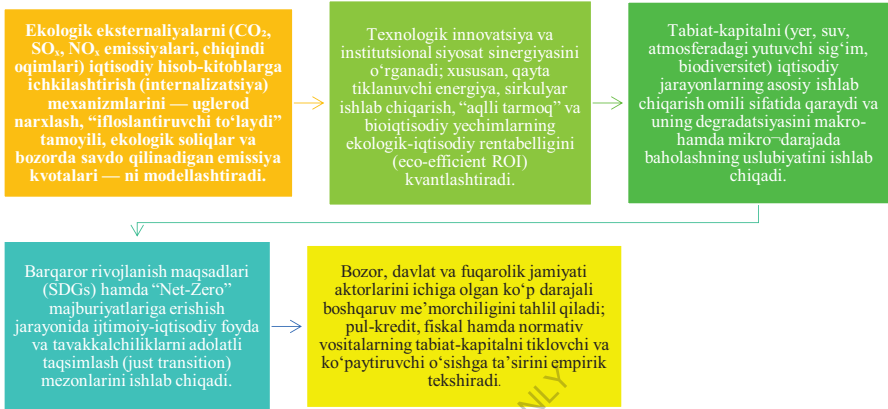
Yashil iqtisodiyot fanining predmeti — bu iqtisodiy tizimlarning tabiiy-chegaralangan resurslar doirasida barqaror farovonligini ta’minlash jarayonini nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etishdir¹². Shu bilan birgalikda, yildan-yilga aholi sonining o‘sib borayotgan murakkab vaziyatda cheklangan iqtisodiy resurslardan cheksiz ehtiyojlarni ekologiyaga ziyon bermasdan qondirishdir.

Mazkur fan quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

¹²World Bank. (2022). *Green Economy Report*. Washington, D.C.: World Bank Publications.

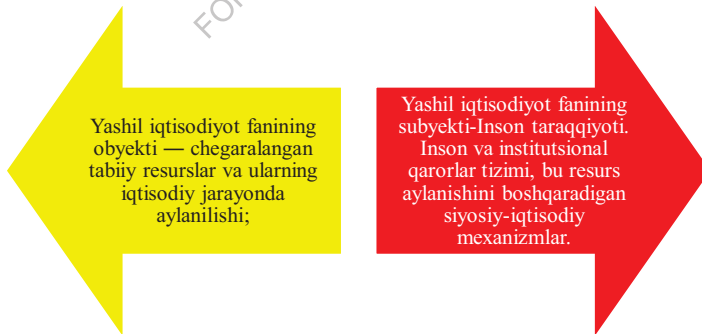
1.1.1-chizma

Yashil iqtisodiyot fani amalga oshiradigan ishlari¹³

1.1.2-Chizma

Yashil iqtisodiyot fanining obyekti va subyekti¹⁴

¹³ Muallif ishlanmasi.

¹⁴ Muallif ishlanmasi.

1.1.2-jadval

Yashil Iqtisodiyot Modelining Tuzilmasi: Maqsad, Xususiyat va Strategik Yo‘nalishlar¹⁵

Asosiy yo‘nalish	Tavsifi
Ta’rif	Yashil iqtisodiyot – ekologik barqarorlik, iqtisodiy o‘rinish va ijtimoiy adolatni uyg‘unlashtiruvchi modeldir.
Asosiy maqsadlar	<ul style="list-style-type: none"> - Iqlim o‘zgarishining oldini olish - Tabiiy resurslarni asrash - Barqaror rivojlanish - Ijtimoiy tenglikni ta’minlash
Asosiy xususiyatlar	<ul style="list-style-type: none"> - Ekologik xavfsizlik - Resurslardan oqilona foydalanish - Texnologik innovatsiyalar - Ijtimoiy inklyuzivlik
Foydalaniladigan vositalar	<ul style="list-style-type: none"> - Qayta tiklanuvchi energiya manbalari - Toza texnologiyalar - Ekologik soliqlar va rag‘batlar - Barqaror infratuzilma
Natijalar (kutilgan)	<ul style="list-style-type: none"> - Atrof-muhitni muhofaza qilish - Yashil ish o‘rinlari yaratilishi - Raqobatbardosh iqtisodiyot - Ijtimoiy barqarorlik
Uzoq muddatli istiqbol	<ul style="list-style-type: none"> - Ekologik va iqtisodiy muvozanat - Kelajak avlodlar uchun resurslarni saqlab qolish

Yashil iqtisodiyot – bugungi global muammolar: iqlim o‘zgarishi, ekologik *degradatsiya* va resurs tanqisligiga qarshi samarali javob bo‘lib, iqtisodiyotni tabiat qonunlari bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan tizimli yondashuvdir ¹⁶ . Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari faqat ekologik masalalargina emas, balki ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlarni ham o‘z ichiga oladi. U o‘zining ko‘p qirrali mazmuni bilan barqaror taraqqiyotning muhim tayanchlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

¹⁵ Muallif ishlanmasi.

¹⁶ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan.

Tahliliy jihatdan olganda, yashil iqtisodiyot an'anaviy iqtisodiy modellarni tanqidiy qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. U o'sishni faqat raqamiy ko'rsatkichlar orqali emas, balki inson salomatligi, ekologik holat va ijtimoiy tenglik darajasi orqali baholaydi¹⁷. Bu yondashuvda innovatsiyalar muhim o'rin tutadi: ekologik toza texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalari iqtisodiyotni yangi bosqichga olib chiqadi¹⁸.

Shuningdek, yashil iqtisodiyotda *inklyuzivlik tamoyili* alohida e'tiborga loyiq – bu, iqtisodiy o'sish jarayonida aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, zaif guruhlar manfaati ham ko'zda tutilishini anglatadi¹⁹. Bu esa uni nafaqat ekologik, balki ijtimoiy adolatga yo'naltirilgan iqtisodiy modelga aylantiradi.

Yashil iqtisodiyot – bu kelajakka qaragan iqtisodiy strategiya bo'lib, u inson, jamiyat va tabiat manfaatlarini muvozanatli holda uyg'unlashtirishga intiladi²⁰. U ijtimoiy farovonlikni ta'minlash, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni barpo etish orqali insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolarga tizimli yechim taklif etadi. Shu sababli, uni bugungi va kelajak avlodlar uchun zaruriy va muqarrar yo'l deb hisoblash mumkin²¹.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi insoniyatning tabiat bilan bo'lgan munosabatini tanqidiy qayta baholash jarayonida shakllanib borgan. Bu konsepsiya iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik, resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy adolat bilan uyg'unlashtirish zaruratidan kelib chiqqan bo'lib, bugungi kunda global miqyosda tan olingan strategik yondashuvga aylangan²².

1.2. Yashil iqtisodiyotning kelib chiqish tarixi

Yashil iqtisodiyot g'oyalarining shakllanishi XX asrning ikkinchi yarmiga borib taqaladi. 1960–70-yillarda **ekologik inqiroz xavfi haqida jiddiy ogohlantirishlar yangray boshladi**. Ayniqsa, 1972-yilda nashr etilgan mashhur **“O'sish chegaralari”** (The Limits to Growth)

¹⁷ Sachs, J. D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. Columbia University Press.

¹⁸ OECD (2011). *Towards Green Growth: A summary for policymakers*.

¹⁹ World Bank (2020). *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*.

²⁰ Barbier, E. B. (2010). *A Global Green New Deal: Rethinking the Economic Recovery*. Cambridge University Press.

²¹ United Nations (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*.

²² Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens III, W. W. (1972). *The Limits to Growth*. Club of Rome.

hisobotida cheksiz iqtisodiy o'sishning ekologik salohiyati mavjud emasligi asoslab berildi²³. Shu yili o'tkazilgan **BMTning Stokgolm konferensiyasi** esa insoniyat tarixida ilk bor atrof-muhit muammolarini global darajada muhokama qilgan anjuman sifatida e'tirof etildi²⁴.

1980-yillarda yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari yanada boyidi. 1987-yilda BMTning maxsus komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan **"Bizning umumiy kelajagimiz"** (Our CO2mmon Future) hisobotida **barqaror rivojlanish** tushunchasi ilk bor rasmiy ta'riflandi²⁵. Bu yondashuv iqtisodiy o'sishni nafaqat iqtisodiy mezonlar, balki ekologik va ijtimoiy omillar bilan baholash zarurligini ilgari surdi.

1990-yillarda "yashil iqtisodiyot" atamasi ilmiy adabiyot va siyosiy hujjatlarda asta-sekin qo'llanila boshladi. Bu davrda ekologik soliq siyosati, qayta tiklanuvchi energiyaga investitsiyalar va chiqindilarni kamaytirish bo'yicha konsepsiyalar paydo bo'ldi²⁶. Tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish, iqlim o'zgarishi va ekologik izlarning kuchayishi yashil iqtisodiyot zaruratini yanada oshirdi.

2008-yilgi global moliyaviy inqiroz yashil iqtisodiyot g'oyalariga yangi sur'at berdi. Xususan, **BMT Atrof-muhit dasturi (UNEP)** tomonidan ilgari surilgan **"Yashil iqtisodiy tiklanish"** (Global Green New Deal) tashabbusi yashil iqtisodiyotni inqirozdan chiqish yo'li sifatida ilgari surdi²⁷. Bu yondashuv nafaqat ekologik barqarorlikni, balki yangi texnologiyalar asosida ish o'rnlari yaratishni ham nazarda tutdi.

Yashil iqtisodiyotning xalqaro siyosiy darajada tan olinishi **2012-yilgi "Rio+20" sammitida** yuz berdi. Sammitda "Barqaror rivojlanish va qashshoqlikni qisqartirish kontekstida yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi qabul qilinib, bu model global rivojlanish yo'nalishi sifatida belgilandi²⁸.

²³ Club of Rome. *The Limits to Growth*. New York: Universe Books, 1972.

²⁴ United Nations. *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration)*. Stockholm, 1972.

²⁵ World Commission on Environment and Development. *Our Common Future* (Brundtland Report). Oxford: Oxford University Press, 1987.

²⁶ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan.

²⁷ UNEP. *Global Green New Deal: Policy Brief*. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2009.

²⁸ United Nations. *The Future We Want* (Outcome Document of the Rio+20 Conference). New York, 2012.

2015-yilda esa muhim burilish nuqtasi ro‘y berdi — **Parij iqlim kelishuvi** orqali yashil iqtisodiyot va uglerod neytralligi masalasi xalqaro iqlim siyosatining markaziga aylandi²⁹. Shundan so‘ng, ko‘plab davlatlar o‘z milliy strategiyalarini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida qayta shakllantira boshladi. Masalan, Yevropa Ittifoqi “Yashil kelishuv” dasturini³⁰, Xitoy “ekologik tsivilizatsiya” siyosatini³¹, O‘zbekiston esa “**Yashil o‘shish strategiyasi – 2030**” hujjatini³² qabul qildi.

Bugungi kunda yashil iqtisodiyot atamasi nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish vositasi, balki texnologik innovatsiyalar, sarmoya jalb qilish, mehnat bozorini modernizatsiya qilish hamda global barqarorlikni ta’minlovchi yadro konsepsiyaga aylangan.

Yashil iqtisodiyotning tarixiy rivojlanishi uni oddiy ekologik ogohlantirishlardan to kompleks siyosiy-iqtisodiy tizimga aylantirgan bosqichma-bosqich evolyutsiyani aks ettiradi. U bugungi global iqlim inqirozi, resurs tanqisligi va ijtimoiy tengsizlik muammolariga barqaror va tizimli yechim taklif etmoqda. Shu bois, yashil iqtisodiyot – kelajak avlodlar manfaatini inobatga olgan, uzoq muddatli strategik rivojlanish modelidir.

1.3. Yashil iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlari

Barcha mavjud iqtisodiy jarayonlarni rivojlanish bosqichi bo‘lgani kabi, yashil iqtisodiyotning ham rivojlanish bosqichlari mavjud. Ammo bu haqida turli adabiyotlarda turlicha keltirilgan. Biz hozir makromoliyaviy nuqtayi nazar kerak bo‘lsa ishlatishimiz mumkin bo‘lgan Markandya, Anil va Stéphane Hallegattening “*Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*” kitobida aytib o‘tgan yashil iqtisodiyotning rivojlanishini 5 bosqichni o‘rganamiz³³.

²⁹ UNFCCC. *Paris Agreement*. Paris, 2015.

³⁰ European Commission. (2019). *The European Green Deal*. Brussels.

³¹ Government of China. (2015). *Ecological Civilization: Guidelines and Action Plan*.

³² O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2021). *Yashil o‘shish strategiyasi – 2030*.

³³ Markandya, A., & Hallegatte, S. (2012). *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. Washington, DC: World Bank.

³⁴ Markandya, Anil & Stéphane Hallegatte (lead authors). 2012. *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. Washington DC: World Bank.

1.3.1-jadval

Yashil iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlari³⁴

Bosqich	Vaqt va tarixiy markerlar	Mazmuni (World Bank talqini)	Tipik siyosiy-moliyaviy instrumentlar	Misol mamlakat/proektlar
① Ekologik ogohlantirish	1960-70 y. – Rachel Carson (1962), <i>The Limits to Growth</i> (1972), Stokgolm-72	Xom-xatarlikni tan olish: cheksiz o'sish modeli er, suv, atmosfera sig'imi bilan to'qnashyapti.	Ilmiy hisobotlar, fuqarolik kampaniyalari, tabiiy-resurs monitoring	AQSh EPA (1970) tashkil etilishi; GFR va Yaponiyada SOx/Nox tozalash qonunlari
② Barqaror rivojlanish	1980-90 y. – Brundtland (1987), Rio-92, Agenda-21	“Triple bottom line” (iqtisod+ekologiya+ijtimoiy). Barqarorlikni milliy strategiyalarga kiritish.	Atrof-muhit bahosi, EIAs, subsidiya islohoti, o'rmon/biologik xilma-xillik rejasi	Braziliya “Legal Amazon” bosh rejasi; Norvegiya “CO2 solig'i” (1991)
③ Bozor instrumentlari	1997-2007 y. – Kioto protokoli, ETSlar, feed-in-tariff	“Ifloslantiruvchi to'laydi”: karbon kvota bozori, ekologik soliqlar, qayta tiklanuvchi energiyaga tariff kafolati.	Emissiya savdosi (EU-ETS), yashil soliqlar, “FiT” sxemalari, to'lovga asoslangan suv ta'minoti	EU-ETS (2005); Germaniya EEG (2000); Britaniya “Landfill Tax” (1996)
④ Yashil stimulus	2008-2011 y. – Global moliyaviy inqiroz, UNEP <i>Global Green New Deal</i> (2009)	Inqirozdan chiqish uchun yashil infrastrukturaga “fiskal zarba”. Ish o'rni + CO2 pasayishi.	“Stimulus” paketlari (AQSh ARRA-2009), yashil kredit hihiyalari, davlat-xususiy partnyorlik	Janubiy Koreya “Green New Deal” (2009 – US\$38 mlrd); Xitoy RMB 4 trln stimulus (2008)ning 37 % energiya-effektivga
⑤ Strukturaviy transformatsiya	2012 → – Rio+20, SDGs-2030, Parij, EU Green Deal, TCFD, Net-Zero koalitsiyalari	Iqtisodning barcha tarmoqlarida “karbon-yorliq”ga asoslangan kapital oqimi; ESG-hisobot va iqlim xavfi mohiyalashirishning markaziga chiqadi.	Yashil obligatsiya, taksonomiya, karbon chegara solig'i (CBAM), iqlim-xavf diskloj, vodorod strategiyalari	EU Green Deal (2019 → €1 trln), AQSh IRA (2022 → US\$369 mlrd), O'zbekiston “Green Growth Strategy-2030” (2024)

Markandya va Hallegatte (2012) modeliga ko'ra yashil iqtisodiyotning besh pog'onali evolyutsiyasi — bu iqtisodiy-modernizatsion jarayonni ekologik chegaralar bilan uyg'unlashtirishni izchil bosqichma-bosqich aks ettiruvchi konseptual karkasdir. Quyida har bir bosqichning ilmiy-analitik talqini keltiriladi.

1-bosqich. Ekologik ogohlantirish

1960–1970-yillarni tavsiflovchi ushbu fazada ilm-fan va fuqarolik jamiyati «cheksiz o'sish» paradigmasini birinchi marta tanqid ostiga oldi. *Silent Spring* (Carson, 1962) hamda Club of Rome'ning *The Limits to Growth* (1972) modellarida biofizik chegaralar YaIM egri chizig'iga “qat'iy to'qnashuv nuqtasi” sifatida kiritildi³⁵. Milliy darajada AQShning EPA (1970) singari muassasalarning tashkil topishi

³⁵ ICLEI (Local Governments for Sustainability) Reports (2020–2023).

ekologiyani ijtimoiy hamda siyosiy diskursga tatbiq etdi, biroq makroiqtisodiy rejalashtirish haliyam neoklassik “tashqi effektlar” doirasidan chiqmagan edi. Shunday qilib, bu bosqichni **ritorik ogohlantirish, lekin iqtisodiy metrikalarga cheklangan ta’sir** deb baholash mumkin³⁶.

2-bosqich. Barqaror rivojlanish paradigmasi

Brundtland komissiyasining *Our CO2mmon Future* (1987) hisobotidan boshlab ekologik-ijtimoiy chegaralar uch o’lchamli («people–planet–profit») birlik sifatida konseptuallashtirildi. Rio-92 sammitida qabul qilingan *Agenda-21* barqaror rivojlanish strategiyasini davlat siyosatiga kiritish bo’yicha global majburiyatni belgiladi³⁷. Ushbu davrning metodik yutug’i — EIA, CBA va tabiiy-kapital auditlari singari qiymatlash vositalarining shakllanishi; biroq moliyaviy mexanizmlar ko’pincha “ko’ngilli” xarakterda bo’lib, iqtisodiy agentlarga yetarli narx signali uzatilmadi.

3-bosqich. Bozor instrumentlari fazasi

Kioto protokoli (1997) va undan keyin paydo bo’lgan ETSlar, karbon soliqlari hamda “feed-in tariff” sxemalari bozor mexanizmlarini ekologik eksternaliyalarni ichkilashtirishga jalb etdi. Bu yerda asosiy tezis – **“ifloslantiruvchi to’laydi” tamoyilining narx mexanizmi orqali operatsionallashtirilishi**. Germaniyaning EEG qonuni (2000) qayta tiklanuvchi energiya sektori o’sishini eksponensial trayektoriyaga olib chiqdi; ammo karbon narxining pastligi va “leakage” hodisasi bu bosqichning samaradorligini qisqartirdi. Shunday bo’lsa-da, institutsional-infrastruktura poydevori aynan shu fursat ichida shakllandi³⁸.

4-bosqich. Yashil stimulus

2008-yilgi global moliyaviy inqiroz ekologik investitsiyalarni **makrobarqarorlikni tiklash** vositasi sifatida yangicha darajada kun tartibiga olib chiqdi. UNEP’ning “Global Green New Deal” (2009) konsepsiyasi hamda AQSh ARRA (2009) va Janubiy Koreya “Green

³⁶ Kuzibekov, U. (2021).

³⁷ UN ESCAP (2019).

³⁸ Bozorov, A., & Qodirov, I. (2020).

New Deal” (2009) paketlari fiskal multiplikator effekti bilan karbon pasayishini birlashtirdi³⁹. Natijada “yashil ish o‘rinlari” terminologiyasi tug‘ilib, infratuzilma portfeli qayta yo‘naltirildi. Bu bosqichning zaif jihati – ayrim tezkor loyihalarning (masalan, birinchi avlod bioyoqilg‘ilar) texno-ekologik samaradorligini past baholashdir⁴⁰.

5-bosqich. Strukturaviy transformatsiya

2012-yildan boshlab, Rio+20 natijalari, SDGs-2030 va Parij kelishuvi kontekstida, yashil iqtisodiyot kapital bozorlari hamda korporativ moliya anatomiyasiga chuqur singa boshladi. **ESG reporting**, TCFD tavsiyalari, yashil va barqaror obligatsiyalar, shuningdek karbon-chegara tuzatgichi (EU CBAM) kabi instrumentlar “brown” aktivlardan kapital relokatsiyasini rag‘batlantirmoqda. Holbuki, bu faza “**just transition**” masalasini ham keskin qo‘yadi: Net-Zero strategiyasi ijtimoiy-hududiy narxini kim to‘laydi? Demak, moliyaviy arxitektura bilan bir qatorda adolatli kompensatsiya mexanizmlari ham dizaynga kiritilishi zarur⁴¹.

Markandya va Hallegatte modelining ustunligi — ekologik transformatsiyani **fiskal-makroiqtisodiy logika** orqali bosqichlashtirib, har bir fazaga mos siyosat paketini aniqlashi. Bu yondashuv rivojlanayotgan mamlakatlar uchun (xususan, O‘zbekistonning “Yashil o‘shish strategiyasi-2030”) tranzitsiya xaritasini modullash imkonini beradi: ③-bosqichdagi karbon narxlashni ④-bosqich fiskal stimulusi bilan sinergiyalash, ⑤ -bosqich esa ESG-kapitalga kirishni osonlashtiradi⁴².

Modelning chegarasi shundaki, u **post-CO2VID** dinamikasini (2020-2025 y.) inklyuziv qilmaydi va **degrowth** yoki “kuchli barqarorlik” oqimlarining resurs-chegara tanqidiga yetarli joy ajratmaydi⁴³. Shunga qaramay, besh pog‘onali karkas strategik rejalashtirish uchun eng operatsionizatsiya qilinadigan sxema bo‘lib

³⁹ World Bank (2012).

⁴⁰ Jacobs, M. (1991).

⁴¹ Markandya, Anil & Stéphane Hallegatte (lead authors). 2012. *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. Washington DC: World Bank.

⁴² OECD (2011).

⁴³ UNEP (2012).

qolmoqda: u o'tish xarajatlari, siyosat aralashmasi va moliyaviy oqimlarni bosqichma-bosqich joylashni aniq ko'rsatadi.

1.4. Barqaror rivojlanishni ta'minlashda yashil iqtisodiyotning o'rni

Barqaror rivojlanish bugungi global muammolarga kompleks va tizimli yondashuvni taklif qiluvchi muhim kontsepsiya bo'lib, u insoniyat taraqqiyotining uzoq muddatli istiqbolini ta'minlashga qaratilgan. BMT tomonidan 1987-yilda ilgari surilgan ta'rifga ko'ra, barqaror rivojlanish — bu “hozirgi avlod ehtiyojlarini kelajak avlod ehtiyojlarini xavf ostiga qo'ymasdan qondira oladigan rivojlanish”dir. Barqaror rivojlanish maqsadlari dasturi 17 ta global maqsadlarni va ular bilan bog'liq 169 ta vazifalarni o'z tarkibiga oladi⁴⁴.

- ✓ Qashshoqlikka barham berish
- ✓ Ocharchilikni tugatish, oziq-ovqat xavfsizligi va yaxshi ovqatlanish
- ✓ Sog'liqni saqlash va farovonlik
- ✓ Sifatli ta'lim
- ✓ Gender tengligi
- ✓ Toza ichimlik suvi va sanitariya
- ✓ Arzon va toza energiya
- ✓ Ish o'rinlari va inklyuziv iqtisodiy o'sish
- ✓ Sanoat, innovatsiya va infratuzilma
- ✓ Tengsizliklarni kamaytirish
- ✓ Barqaror shaharlar va jamoalar
- ✓ Mas'uliyatli iste'mol va ishlab chiqarish
- ✓ Iqlim o'zgarishiga qarshi choralar
- ✓ **Suv osti ekotizimlari**
- ✓ Quruqlik ekotizimlari
- ✓ Tinchlik, adolat va kuchli institutlar
- ✓ Maqsadlar uchun hamkorlik

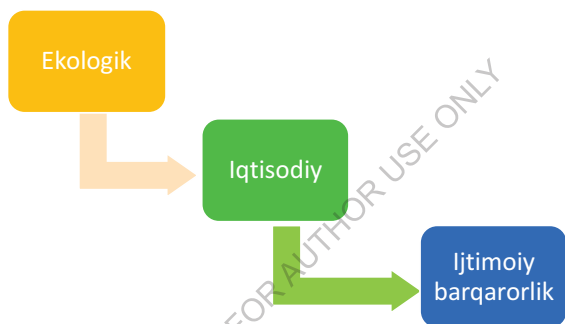
⁴⁴ World Commission on Environment and Development (1987).

O‘zbekiston quyidagi maqsadlardan 16 tasini milliy lashtirdi. Sababi, O‘zbekistonda dengiz yo‘qligi sababli 14-maqsad (**dengiz ekotizimlarini asrash**)ni milliy lashtirolmadi⁴⁵.

Bundan tashqari barqaror rivojlanishga erishish vositalari ham mavjud. U quyidagi uch asosiy ustun — **ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlik** sosida shakllanadi. Ushbu ustunlar barqaror rivojlanishning poydevorini ashkil etib, o‘zaro integratsiyalashgan holda harakat qiladi. Ularning har biri lohida ahamiyatga ega bo‘lsa-da, ular faqat birgalikda **iyg‘unlashgandagina** samarali natijaga olib keladi.

1.4.1-chizma

Barqaror rivojlanishning 3 ustuni⁴⁶

1. Ekologik barqarorlik: tabiat bilan uyg‘un yashash falsafasi

Ekologik barqarorlik — bu tabiiy resurslardan ularni tiklash va saqlab qolish imkoniyatini yo‘qotmasdan foydalanish, ekotizimlar salomatligini asrash va kelajak avlodlarga toza, yashashga yaroqli muhitni meros qilib qoldirishni anglatadi⁴⁷. Bugungi kunda iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillikning kamayishi, suv va havo ifloslanishi kabi ekologik muammolar insoniyat farovonligiga bevosita tahdid solmoqda.

⁴⁵ BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) va O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi (2020). *O‘zbekistonda Barqaror rivojlanish maqsadlarini milliy lashtirish bo‘yicha milliy hisobot*. Toshkent.

⁴⁶ Muallif ishlanmasi.

⁴⁷ Carson, Rachel (1962).

1.4.2-chizma

Ekologik barqarorlik 5 ta yo'nalishda o'lchanadi⁴⁸

Ekologik barqarorlikning birinchi-asosiy yo'nalishi sifatida **iqlim o'zgarishi va issiqxona gazlari (IG) chiqindilari** muammosiga e'tibor qaratish lozim. Bu yo'nalish global miqyosdagi ekologik tahdidlar ichida eng keng ko'lamliaridan biri bo'lib, insoniyat faoliyatining to'g'ridan-to'g'ri ta'siri ostida yuzaga keladi va butun sayyoraning tabiiy tizimlariga jiddiy bosim o'tkazadi.

So'nggi o'n yilliklarda atmosferaga chiqarilayotgan karbonat anhidrid, metan, azot oksidi va boshqa issiqxona gazlari konsentratsiyasining keskin oshishi global isishning asosiy drayveriga aylangan⁴⁹. Bu jarayon asosan sanoat, energetika, transport va qishloq xo'jaligi tarmoqlarida yoqilg'ilarning (ayniqsa ko'mir, neft, gaz) ommaviy iste'moli bilan bog'liqdir. IG chiqindilarining ortishi iqlim tizimining tabiiy muvozanatini buzadi, natijada global haroratning o'sishi, qurg'oqchilik va suv tanqisligi, muzliklarning erishi, dengiz sathining ko'tarilishi va ekstremal ob-havo hodisalarining kuchayishi kabi oqibatlar yuzaga chiqadi⁵⁰.

⁴⁸ Muallif ishlanmasi.

⁴⁹ UNESCO (2021).

⁵⁰ Leopold, Aldo (1949).

Bugungi kunda iqlim barqarorligini saqlash uchun IG chiqindilarini kamaytirish global ekologik siyosatning ustuvor yoʻnalishiga aylangan. Parij kelishuvi doirasida belgilangan 1.5°C isish chegarasini ushlab turish uchun jahon hamjamiyati 2050-yilgacha karbon neytrallikka erishishni maqsad qilgan. Bu esa IG chiqindilarini monitoring qilish, ularni kamaytirish boʻyicha qatʼiy chora-tadbirlar koʻrishni va iqtisodiyotda dekarbonizatsiya jarayonlarini jadallashtirishni talab etadi⁵¹.

1.4.1-jadval

2024-yilda global CO₂ chiqindilari⁵²

Davlat/Region	CO ₂ chiqindilari (mlrd tonna)	Aholi soni (mlrd)	Kishi boshiga CO ₂ (tonna)	Oʻzgarish (2023-yilga nisbatan)
Xitoy	12.0	1.4	8.6	+0.2%
AQSH	5.1	0.33	15.5	-0.6%
Hindiston	3.0	1.4	2.1	+4.6%
Yevropa Ittifoqi	2.5	0.45	5.6	-3.8%
Jahon boʻyicha	41.6	8.0	5.2	+2.0%

Xitoy 2024-yilda ham eng yirik emitter sifatida qolmoqda — bu mamlakat global CO₂ chiqindilarining **taxminan 32 foizini** tashkil etdi⁵³. Ushbu koʻrsatkich sanoat sektoridagi yuqori energiya isteʼmoli, koʻmirga boʻlgan katta bogʻliqlik hamda iqtisodiy tiklanish surʼatlari bilan izohlanadi. Shunga qaramay, chiqindilar oʻsishi nisbatan sekin — atigi **0.2 foiz**.

AQSh karbon emissiyasi hajmi boʻyicha ikkinchi oʻrinda boʻlib, 2024-yilda **5.1 milliard tonna** CO₂ chiqardi. Ammo eng eʼtiborga molik jihat — bu yerda kishi boshiga toʻgʻri keladigan CO₂ miqdori — **15.5 tonna**, bu global oʻrtacha (5.2 t) darajadan **uch baravardan ziyod**

⁵¹ Naess, Arne (1973).

⁵² Muallif ishlanmasi.

⁵³ Global Carbon Project. (2024). *Global Carbon Budget 2024*.

yuqori⁵⁴. Mazkur ko‘rsatkich AQShda energiya iste‘moli intensivligi va transport tizimi emissiyasining yuqoriligini ko‘rsatadi.

Hindistonning umumiy CO₂ emissiyasi 3 milliard tonnani tashkil etdi, bu 2023-yilga nisbatan **4.6 foizga** o‘shishni anglatadi. Biroq kishi boshiga CO₂ miqdori hali ham past — **2.1 tonna**⁵⁵, bu Hindistonning iqtisodiyoti rivojlanayotgan, biroq karbon intensivligi nisbatan past ekanligini ko‘rsatadi.

Yevropa Ittifoqi esa 2024-yilda **2.5 milliard tonna** CO₂ chiqardi va **3.8 foizga kamayishga** erishdi. Bu pasayish asosan elektr energiyasi ishlab chiqarishda chiqindilarning kamayishi (ayniqsa ko‘mir asosidagi ishlab chiqarishdan voz kechish) va energetika sohasidagi dekarbonizatsiya strategiyalarining natijasidir⁵⁶.

Umuman olganda, 2024-yilda **fosil yoqilg‘ilardan** kelib chiqqan CO₂ chiqindilari **37.4 milliard tonnani, yer resurslaridan (o‘rmonlarning kesilishi, yong‘inlar)** kelib chiqqan chiqindilar esa **4.2 milliard tonnani** tashkil etdi. Shuningdek, atmosferadagi karbonat anhidrid konsentratsiyasi **422.5 ppm** ga yetib, sanoatgacha davrga nisbatan **52 foiz yuqoriligi** bilan global iqlim xavfsizligiga tahdid solmoqda⁵⁷.

2024-yilgi ko‘rsatkichlar shuni anglatadiki, jahon hamjamiyati hali ham **Parij kelishuvida** belgilangan 1.5°C isish chegarasini saqlab qolish yo‘lidan og‘moqda. Karbon emissiyalarining mutanosib va adolatli qisqarishini ta‘minlash uchun, rivojlangan davlatlar tomonidan yuqori texnologiyali energiya samarador strategiyalari, rivojlanayotgan mamlakatlarga esa moliyaviy va texnik yordam mexanizmlarini kuchaytirish talab etiladi.

Iqlim o‘zgarishi muammosi ekologik muvozanatga eng katta tahdidni yuzaga keltirsa-da, barqarorlikni baholashda faqat atmosfera komponentlarini emas, balki tabiiy resurslarning holatini ham chuqur o‘rganish talab etiladi. Shu bois ekologik barqarorlikning ikkinchi

⁵⁴ Our World in Data. (2024). *CO₂ emissions per capita by country*. Oxford University.

⁵⁵ International Energy Agency (IEA). (2024). *India Energy Outlook*.

⁵⁶ European Environment Agency (EEA). (2024). *Greenhouse gas emissions in the EU dropped in 2024*.

⁵⁷ National Oceanic and Atmospheric Administration (NOAA). (2024). *Trends in Atmospheric Carbon Dioxide*.

muhim yoʻnalishi — **yer va suv resurslaridan oqilona foydalanish** masalasidir.

Iqlim oʻzgarishi ekologik barqarorlikning global darajadagi muammosi boʻlsa, **yer va suv resurslaridan oqilona foydalanish** esa mahalliy va mintaqaviy ekologik izchillikni taʼminlashda hal qiluvchi omillardan biridir. Bu yoʻnalish tabiiy resurslardan foydalangan holda ularni kelajak avlodlar uchun ham saqlab qolish tamoyiliga asoslanadi.

Soʻnggi yillarda qishloq xoʻjaligi faoliyatining kengayishi, urbanizatsiya jarayonlari, sanoat va infrastruktura rivoji natijasida yer resurslariga boʻlgan bosim keskin ortdi. Bu oʻz navbatida **degradatsiyaga, choʻllanishga, oʻrmonlar qisqarishiga va biologik xilma-xillikning yoʻqolishiga** olib kelmoqda⁵⁸. Yer degradatsiyasi nafaqat ekologik muammolarni, balki oziq-ovqat xavfsizligi, ijtimoiy tengsizlik va migratsiya kabi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarni yuzaga keltiradi.

Xuddi shuningdek, ichimlik suvi resurslariga boʻlgan talab ham ortib bormoqda. Aholi sonining oʻsishi, iqlim oʻzgarishi va suvdan samarasiz foydalanish natijasida koʻplab hududlarda **suv tanqisligi** kuzatilmoqda. Jahon Banki maʼlumotlariga koʻra, 2050-yilga borib dunyo aholisi orasida suv tanqisligidan aziyat chekadiganlar soni 4 milliard kishidan oshishi mumkin⁵⁹. Shu boisdan ekologik barqarorlik konsepsiyasida yer va suv resurslaridan barqaror, adolatli va rejali foydalanish markaziy oʻrin tutadi. Bu nafaqat tabiiy muhitni saqlab qolish, balki yashash muhitini sogʻlomlashtirish va iqtisodiy rivojlanishni uzoq muddatli barqarorlik bilan uygʻunlashtirish uchun ham zaruriy shartdir⁶⁰.

⁵⁸ UNESCO (2021).

⁵⁹ The World Bank. (2016). *High and Dry: Climate Change, Water, and the Economy*.

⁶⁰ World Bank (2020).

1.4.2-jadval

Tanlangan mintaqalar bo'yicha yer degradatsiyasi va suv ta'minoti holati (2023–2024)⁶¹

Mintaqa	Degradatsiyaga uchragan yerlar (mln ga)	Ichilik suvi tanqisligi bo'yicha aholining ulushi (%)	Yillik o'sish (degradatsiya/suv tanqisligi)
Sahroi Kabir (Afrika)	340	65%	+2.5% / +1.8%
Janubiy Osiyo	190	42%	+1.3% / +2.2%
Markaziy Osiyo	60	58%	+2.9% / +1.9%
Lotin Amerikasi	110	35%	+1.1% / +1.4%
Yevropa	45	12%	+0.5% / +0.6%

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlar yer degradatsiyasi va ichilik suvi tanqisligi muammosining mintaqaviy tafovutlarga ega murakkab xarakterini ochib beradi. Eng og'ir holat **Afrika qit'asining Sahroi Kabir** mintaqasida kuzatilmoqda: bu yerda degradatsiyaga uchragan maydon 340 million gektarni tashkil etadi, ya'ni qit'aning deyarli yarmi ekotizim barqarorligini yo'qotgan. Shu bilan birga, aholining 65 foizi ichilik suvi tanqisligiga duch kelayotgani bu mintaqada ekologik va ijtimoiy inqiroz bir vaqtning o'zida kechayotganini ko'rsatadi. Yillik degradatsiya o'sish sur'ati 2.5 foizni tashkil qilayotgani bu hududda barqaror yer boshqaruvi strategiyalari mavjud emasligini bildiradi⁶².

Janubiy Osiyo, ayniqsa Hindiston va Pokiston kabi yuqori zichlikdagi mamlakatlarni qamrab olgani bois, bu yerda 190 million gektar yer degradatsiyaga uchragan. Suv tanqisligidan aziyat chekayotgan aholining 42 foizga yetgani⁶³ bu mintaqada suv infratuzilmasining izchil rivojlanmaganligini va qishloq xo'jaligida samarasiz sug'orish tizimlarining ustunligini anglatadi. Bunda yillik

⁶¹ Global Green Growth Institute (GGGI). <https://gggi.org> - [Yashil iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi xalqaro tashkilot].

⁶² UNCCD. (2022). *Global Land Outlook 2nd Edition*. United Nations Convention to Combat Desertification.

⁶³ FAO & IWMI. (2023). *Status of Land and Water Resources in Asia*. Food and Agriculture Organization & International Water Management Institute.

o'sish sur'atining (degradatsiya bo'yicha 1.3%, suv tanqisligi bo'yicha 2.2%) ortib borayotgani jiddiy xavfni anglatadi.

Markaziy Osiyoga xos bo'lgan muammo esa suv resurslarining chegaralanganligi va ular ustidan bo'lgan transchegaraviy raqobatdir. Degradatsiyaga uchragan yerlar 60 million gektarni tashkil qilsa-da, bu mintaqada aholi soni kamroq bo'lganligi uchun bu ko'rsatkich nisbatan yuqori intensivlikni bildiradi. Aholining 58 foizi suv tanqisligidan aziyat chekayotgani⁶⁴ va yillik degradatsiya sur'atining 2.9 foizga yetgani Markaziy Osiyoni ekologik barqarorlik nuqtai nazaridan yuqori xavfli mintaqaga aylantiradi⁶⁵. Sovet davridan meros bo'lib qolgan suv va yer siyosatining izlari, Orol dengizi fojeasi va suvsizlanayotgan hududlar bu tahdidni yanada kuchaytirmoqda.

Lotin Amerikasida 110 million gektar yer degradatsiyaga uchragan bo'lsa-da, suv tanqisligi darajasi 35 foiz atrofida⁶⁶. Bu mintaqada asosan o'rmonlar — ayniqsa Amazon o'rmonlarining kesilishi va yong'inlar orqali yo'qolishi natijasida degradatsiya yuzaga kelmoqda. Suv resurslari miqdor jihatidan boy bo'lishiga qaramay, infratuzilmaning notekisligi suv taqsimotida muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Yevropa mintaqasida esa holat nisbatan barqaror: degradatsiyaga uchragan yerlar 45 million gektarni tashkil etsa-da, bu maydonlar asosan intensiv qishloq xo'jaligi va urbanizatsiya jarayonlari bilan bog'liq. Aholining atigi 12 foizi suv tanqisligiga duch keladi⁶⁷. Bu Yevropada resurslardan samarali foydalanish, ilg'or texnologiyalar va ekologik me'yorlarga qat'iy amal qilinayotganini ko'rsatadi.

Yuqoridagi tahlil shuni ko'rsatadiki, yer va suv resurslaridan foydalanish masalasi ekologik barqarorlik konsepsiyasining ajralmas va murakkab yo'nalishidir⁶⁸. Yer degradatsiyasi va suv tanqisligi — bu nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy muammolarning ildizi bo'lib xizmat qilmoqda. Sahroi Kabir, Markaziy Osiyo va Janubiy Osiyo

⁶⁴ CAREC. (2021). *Environmental Outlook in Central Asia*. Regional Environmental Centre for Central Asia.

⁶⁵ Bozorov, A., & Qodirov, I. (2020).

⁶⁶ UNEP. (2022). *State of the Environment: Latin America and the Caribbean*. United Nations Environment Programme.

⁶⁷ European Environment Agency (EEA). (2023). *Land degradation and water stress in Europe*.

⁶⁸ OECD (2011).

kabi mintaqalarda bu muammolar surunkali tus olgan va barqaror rivojlanishga to'sqinlik qilmoqda.

Shu boisdan, ekologik siyosatda **integratsiyalashgan resurs boshqaruvi, barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotlari, suvni tejevchi texnologiyalar, va landshaft miqyosidagi rejalashtirish** usullarini keng joriy etish zarur. Bundan tashqari, xalqaro hamkorlik, ayniqsa transchegaraviy suv resurslari bo'yicha adolatli kelishuvlar, muhim ahamiyat kasb etadi.

Ekologik barqarorlikni baholashda faqat resurslardan foydalanish hajmi emas, balki ularning **tiklanish imkoniyati, boshqaruv sifati va tabiiy tizimlarga ta'siri** ham inobatga olinishi lozim. Zero, yer va suv resurslari — insoniyat hayoti uchun eng asosiy tabiiy zamin hisoblanadi.

Yer va suv resurslarining barqaror boshqaruvi ekologik tizimlarning asosiy tayanchi bo'lsa, bu tizimlarning ichki muvozanatini ta'minlovchi asosiy omil — **biologik xilma-xillikdir**. Biologik xilma-xillik — bu turli organizmlarning, genetik zaxiralar va ekotizimlarning umumiy boyligi bo'lib, tabiatning barqaror ishlashiga xizmat qiluvchi asosiy kapital hisoblanadi⁶⁹.

Ekotizimlar insoniyatga qimmatli xizmatlarni taqdim etadi: toza havo, ichimlik suvi, tuproq unumdorligi, changlatish, kasalliklar nazorati, iqlimni tartibga solish kabi ko'plab funksiyalar tabiiy tizimlar tomonidan ta'minlanadi. Ushbu xizmatlar odatda bozor qiymatiga ega emas, biroq ularning yo'qolishi ekologik, iqtisodiy va sog'liqni saqlash jihatidan katta yo'qotishlarga olib keladi.

So'nggi o'n yilliklarda antropogen omillar — xususan o'rmonlarning kesilishi, sanoat chiqindilari, qishloq xo'jaligida pestitsidlarning haddan tashqari qo'llanilishi, urbanizatsiya va global isish natijasida biologik xilma-xillik sezilarli darajada kamaymoqda. BMTning Biologik xilma-xillik bo'yicha Global hisobotiga ko'ra, hozirgi kunda yovvoyi hayvon turlarining 1 milliarddan ortig'i yo'q bo'lib ketish xavfi ostida⁷⁰.

⁶⁹ Kuzibekov, U. (2021).

⁷⁰ Global Green Growth Institute (GGGI) (2019).

Shu bois, ekologik barqarorlikni ta'minlashda faqatgina resurslardan foydalanish emas, balki **tirik tabiatni himoya qilish, ekotizim xizmatlarini qadrlash, va turlarning yo'qolishini oldini olishga** qaratilgan yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi⁷¹.

1.4.3-jadval

Biologik xilma-xillik ko'rsatkichlari va yo'qolish xavfi (2024)⁷²

Mintaqa	Qamrab olingan yovvoyi turlar soni	Yo'qolish xavfi ostida bo'lgan turlar (%)	O'rmon qoplaminig o'zgarishi (2010–2023)	Asosiy xavf omillari
Amazonka (Jan. Amerika)	16,000	24%	-9.5%	O'rmon kesilishi, yong'inlar
Janubiy-Sharqiy Osiyo	10,400	38%	-12.7%	Urbanizatsiya, brakonerlik
Afrika (Ekvatorial)	13,000	33%	-11.2%	Konchilik, qishloq xo'jaligi bosimi
Okeaniya va Avstraliya	7,800	40%	-6.3%	Insoniy tazyiq, invaziv turlar
Yevropa va Markaziy Osiyo	6,200	17%	+0.5%	Iqlim o'zgarishi, infratuzilma kengayishi

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, biologik xilma-xillikka tahdidlar har bir mintaqada turlicha bo'lsa-da, umumiy xavotirli tendensiya — **turlar sonining keskin kamayishi va o'rmon qoplaminig qisqarishidir. Amazonka mintaqasida**, 16 mingdan ortiq yovvoyi tur mavjud bo'lib, ularning 24 foizi yo'qolish xavfi ostida. O'rmon qoplaminig 13 yilda 9.5 foizga qisqarishi, bu hududda ekotizim izchilligining jiddiy buzilayotganini ko'rsatadi⁷³.

Janubi-Sharqiy Osiyoda esa yo'qolish xavfi ostidagi turlar ulushi 38 foizga yetgan — bu global miqyosdagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biridir. Mintaqada urbanizatsiya jarayonlari va noqonuniy ov qilish

⁷¹ IPBES. (2019). *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*. Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services.

⁷² Jackson, T. (2009). *Prosperity Without Growth: Economics for a Finite Planet*.

⁷³ WWF (2022). *Living Planet Report 2022*. World Wide Fund for Nature.

(brakonerlik) bu xavfni kuchaytirmoqda ⁷⁴. **Afrikaning Ekvatorial hududlari** ham biologik xilma-xillik boyligi jihatidan muhim, ammo o'rmon maydonlarining 11 foizdan ortig'i so'nggi o'n yillikda yo'qolgan. Konchilik faoliyati va ozuqaviy yer maydonlariga ehtiyojning ortishi ekotizimlarga bosimni oshirmoqda⁷⁵.

Okeaniya va Avstraliyada xavf ostidagi turlar ulushi 40 foizga yetgan bo'lib⁷⁶, bu eng yuqori ko'rsatkichdir. Bu yerda eng katta tahdid invaziv (bosqinchi) turlar va odam faoliyatining kuchayishi bilan bog'liq.

Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqalarida nisbiy barqarorlik kuzatilmoqda. Bu yerda o'rmon qoplaminin oz miqdorda ortgani va xavf ostidagi turlar ulushining 17 foizni tashkil etishi — mintaqaviy ekologik siyosat va himoya choralari nisbatan samarali kechayotganini ko'rsatadi⁷⁷.

Biologik xilma-xillik ekologik tizimlarning chidamliligi, moslashuvchanligi va uzluksiz ishlashini ta'minlaydigan asosiy resurs hisoblanadi. U yo'qolgach, ekotizimlar o'z xizmatlarini bajarishdan to'xtaydi, bu esa insoniyat uchun hayotiy xavf tug'diradi. BMT hisob-kitoblariga ko'ra, global miqyosda biologik xilma-xillik yo'qolishining insoniyatga yetkazadigan iqtisodiy zarari har yili 3 trillion dollardan ortiqni tashkil qilmoqda⁷⁸.

Shu bois, barqaror rivojlanishning ajralmas qismi sifatida quyidagilar ustuvor yo'nalishlar bo'lishi lozim:

- Yovvoyi turlar yashash joylarini qonuniy himoya qilish;
- O'rmon va botqoqliklarni qayta tiklash;
- Biologik xilma-xillikka iqtisodiy qiymat berish (ekotizim xizmatlarini monetizatsiya qilish);
- Jamiyatni atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli qarashga o'rgatish.

⁷⁴ **IPBES (2019)**. *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*. Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services.

⁷⁵ **FAO (2023)**. *The State of the World's Forests 2022*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.

⁷⁶ **UNEP (2021)**. *Making Peace with Nature*. United Nations Environment Programme.

⁷⁷ Global Green Growth Institute (GGGI) (2019).

⁷⁸ **OECD (2023)**. *Global Plastics Outlook: Policy Scenarios to 2060*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

Ekologik barqarorlikni ta'minlashda chiqindilarni oqilona boshqarish va atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish muhim strategik yo'nalish hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda iqtisodiy faollik darajasining ortishi bilan chiqindilar hajmi ham mutanosib tarzda oshmoqda. Ayniqsa, shaharsozlik, sanoat va iste'mol madaniyatining o'zgarishi natijasida **qattiq maishiy chiqindilar, plastik ifloslanish, atmosfera ifloslantiruvchilari va kimyoviy chiqindilar** ekotizimlar va inson salomatligi uchun jiddiy xavf tug'dirmoqda⁷⁹.

Agar chiqindilar muvofiqlashtirilmagan holda yig'ilsa yoki yoqilsa, ular atmosferaga zaharli moddalar, jumladan, **dioksinlar, metan, PM2.5 zarrachalari, NO_x va SO₂** kabi ifloslantiruvchi gazlar chiqaradi⁸⁰. Bu moddalar nafaqat iqlim o'zgarishiga, balki yurak-qon tomir va nafas yo'llari kasalliklariga ham sabab bo'ladi. Dengiz va quruqlik ekotizimlarida esa plastmassa va og'ir metall chiqindilari turlarni nobud qiladi va oziq zanjirlariga zarar yetkazadi⁸¹.

Quyidagi jadval 2024-yil holatiga ko'ra ayrim mintaqalarda chiqindi ishlab chiqarish hajmi, uni qayta ishlash ko'rsatkichlari va ifloslanish darajalarini aks ettiradi:

1.4.4-jadval

Chiqindilar hosil bo'lishi, qayta ishlanishi va ifloslanish (2024)⁸²

Mintaqa	Yiliga ishlab chiqarilayotgan chiqindi (mln tonna)	Qayta ishlash darajasi (%)	PM2.5 ifloslanish o'rtacha miqdori (µg/m ³)	Asosiy ekologik xavflar
Shimoliy Amerika	290	34%	12.5	Poligonlar to'lishi, metan chiqishi
Yevropa	240	48%	11.0	Elektron chiqindilar, havo ifloslanishi
Janubiy Osiyo	315	12%	40.2	Havoning ifloslanishi, tartibsiz chiqindi tashlash
Sahroi Kabir Afrikasi	180	8%	29.4	Ochiq yoqilish, xavfli chiqindilar

⁷⁹ Bozorov, A., & Qodirov, I. (2020).

⁸⁰ World Bank (2022). *What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050*.

⁸¹ Global Green Growth Institute (GGGI) (2019).

⁸² Daly, H.E. & Farley, J. (2011). *Ecological Economics: Principles and Applications*.

Mintaqa	Yiliga ishlab chiqarilayotgan chiqindi (mln tonna)	Qayta ishlash darajasi (%)	PM2.5 ifloslanish o'rtacha miqdori ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)	Asosiy ekologik xavflar
Sharqiy Osiyo	380	21%	35.7	Plastmassa ifloslanishi, sanoat chiqindilari

Ushbu ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, chiqindilar hajmi va ularni boshqarish darajasi mintaqalar o'rtasida keskin tafovutga ega. **Sharqiy Osiyoda** yillik chiqindi ishlab chiqarish 380 mln tonnaga yetgan bo'lib, bu global miqyosdagi eng yuqori ko'rsatkichdir. Ammo bu chiqindilarning atigi 21 foizi qayta ishlanadi. Qolgan qismi poligonlarga joylashtiriladi yoki yoqiladi, bu esa yuqori ifloslanishga — xususan **35.7 $\mu\text{g}/\text{m}^3$** miqdoridagi PM2.5 zarrachalariga sabab bo'lmoqda. Bu daraja Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) tomonidan tavsiya etilgan normadan 3–4 barobar yuqori⁸³.

Janubiy Osiyo ham og'ir holatda: 315 mln tonna chiqindi ishlab chiqariladi, ammo atigi 12 foizi qayta ishlanadi. Mintaqadagi PM2.5 ifloslanish darajasi **40.2 $\mu\text{g}/\text{m}^3$** bo'lib, bu inson salomatligiga jiddiy tahdid tug'diradi. Ayniqsa, Hindiston va Pokistonning yirik shaharlarida havo sifati dunyodagi eng yomonlar qatoriga kiradi⁸⁴.

Yevropada chiqindi miqdori 240 mln tonnani tashkil etsa-da, ularning 48 foizi qayta ishlanmoqda. Havo ifloslanishi nisbatan past (**11.0 $\mu\text{g}/\text{m}^3$**) bo'lib, bu mintaqada ekologik boshqaruv tizimlarining samarali ishlashini ko'rsatadi. Elektron chiqindilarning ko'payishi esa yangi ekologik chaqiriq bo'lib turibdi.

Shimoliy Amerikada chiqindilar hajmi 290 mln tonna, ammo qayta ishlash darajasi 34% bilan cheklangan. Poligonlar to'lishi va metan gazining chiqishi iqlimga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. **Afrikada** esa holat nihoyatda og'ir: chiqindilar asosan ochiq holda yoqiladi yoki tartibsiz tashlanadi. Qayta ishlash darajasi atigi 8% bo'lib, xavfli chiqindilar (bataryalar, akkumulyatorlar, farmatsevtik vositalar) nazorat qilinmaydi⁸⁵.

⁸³ UNSDG (2023). *Sustainable Development Goals Report 2023*. United Nations.

⁸⁴ Sachs, J. D. (2015).

⁸⁵ UNEP (2011).

Chiqindilarni boshqarish va ifloslanishni kamaytirish ekologik barqarorlik strategiyasining ajralmas qismidir. Bunda ikki asosiy yoʻnalish mavjud:

1. **Chiqindilar miqdorini kamaytirish** – “nol chiqindi” konsepsiyasi, takror foydalanish va isteʼmol madaniyatini oʻzgartirish;
2. **Qayta ishlash va ekologik toza utilizatsiya** – chiqindini iqtisodiy resursga aylantirish orqali.

Mintaqalar oʻrtasidagi tafovutlar shuni koʻrsatadiki, bu sohada muvaffaqiyatli siyosat yuritish uchun texnologik imkoniyatlardan tashqari, huquqiy tartibga solish, moliyaviy ragʻbatlar va aholi ongi ham muhim oʻrin tutadi.

Ekotizimlar salohiyatini saqlash uchun chiqindilarning toʻgʻri boshqarilishi va sanoatdagi “yopiq sikl” (circular eCO2nomy) modelining joriy etilishi zarur. Aks holda, chiqindilar ekologik inqirozning asosiy omiliga aylanadi⁸⁶.

Energiya ishlab chiqarish va isteʼmoli — zamonaviy jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi sanaladi. Biroq anʼanaviy energiya manbalari — ayniqsa koʻmir, neft va gaz — nafaqat cheklangan resurslar, balki ular ekologik xavflilik darajasi yuqori boʻlgan manbalardir⁸⁷. Energetika sohasi global issiqxona gazlarining 70 foizdan ortigʻini tashkil qiladi. Shu sababli ekologik barqarorlikka erishishda **energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi manbalarga oʻtish** ustuvor yoʻnalish boʻlib xizmat qiladi⁸⁸.

Energiya samaradorligi — bu mavjud energiya resurslarini kamroq yoʻqotish bilan koʻproq foyda olish deganidir. U sanoat, transport, bino-inshootlar va qishloq xoʻjaligida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali qoʻlga kiritiladi. Boshqa tomondan, **qayta tiklanuvchi energiya manbalari** (quyosh, shamol, gidro, bioenergiya va geotermal manbalar)

⁸⁶ World Commission on Environment and Development (1987).

⁸⁷ **IPBES (2019)**. *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*. Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services.

⁸⁸ **OECD (2023)**. *Global Plastics Outlook: Policy Scenarios to 2060*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

ifloslantiruvchi gazlar chiqarmaydi, tiklanadi va mahalliy resurs sifatida iqtisodiy barqarorlikni kuchaytiradi⁸⁹.

So‘nggi yillarda global miqyosda bu yo‘nalishda ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Quyidagi jadval ayrim mamlakatlarda qayta tiklanuvchi energiya ulushi va energiya samaradorligi bo‘yicha holatni aks ettiradi.

1.4.5-jadval⁹⁰

Qayta tiklanuvchi energiya ulushi va energiya samaradorligi (2024)

Davlat / Mintaqa	Energiya ishlab chiqarishda qayta tiklanuvchilar ulushi (%)	Yalpi ichki mahsulot birligiga energiya sarfi (kgoe/USD)	Energiya samaradorligi bo‘yicha reyting (1–100)
Norvegiya	74%	0.09	92
Germaniya	51%	0.12	88
AQSH	22%	0.17	80
Xitoy	16%	0.23	72
Hindiston	12%	0.25	68
Jahon o‘rtacha	30%	0.18	—

kgoe – kilogramm neft ekvivalenti

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, qayta tiklanuvchi energiyaga o‘tish darajasi mamlakatlar o‘rtasida keskin farq qilmoqda. **Norvegiya**da energiyaning 74 foizi qayta tiklanuvchi manbalardan olinmoqda. Asosan gidroelektr stansiyalariga tayanadigan bu mamlakatda energiya samaradorligi eng yuqori (reyting: 92) bo‘lib, yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbatan sarflanayotgan energiya miqdori atigi **0.09 kgoe/USD⁹¹**.

Germaniyada ham muqobil energiya manbalariga faol o‘tish kuzatilmoqda — ularning ulushi 51 foizni tashkil etadi. Shu bilan birga, energiya samaradorligi reytingi 88 bo‘lib, bu sohada yevropa mamlakatlari ilg‘orlik qilayotganini ko‘rsatadi⁹².

⁸⁹ OECD (2011).

⁹⁰ OECD (2011). *Towards Green Growth*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development

⁹¹ IEA (2024). *World Energy Outlook 2024*. International Energy Agency.

<https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2024>

⁹² REN21 (2024). *Renewables Global Status Report 2024*. Renewable Energy Policy Network for the 21st Century.

<https://www.ren21.net/reports/global-status-report/>

AQSH va **Xitoy** kabi yirik iqtisodiyotlarda an'anaviy energiya manbalariga tayanish hanuz kuchli. AQSHda qayta tiklanuvchilar ulushi 22% bo'lsa, Xitoyda bu ko'rsatkich 16% atrofida. Ayniqsa Xitoyda energiya sarfi yuqori — 0.23 kgoe/USD — bu sanoat intensivligi yuqori bo'lgan iqtisodiyotga xos holatdir. Shu bilan birga, Xitoyda muqobil manbalarni rivojlantirishga katta mablag' yo'naltirilmoqda⁹³.

Hindistonda qayta tiklanuvchi energiya ulushi past (12%), energiya samaradorligi esa sust rivojlanmoqda. Bunda texnologik yetishmovchilik va iqtisodiy imkoniyatlarning cheklanganligi asosiy omillardan biri sifatida baholanadi⁹⁴.

Global o'rtacha ko'rsatkichlar hali yetarlicha yuqori emas: qayta tiklanuvchi manbalar ulushi 30% atrofida bo'lib⁹⁵, bu iqlim o'zgarishi bilan kurashish uchun yetarli emas. Energiya samaradorligida ham katta imkoniyatlar mavjud.

Energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi manbalarga o'tish — barqaror rivojlanishga erishishning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan eng kompleks yo'nalishidir. Bu ikki strategiya birgalikda:

- Iqlim o'zgarishining oldini olishga xizmat qiladi;
- Resurslardan foydalanish bosimini kamaytiradi;
- Energiya xavfsizligini oshiradi;
- Innovatsion texnologiyalar orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

Kelajakda energiya siyosati quyidagi tamoyillarga asoslanishi zarur:

- An'anaviy manbalarga subsidiya berishni kamaytirish;
- Yashil investitsiyalarni ko'paytirish;
- Energiya tejoychi texnologiyalarni joriy etish;
- Aholi va biznesni "yashil energiya" foydasiga motvatsiyalash.

Ekologik barqarorlik — bu tabiat resurslaridan ularning tabiiy tiklanish imkoniyatlarini buzmaganda, keyingi avlodlar

⁹³ **IRENA (2024)**. *World Energy Transitions Outlook 2024: 1.5°C Pathway*. International Renewable Energy Agency. <https://www.irena.org/publications>

⁹⁴ **UNEP (2023)**. *Emissions Gap Report 2023: Broken Record*. United Nations Environment Programme. <https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2023>

⁹⁵ **World Bank (2023)**. *Tracking SDG7: The Energy Progress Report 2023*. <https://trackingsdg7.esmap.org>

manfaatlarini hisobga olib foydalanishni anglatadi. U nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqlim, resurs, chiqindi, ifloslanish va energiya xavfsizligi kabi zamonaviy global muammolarning kompleks yechimini taklif qiladi⁹⁶.

Tahlil qilingan beshta asosiy yo'nalish — iqlim o'zgarishi va issiqxona gazlari chiqarilishi, tabiiy resurslardan foydalanish va biologik xilma-xillik, suv resurslari sifati va foydalanishi, chiqindilarni boshqarish va ifloslanishni kamaytirish, hamda energiya samaradorligi va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish — ekologik barqarorlikni o'lchash va boshqarishda o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan ko'rsatkichlardir⁹⁷.

Ushbu yo'nalishlar bo'yicha global statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki:

- Taraqqiy etgan mamlakatlarda texnologik salohiyat hisobiga ifloslanish darajasi nisbatan nazorat ostida bo'lsa-da, ularning tarixiy ekologik izlari hanuz sezilarli;
- Rivojlanayotgan mamlakatlar resurslardan foydalanishda intensiv, ammo barqarorlik mezonlariga rioya qilishda zaif;
- Jahon bo'yicha ko'plab mintaqalarda chiqindilar, havo va suv ifloslanishi, biologik yo'qotishlar va energiya isrofi yuqori darajada saqlanib qolmoqda.

Shu boisdan, ekologik barqarorlikni mustahkamlash uchun quyidagi yondashuvlar zarur:

- **Barqaror boshqaruv siyosati** — milliy va global darajada huquqiy va institutsional mexanizmlarni mustahkamlash;
- **Yashil texnologiyalarni joriy etish** — resurslar sarfini kamaytiruvchi, chiqindilarni minimallashtiruvchi innovatsiyalar;
- **O'quv-tarbiyaviy va ma'rifiy choralar** — aholining ekologik ongini oshirish;

⁹⁶ Stiglitz, J., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009).

⁹⁷ World Commission on Environment and Development (1987).

- **Moliyaviy mexanizmlar** — yashil investitsiyalar, karbon solig‘i, ekologik subsidiyalar va yashil obligatsiyalar orqali iqtisodiy rag‘batlantirish⁹⁸.

Barqaror ekologik yondashuvlarsiz yashil iqtisodiyotga o‘tish mumkin emas. Ekologik barqarorlik — bu iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy farovonlikni cheklovchi omil emas, aksincha, ularning uzoq muddatli kafolati hisoblanadi. Bu mezonlar asosida har bir davlat, mintaq va iqtisodiyot sohasi o‘z ekologik izini qisqartirishga, tabiiy resurslarni muhofaza qilishga va iqlim barqarorligini ta’minlashga intilishi lozim.

Bu ustun yashil iqtisodiyot, ekologik texnologiyalar va ekologik ta’lim bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, barqaror rivojlanishning eng muhim elementlaridan biridir.

2. Iqtisodiy barqarorlik: samarali va adolatli o‘sish yo‘li

Iqtisodiy barqarorlik — bu iqtisodiyotning uzoq muddatli o‘sishini ta’minlab, resurslardan oqilona va samarali foydalanishga asoslangan iqtisodiy modelni anglatadi. Bu yo‘nalish nafaqat yalpi ichki mahsulot (YaIM) o‘sish sur‘atlariga, balki iqtisodiy faoliyatning ekologik va ijtimoiy oqibatlariga ham e’tibor qaratadi⁹⁹.

1.4.6-jadval

Iqtisodiy barqarorlikning besh asosiy yo‘nalishi¹⁰⁰

	Yo‘nalish	“Nega muhim?”	Qanday harakat qilish? (Quick hits)
1	Mahsuldorlikni bo‘stlash	TFP ko‘tarilsa, real o‘sish “bench-press”i og‘irlashadi.	<ul style="list-style-type: none"> • Raqamli infratuzilma (5G, cloud) • KOB texnoparklari • Agri-tech & sanoat avtomatizatsiya
2	Moliyaviy inklyuziya va kapitalga kirish	Pul oqimlari “elit-club” emas, mass market bo‘lsin.	<ul style="list-style-type: none"> • Fin-tech, open banking API • Mikrokredit + sukuk • “Green bond” bozorini yoqish
3	Daromadlarni adolatli taqsimlash	Gini past bo‘lsa, ijtimoiy barqarorlik avtomatik bufferdir.	<ul style="list-style-type: none"> • Progres. soliq • Ijtimoiy dividendlarga aksionerlik

⁹⁸ World Commission on Environment and Development (1987).

⁹⁹ Bozorov, A., & Qodirov, I. (2020). *Yashil iqtisodiyot: Nazariy va amaliy asoslari*.

¹⁰⁰ OECD. *Green Growth Indicators 2023*. Paris: OECD Publishing, 2023.

	Yo‘nalish	“Nega muhim?”	Qanday harakat qilish? (Quick hits)
			• Target subsidiyalar, “cash transfer” app
4	Yashil invest klasteri	ESG bugun – reputation shield, ertaga – majburiy standart.	• Karbon kvotalari • Smart grid, VPP* • “Sun-tracker” subsidiya paketi
5	Institutsional mustahkamlash	Qonun o‘tmasa, hamma KPI – faqat PPT.	• Shaffof e-tender, open data portal • “Once-only” hujjat aylanishi • Sud mustaqilligi va CO2pliance bot’lar

Iqtisodiy barqarorlikning 5 asosiy yo‘nalishlardan birinchisi-mahsuldorlikni bo‘rtlash. Keling shu haqida ozroq to‘xtalaylik. Oddiy so‘z bilan aytganda, **mahsuldorlikni bo‘stlash** – bu har bir soat ish, har bir gektar yer yoki har bir so‘m sarmoyadan ko‘proq mahsulot yoki qiymat olishni anglatadi¹⁰¹. Xuddi telefoningizdagi “turbo-rejim”ni yoqishdek: quvvatni ko‘paytirasiz, lekin batareya tez tugamaydi.

1.4.7-jadval

Iqtisodiy Barqarorlik Kontekstida Mahsuldorlikni Bo‘stirish Bo‘yicha Asosiy Intervensiyalar, Mexanizmlar va Natijalar¹⁰²

Blok	Nima qilamiz? (intervensiya)	Qanday ishlaydi? (mexanika)	Kutilgan natija / KPI
Raqamli infratuzilma	5G + edge-CO2mputing’ni 100 % tuman markazlarigacha yoyamiz	Kechikish ↓, IoT va AI xizmatlari “real-time”ga chiqadi	TFP +0.8 %/yil, rural-urban digital gap –40 %
KOB texnoparklari	“Plug-and-play” zavod bloklari, umumiy ERP va IoT platformasi	Kichik firmalar kapitalko‘p xarajatni “sho‘ng‘ib” emas, “share” qilib qoplaydi	KOB eksport ulushi 18 % → 30 % (2030)
Agri-tech boost	Dron seeding, sensor sug‘orish, AI hosil prognozi	Resurs sarfi ↓, hosil vaqti optimallashtiriladi	Gektariga hosil +20 %, suv sarfi –25 %
Sanoat 4.0 grantlari	Robot va CO2bot uchun matching-fund, lekin reskilling KPI bilan	Avtomatizatsiya samarador, lekin ishsizlikka “airbag”	Ishlab chiqarish chiqimi –15 %, qayta tayyorlangan ishchi ulushi 70 %

¹⁰¹ Bozorov, A., & Qodirov, I. (2020). *Yashil iqtisodiyot: Nazariy va amaliy asoslari*.

¹⁰² Schwab, K., and Zahidi, S. *The Global Competitiveness Report 2024*. Geneva: World Economic Forum, 2024.

Blok	Nima qilamiz? (intervensiya)	Qanday ishlaydi? (mexanika)	Kutilgan natija / KPI
Talabga mos STEM pipeline	Dual-track universitet- zavod dasturi, “reverse brain-drain” stipendiyasi	Kompetensiya bozor talabi bilan sinkron	STEM bo'yicha bo'sh ish o'rinlari < 3 %, AI patentlari +50 %

Iqtisodiyotimizni katta, qudratli mashinaga qiyoslaylik. U uzoq masofani to'xtovsiz bosib o'tishi uchun beshta asosiy detalni birdaniga yangilaymiz — har biri keyingisini quvvatlantiradi, xuddi zanjirdagi halqalar kabi.

Avval «raqamli yo'llar»ni tekislaymiz: 5G va keng polosali internet shahardan qishloqqacha uzluksiz ishlasa, korxonalar ham, fermerlar ham kerakli ma'lumotni darhol oladi. Kechikishlar yo'qoladi, ish tezlashadi va mahsulot tannarxi pasayadi¹⁰³.

Bu tezkor axborot oqimi ikkinchi bosqichga — kichik biznes texnoparklariga jon bag'ishlaydi. Zamonaviy ustaxona, robot va 3D-printerlar hammaga ijaraga ochiq: kichik firma ham yirik zavoddek samarali ishlab, bozor va eksportda poygaga qo'shila oladi¹⁰⁴.

Texnoparkda tug'ilgan texnologiya dalaga ham yetib boradi. Dron urug' sepad, sensorlar tuproqni o'lchaydi, sun'iy intellekt hosilni oldindan hisoblaydi. Fermer suv va o'g'itni bekorga sarflamaydi, hosil ko'payadi, daromad ortadi.

Zavod va dala avtomatlashtirilishi bilan ba'zi og'ir ishni robot bajara boshlaydi. Shu payt to'rtinchi bo'g'in — qayta o'qitish dasturi ishga tushadi: ishchi qisqa kursda yangi malaka oladi va robot bilan yonma-yon samaradorlikni yana-da oshiradi.

Bularning barchasini barqaror quvvatlantiradigan beshinchi halqa — talabga mos kadrlar tizimi. Universitet korxonalar bilan birga o'qituv dasturlarini tuzadi, stipendiyalar iste'dodni yurtga qaytaradi. Bitiruvchilar tayyor mutaxassis bo'lib, bozor bo'shligini darhol to'ldiradi¹⁰⁵.

¹⁰³ OECD (2022). *Green Growth Indicators 2022*. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/greengrowth/green-growth-indicators-2022.pdf>

¹⁰⁴ Bozorov, A., & Qodirov, I. (2020). *Yashil iqtisodiyot: Nazariy va amaliy asoslari*.

¹⁰⁵ Kuzibekov, U., & Xakimov, M. (2021). *Iqtisodiy barqarorlik va yashil texnologiyalar*.

Natijada butun mexanizm bir maromda ishlaydi: ish tez, xarajat kam, mahsulot sifatli, eksport kuchli. Fermer ham, zavod ishchisi ham ko‘proq topadi, “brain drain” o‘rmini “brain gain” egallaydi. Iqtisodiy zarbalar kelsa, real-vaqt ma’lumot va moslashuvchan kadrlar tufayli tizim yumshoq qo‘nadi. Qisqasi, bu beshta detayl bir-birini quvvatlab, iqtisodiyot mashinamizga kuchli motor va oktanli yonilg‘i beradi — u endi tez, barqaror va uzoq yuradi¹⁰⁶.

Mahsuldorlikni oshirishdan keyingi bosqich – bu moliyaviy xizmatlarni kengaytirish va har bir tadbirkor, fermer yoki kichik biznes uchun kapitalga erkin kirish imkonini yaratishdir. Raqamli texnologiyalar yordamida oddiy odamlar bankka borishga hojat qolmay, smartfon orqali kredit, omonat va sug‘urta xizmatlarini tez va oson oladi.

1.4.8-jadval

Moliyaviy inklyuziya va kapitalga kirish bo‘yicha asosiy intervensiyalar, mexanizmlar va natijalar¹⁰⁷

Blok	Nima qilamiz? (intervensiya)	Qanday ishlaydi? (mexanika)	Kutilgan natija / KPI
Raqamli moliyaviy xizmatlar	Mobil banking, onlayn kredit va to‘lov tizimlarini 100 % qamrab olish	Har kim bankka borishga hojat qolmay, moliyaviy xizmatlar smartfonda mavjud	Moliyaviy xizmatlardan foydalanish 70 % → 90 %
Kreditlashni kengaytirish	Kichik biznes va fermerlarga oson kreditlar berish, kafillik mexanizmi yaratish	Kredit olish shartlari soddalashadi, sarmoya ishlab chiqarishga o‘tadi	KOB va agrar kredit portfeli +50 % (2028-yilgacha)
Moliyaviy ta’lim dasturlari	Moliyaviy savodxonlikni oshirish uchun treninglar va axborot kampaniyalari	Fuqarolar va tadbirkorlar pul oqimi, qarz, investitsiyalarni yaxshiroq tushunadi	Moliyaviy xatolar va qarzdorlik darajasi –20 %
Sug‘urta va xavfsizlik	Sanoat va qishloq xo‘jaligi uchun moliyaviy sug‘urta mahsulotlarini kengaytirish	Xavflar moliyaviy zararlarini kamaytiradi, barqarorlik oshadi	Sug‘urta qamrovi 30 % → 60 %, ijtimoiy xavflarga chidamlilik oshadi
Investitsiya fondlari va	Xususiy va davlat investitsiya fondlarini	Kapital yangi loyihalarga oqadi, innovatsiyalar	Yangi startaplar soni +40 %, investitsiya

¹⁰⁶ GIZ (2022). *Green Economy and Sustainable Development in Central Asia*.

¹⁰⁷ Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.– Milliy iqtisodiyotlar raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlari haqida.

Blok	Nima qilamiz? (intervensiya)	Qanday ishlaydi? (mexanika)	Kutilgan natija / KPI
startaplar	rivojlantirish, startaplarni qo'llab-quvvatlash	rag'batlantiriladi	hajmi +60 %

Moliyaviy inklyuziya iqtisodiyotning yuragi – pul oqimlarini kengaytiradi va har bir biznesning o'sish uchun imkoniyatini oshiradi. Smartfon orqali moliyaviy xizmatlarga kirishning kengayishi kichik biznes va fermerlarga kredit olishni osonlashtiradi, shu bilan ular zamonaviy texnologiyalarni joriy etadi va ishlab chiqarishni kengaytiradi.

Moliyaviy ta'lim orqali odamlar o'z byudjetlarini aniq rejalashtira boshlaydi, qarzga botish kamayadi. Sug'urta xizmatlari esa kutilmagan zararlardan himoya qiladi, bu ijtimoiy barqarorlikka ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Investitsiya fondlari va startaplar rivoji esa iqtisodiy yangilik va raqobatbardoshlikni oshiradi, mamlakatni yanada jozibali qiladi.

Daromadlarni adolatli taqsimlash — bu iqtisodiy barqarorlikning eng nozik va hal qiluvchi jihatlaridan biri. Oddiy qilib aytganda, jamiyatda pul taqsimoti shunchaki “kimga qancha tushadi” emas, balki imkoniyatlar tengligi, ijtimoiy adolat va kelajak uchun barqaror poydevor qurish demakdir.

1.4.9-jadval

Daromadlarni adolatli taqsimlash bo'yicha intervensiyalar va KPI'lar¹⁰⁸

Blok	Nima qilamiz? (intervensiya)	Qanday ishlaydi? (mexanika)	Kutilgan natija / KPI
Progressiv soliqlar tizimi	Yuqori daromadga yuqori soliq stavkalarini joriy etish	Boy qatlamdan ko'proq soliq olinadi, ijtimoiy xizmatlar uchun mablag' oshadi	Soliq tushumi +15 %, daromad tengsizligi indeksi (Gini) -10 %
Ijtimoiy nafaqalar va yordam	Kam ta'minlanganlarga pul va ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish	Ijtimoiy himoya tizimi zaif qatlamni qo'llab-quvvatlaydi	Kam ta'minlanganlar darajasi -20 %, kambag'allik darajasi kamayadi

¹⁰⁸ Morduch, J., & Armendáriz, B. (2010). *The Economics of Microfinance*. MIT Press.

Blok	Nima qilamiz? (intervensiya)	Qanday ishlaydi? (mexanika)	Kutilgan natija / KPI
Ta'lim va malaka oshirish dasturlari	Kambag'al qatlam uchun bepul yoki arzon ta'lim va kasb-hunar kurslari	Ta'lim imkoniyatlari tenglashadi, kambag'al qatlam iqtisodiy faol bo'ladi	Ta'lim oluvchilar soni +25 %, daromad darajasi oshadi
Adolatli mehnat bozori yaratish	Ish bilan ta'minlash va mehnat qonunlarini kuchaytirish	Ishchilar himoyalanaadi, mehnat sharoiti yaxshilanadi, ish haqi oshadi	Rasmiy bandlik +10 %, o'rtacha ish haqi +12 %
Ijtimoiy dialog va barqarorlik	Jamiyatdagi manfaatdor tomonlar o'rtasida muloqotni kuchaytirish	Norozilik kamayadi, siyosiy barqarorlik oshadi	Ijtimoiy nizolar soni -30 %, tinchlik indeksi oshadi

Daromadlarni adolatli taqsimlash iqtisodiy barqarorlikning ajralmas qismi bo'lib, uning ta'minlanishi jamiyatdagi tenglikni oshirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Buning uchun avvalo progressiv soliqlar tizimini joriy etish zarur. Bu tizim orqali yuqori daromadga ega qatlamlardan ko'proq soliq olinib, yig'ilgan mablag'lar jamiyatning zaif qatlamlari uchun ijtimoiy xizmatlarga yo'naltiriladi. Natijada daromadlar orasidagi tafovut kamayadi va iqtisodiy adolat ta'minlanadi¹⁰⁹.

Ijtimoiy nafaqalar va yordam dasturlari esa aynan shu zaif qatlamlarni qo'llab-quvvatlab, ularning kambag'allik darajasini pasaytirishga xizmat qiladi. Bu yordamlar, o'z navbatida, jamiyatdagi iqtisodiy faollikni oshirishga turtki beradi, chunki yordam olganlar o'z imkoniyatlarini kengaytirib, iqtisodiyotda faolroq ishtirok eta boshlaydi¹¹⁰.

Ammo adolatli taqsimlashning yana bir muhim elementi — ta'lim va malaka oshirishdir. Kambag'al qatlam uchun ta'lim imkoniyatlari kengaytirilganda, ular o'z bilim va ko'nikmalarini oshirib, yuqori daromadli ish o'rinlariga ega bo'la oladilar. Bu esa o'z navbatida daromadlarning adolatlir oq taqsimlanishiga xizmat qiladi va iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlaydi.

¹⁰⁹ GIZ (2022). *Green Economy and Sustainable Development in Central Asia*.

¹¹⁰ UNSDG (2023). *The Sustainable Development Goals Report 2023*. United Nations Statistics Division. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023>

Shuningdek, adolatli mehnat bozori yaratish muhim rol o'ynaydi. Ish bilan ta'minlash va mehnat qonunlarini kuchaytirish orqali ishchilarni himoya qilish, ularning ish haqlarini oshirish iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi, barqaror iste'molni ta'minlaydi va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi¹¹¹.

Oxir-oqibatda, ijtimoiy dialog va barqarorlikni rivojlantirish orqali jamiyatdagi manfaatdor tomonlar o'rtasida samarali muloqot o'rnatiladi. Bu esa noroziliklarni kamaytirib, siyosiy va ijtimoiy tinchlikni mustahkamlaydi, mamlakatni uzoq muddatli barqaror rivojlanish yo'lida yanada ishonchli qadam tashlashiga imkon beradi¹¹².

Shunday qilib, bu intervensiyalar zanjir kabi bir-biriga bog'lanib, daromadlarni adolatli taqsimlash orqali ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mahsuldorlikni bo'stash, moliyaviy inklyuziya va daromadlarni adolatli taqsimlash zamin hozirlab bergach, navbat **Yashil invest klasteri** ga keladi. Bu bosqichda iqtisodiy o'sish "karbonli yoqilg'i"dan "yashil energiya"ga uzluksiz ko'chadi. Davlat va xususiy sektor hamkorlikda qayta tiklanuvchi manbalar, energiya samarador qurilmalar va atrof-muhitga xush keladigan texnologiyalarga sarmoya yo'naltiradi. Yashil startaplar uchun grant va soliq imtiyozlari bozorni jalb etadi, infratuzilma esa quyosh, shamol va bioenergiya stansiyalarini tezkor ulashga tayyorlanadi¹¹³. Natijada karbon izi keskin qisqaradi, energiya tannarxi pasayadi, eksport esa "yashil" sertifikatlar evaziga yuqori marjaga ega bo'ladi. Eng muhimi, yangi, ekologik xavfsiz ish o'rinlari paydo bo'lib, daromadlarning adolatli taqsimlanishini yanada maqsadli qiladi.

Bu va avvalgi barcha tashabbuslarning barqaror ishlashi, albatta, **Institutsional mustahkamlash** ga bog'liq. Iqtisodiyot nechog'li texnologik va yashil bo'lmasin, agar qoidalar chalkash, nazorat sust bo'lsa, tizim qoqiladi. Shu bois, mustaqil sud organlari, shaffof byudjet

¹¹¹ **WBCSD (2024).** *Vision 2050: Time to Transform*. World Business Council for Sustainable Development. <https://www.wbcsd.org/Overview/Resources/Vision-2050-Time-to-Transform>

¹¹² **UNSDG (2023).** *Sustainable Development Goals Report 2023*. United Nations. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/>

¹¹³ **Kuzibekov, U., & Xakimov, M. (2021).** *Iqtisodiy barqarorlik va yashil texnologiyalar*. Toshkent: Fan va texnologiya.

jarayonlari va kuchli raqobatni qo‘llab-quvvatlovchi regulyatorlar shakllantiriladi. Raqamli kadastr, ochiq ma’lumot portallari va korrupsiyaga qarshi sun’iy intellekt nazorati investor ishonchini oshiradi, kapital oqimini barqarorlashtiradi. Natijada soliq tushumlari aniq, davlat xarajatlari samarador, biznes muhiti esa bahsga chidamli bo‘ladi¹¹⁴.

Shu tariqa, yashil invest klasteridan keladigan toza energiya mahsuldorlikni yangi darajaga ko‘tarsa, institutsional mustahkamlash bu energiyani izchil tartibga solib, barcha qatlamlar manfaati uchun yo‘naltiradi. Pul oqimi keng, daromad taqsimoti adolatli, atrof-muhit esa himoyalangan bo‘lsa, iqtisodiyot mashinasi endi nafaqat tez va barqaror, balki ekologik pok va ijtimoiy jihatdan mas’ul bo‘lib ishlaydi.

1.4.10-jadval

Yashil invest klasteri va Institutsional mustahkamlash (Intervensiya → mexanika → kutilgan natija / KPI)¹¹⁵

Blok	Nima qilamiz? (intervensiya)	Qanday ishlaydi? (mexanika)	Kutilgan natija / KPI
Yashil invest klasteri	<ul style="list-style-type: none"> • Quyosh, shamol va bioenergiya loyihalariga grant + soliq imtiyozlari • “Green-bond” bozorini ishga tushirish • Yashil startap-inkubatorlar 	Davlat-xususiy sheriklik orqali sarmoya oqimi tezlashadi; yosh firmalar texnika va bozorga oson chiqadi	<ul style="list-style-type: none"> • Qayta tiklanuvchi quvvat ulushi 15 % → 35 % (2030) • CO2₂ emissiyasi/GDP –30 % • “Green-job”lar +100 k
Eko-infratuzilma (klaster tarkibi)	Elektr tarmoqlarini smart-grid ga yangilash; EV zaryad stansiyalari tarmog‘i	Energiya yo‘qotishi ↓, qayta tiklanuvchi manbalar tarmoqqa muammosiz ulanadi	<ul style="list-style-type: none"> • Tarmoqqa ulanish yo‘qotishi –10 p.p. • EV ulushi 0.5 % → 10 %
Institutsional mustahkamlash	<ul style="list-style-type: none"> • Ochiq ma’lumot portali + AI-ga asoslangan korrupsiya monitoringi • Mustaqil regulyator va sud islohotlari • “One-stop” raqamli litsenziyalash 	Shaffoflik↑, bitim xarajatlari↓; investor ishonchi mustahkamlanadi	<ul style="list-style-type: none"> • Doing Business indeksi +20 pozitsiya • Tender shaffofligi indeksi +25 %
Fiskal barqarorlik bo‘limi (institutsional tarkib)	“Yashil soliq” va karbon boji; fiskal qoidalarni parlament	Ifloslantiruvchi to‘laydi; byudjet intizomi kuchayadi	• Yashil soliq tushumi GDP ning 1 %-ga yetadi

¹¹⁴ K. Matyoqubov (2021).

¹¹⁵ Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum.

Blok	Nima qilamiz? (intervensiya)	Qanday ishlaydi? (mexanika)	Kutilgan natija / KPI
	nazoratiga berish		• Budget defitsiti < 3 % GDP

Yashil invest klasteri va institutsional mustahkamlash – bu bir mexanizmning ikki tiniq tishli g‘ildiragi. Birinchisi iqtisodiyotga toza energiyali turbo-yoqilg‘i quyadi, ikkinchisi esa dvigatelni nazorat paneli bilan jihozlab, tezlikni barqaror ushlab turadi¹¹⁶.

Avvalo, **yashil klaster** sahnaga chiqadi. Quyosh va shamolga berilgan grantlar, green-bond bozorining arzon mablag‘i hamda startup-inkubatorlar tufayli investorlar pulini karbonli konveyerdan ekologik loyihalarga buradi. Sarmoya oqimi smart-grid kabellarini tortadi, bioenergiya zavodlarini tiklaydi, EV zaryad stansiyalarini joylaydi. Natijada 2030-yilga borib qayta tiklanuvchi quvvatning ulushi uchdan birga yetadi, CO₂ emissiyasining har so‘m YAIMga to‘g‘ri keladigan hajmi uchdan biriga qisqaradi va yuz minglab yangi “yashil” ish o‘rni paydo bo‘ladi¹¹⁷. Har bir megavatt toza energiya – nafaqat ekologik yutuq, balki mahalliy muhandis, montajchi va IT-mutaxassis uchun barqaror maosh demakdir.

Ammo bu sur‘atni saqlash uchun qat‘iy institutsional tayanch kerak. **Institutsional mustahkamlash** shu yerda rulni qo‘lga oladi: ochiq ma’lumot portallari har bir kilovatt va so‘mning izini ko‘rsatib turadi, AI-nazorat esa tender va ruxsatnomalardagi korrupsiyani “ko‘r burchak”siz kuzatadi. Mustaqil sud va regulyatorlar qoidalarni adolat bilan uyg‘ulaydi, raqamli “one-stop” litsenziyalash esa bitimni byurokrtiyasiz qiladi¹¹⁸. Doing Business reytingida yigirma pog‘ona yuqorilash – bu qog‘ozdagi medaldan ko‘ra muhimroq signal: «Kapital xavfsiz, keling!»

Shu payt **fiskal barqarorlik** bo‘limi moliyaviy metronom bo‘lib xizmat qiladi. Karbon boji va “yashil” soliqlar ifloslantiruvchini haqiqiy

¹¹⁶ K. Matyoqubov (2021).

¹¹⁷ **World Bank (2022)**. *What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050*.

<https://datatopics.worldbank.org/what-a-waste/>

¹¹⁸ BMT Bosh Assambleyasi (2015).

narx bilan yuzlashtiradi, byudjet esa parlament nazoratidagi fiskal qoida tufayli 3 % defitsit chizig‘idan oshmaydi ¹¹⁹. Demak, ekotizimni moliyalash faqat bugungi “populistik sharshara” emas, balki uzoq muddatli strategiya bo‘lib qoladi.

Natijada quyidagi “domino” efekti yuzaga keladi:

1. **Kapital** grant va imtiyoz yordamida yashil loyihaga kiradi.
2. **Infratuzilma** smart-grid va EV tarmog‘i orqali energiyani tejamkor tarqatadi.
3. **Ish o‘rinlari** yangi servis va texnik xizmat ko‘rsatish bozorini kengaytiradi.
4. **Shaffoflik** xavfni kamaytirib, foiz stavkalarini pastga tushiradi.
5. **Karbon boji** esa eski, iflos texnologiyalarni iqtisodiy jihatdan ma‘nasiz qilib, pulni yana klasterga qayta yo‘naltiradi.

Shunday qilib, yashil invest klasteri – bu iqtisodiy ustunlikni karbon izisiz hosil qiladigan motor. Institutsional mustahkamlash esa bu motorni kompyuter boshqaruvi bilan uyg‘unlashtiradi: tezlikni oshiradi, lekin dvigatelni qizib ketishdan asraydi. Ikkovlon birga ishlaganda, mamlakat yuqori tezlikda oldinga siljiydi — tabiatni asrab, fiskal intizomni buzmay, jamiyatga barqaror va adolatli foyda keltirib.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy barqarorlik samarali moliyaviy siyosat, mas‘uliyatli iste‘mol va ishlab chiqarish, ekologik soliq islohotlari kabi mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Bu esa iqtisodiy o‘sishni nafaqat raqamlar, balki sifatli rivojlanish mezonlari orqali baholashni taqozo etadi.

3. Ijtimoiy barqarorlik: adolat, inklyuzivlik va inson salohiyati

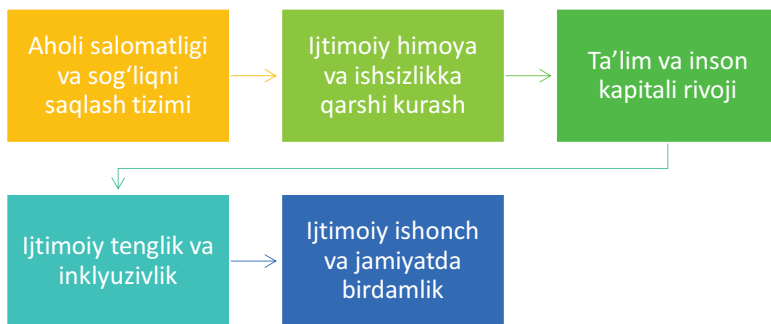
Ijtimoiy barqarorlik — bu jamiyatdagi barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlar, adolatli resurs taqsimoti, ijtimoiy himoya, salomatlik, ta‘lim va huquqiy ishonch kabi asosiy ijtimoiy tamoyillarning kafolatlanishini nazarda tutadi¹²⁰. Bu ustun inson salohiyatini ro‘yobga chiqarish va jamiyatdagi zaif qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan.

¹¹⁹ **UNEP (2021).** *Making Peace with Nature*. United Nations Environment Programme. <https://www.unep.org/resources/making-peace-nature>.

¹²⁰ E. Gulyamov, I. Qurbonov (2019).

1.4.3-chizma

Ijtimoiy barqarorlik 5 ta asosiy yo‘nalishi mavjud¹²¹

Ekologik barqarorlikning tahlilidan so‘ng, endi ijtimoiy barqarorlikni tashkil etuvchi besh asosiy yo‘nalishning birinchisi — **aholi salomatligi va sog‘liqni saqlash tizimi** masalasiga e‘tibor qaratamiz. Bu yo‘nalish ijtimoiy farovonlik, mehnatga layoqatlilik va inson kapitalining barqaror shakllanishida muhim o‘rin tutadi.

Barqaror rivojlanishda sog‘lom jamiyat asosiy omillardan biridir. **Aholi salomatligi** nafaqat tibbiy ko‘rsatkichlar bilan, balki ijtimoiy infratuzilma, gigiyena, toza ichimlik suvi, ovqatlanish sifati va ekologik holat bilan ham chambarchas bog‘liq.

Sog‘liqni saqlash tizimi — bu fuqarolarga profilaktika, diagnostika, davolash va reabilitatsiya xizmatlarini taqdim etuvchi institutlar, resurslar va siyosatlarining kompleksidir. Barqaror sog‘liqni saqlash tizimi quyidagi mezonlar bilan tavsiflanadi:

- Sog‘liqni saqlash xizmatlariga universal kirish;
- Sifatli va malakali tibbiy kadrlar mavjudligi;
- Davlat tomonidan sog‘liqni moliyalashtirish darajasi;
- Yuqori darajadagi sanitariya va epidemiologik nazorat;
- Profilaktik sog‘lomashtirish dasturlarining mavjudligi.

¹²¹ Muallif ishlanmasi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG-3)da shunday deyiladi: *“Har bir insonning salomatligini ta’minlash va barcha yoshdagilar uchun farovon hayotni kafolatlash”*¹²². Shu bois, sog‘liqni saqlash tizimi ijtimoiy tenglik, gender adolati, va ijtimoiy zaif qatlamlarning himoyasi bilan ham chambarchas bog‘liq.

1.4.11-jadval

2024-yil: Sog‘liqni saqlash tizimi ko‘rsatkichlari (tanlangan davlatlar bo‘yicha)¹²³

Davlat	Tug‘ilishda kutilayotgan umr (yil)	Sog‘liqni saqlash xarajatlari (% YaIM)	Shifokorlar soni (1000 aholiga)
JP Yaponiya	84.6	10.9	2.5
CH Shveysariya	83.9	11.3	4.4
PT Portugaliya	81.2	9.5	4.9
US AQSH	76.1	16.6	2.6
EG Misr	75.0	5.0	0.8
UG Uganda	62.7	4.7	0.2
UZ O‘zbekiston	73.1	6.1	2.4

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlar (Norvegiya, Germaniya) sog‘liqni saqlash tizimiga yuqori miqdorda investitsiya yo‘naltirgan. Ularning tug‘ilishda kutilayotgan umr ko‘rsatkichi yuqori bo‘lib, bu holat yuqori sifatli tibbiy xizmatlar, sog‘lom turmush tarzining keng targ‘ib qilinishi, va ijtimoiy himoya mexanizmlarining rivojlanganligini anglatadi.

AQSH eng katta moliyalashtirishga ega bo‘lishiga qaramay, umr davomiyligi ko‘rsatkichi boshqa rivojlangan davlatlarga nisbatan pastroq, bu esa tizimdagi notekisliklar va sog‘liqdagi ijtimoiy tafovutlarga ishora qiladi¹²⁴.

Rivojlanayotgan davlatlar — Hindiston va Xitoyda sog‘liqni saqlash xarajatlari past bo‘lsa-da, bu ko‘rsatkichlar izchil oshmoqda.

¹²² Birlashgan Millatlar Tashkiloti. (2015). *Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs)*. 3-maqsad: Sog‘liq va farovonlik. <https://sdgs.un.org/goals/goal3>.

¹²³ International Renewable Energy Agency (IRENA). *Renewable Power Generation Costs in 2023*. Abu-Dhabi: IRENA, 2024.

¹²⁴ Capra, Fritjof (1996).

O‘zbekiston sog‘liqni saqlash sohasiga nisbatan barqaror miqdorda mablag‘ ajratmoqda va shifokorlar soni ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan yuqoriroq¹²⁵.

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlar (Norvegiya, Germaniya) sog‘liqni saqlash tizimiga yuqori miqdorda investitsiya yo‘naltirgan. Ularning tug‘ilishda kutilayotgan umr ko‘rsatkichi yuqori bo‘lib, bu holat yuqori sifatli tibbiy xizmatlar, sog‘lom turmush tarzining keng targ‘ib qilinishi, va ijtimoiy himoya mexanizmlarining rivojlanganligini anglatadi¹²⁶.

AQSH eng katta moliyalashtirishga ega bo‘lishiga qaramay, umr davomiyligi ko‘rsatkichi boshqa rivojlangan davlatlarga nisbatan pastroq, bu esa tizimdagi notekisliklar va sog‘liqdagi ijtimoiy tafovutlarga ishora qiladi¹²⁷.

Rivojlanayotgan davlatlar — Hindiston va Xitoyda sog‘liqni saqlash xarajatlari past bo‘lsa-da, bu ko‘rsatkichlar izchil oshmoqda. O‘zbekiston sog‘liqni saqlash sohasiga nisbatan barqaror miqdorda mablag‘ ajratmoqda va shifokorlar soni ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan yuqoriroq.

Aholi salomatligi va sog‘liqni saqlash tizimi barqaror ijtimoiy taraqqiyotning asosiy shartlaridan biri bo‘lsa, ijtimoiy barqarorlikning navbatdagi muhim yo‘nalishi — **ta‘lim sifati va unga teng kirish imkoniyatidir**. Ushbu omil inson kapitalini shakllantirishda, ijtimoiy tenglikni ta‘minlashda va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda beqiyos ahamiyatga ega¹²⁸.

Ta‘lim — bu barqaror rivojlanishning ko‘zgusi. Har bir shaxsning bilim olishga teng huquqi bo‘lishi jamiyatdagi tenglik, ijtimoiy ko‘tarilish va innovatsion salohiyatning o‘rishini ta‘minlaydi. Ta‘lim tizimining sifati va uning umumiy aholi qatlamlariga ochiqligi ijtimoiy barqarorlikning mezonini hisoblanadi¹²⁹.

Barqaror ta‘lim tizimi quyidagi asosiy mezonlarga ega:

¹²⁵ O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. (2024). *Yillik tahliliy hisobot*.

¹²⁶ <https://sdgs.un.org> – BMTning SDG portali: rasmiy ma‘lumotlar, indikatorlar va hisobotlar.

¹²⁷ World Health Organization (WHO). (2022). *World Health Statistics*.

¹²⁸ E. Gulyamov, I. Qurbonov (2019).

¹²⁹ UNDP Uzbekistan (2022).

- Boshlang‘ichdan oliy ta‘limgacha bo‘lgan bosqichlarning sifatli faoliyati;
- Jinsiy, mintaqaviy va ijtimoiy tafovutlarsiz ta‘limga kirish imkoniyati;
- Ta‘limda zamonaviy texnologiyalar va metodikalar qo‘llanilishi;
- Ustuvorlik sifatida kasb-hunar va hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish;
- Ta‘limga ajratilayotgan byudjet miqdori va o‘qituvchilar malakasi.

BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlaridan SDG-4 (Sifatli ta‘lim)da shunday deyiladi: *“Insonlarning butun umr davomida sifatli ta‘lim olish imkoniyatini ta‘minlash va barchaga inklyuziv hamda adolatli ta‘limni taqdim etish.”*¹³⁰

1.4.12-jadval

Ayrim davlatlarda ta‘lim ko‘rsatkichlari (2024-yil)¹³¹

Davlat	Savodxonlik darajasi (%)	Ta‘limga ajratilgan mablag‘ (% YaIM)	O‘qituvchi boshiga o‘quvchilar soni
Finlyandiya	100%	6.5	11
Germaniya	99%	5.2	13
AQSH	99%	5.9	15
O‘zbekiston	99%	5.8	17
Hindiston	77%	3.1	30
Niger	41%	2.6	39

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, rivojlangan davlatlarda ta‘lim tizimi yuqori darajada moliyalashtiriladi va savodxonlik darajasi deyarli 100%ga yetadi¹³². Finlyandiya ta‘lim tizimi sifati bilan butun dunyoga mashhur bo‘lib, o‘qituvchi boshiga o‘quvchilar soni ham ancha kam — bu esa individual yondashuvni kuchaytiradi.

O‘zbekistonda savodxonlik darajasi yuqori bo‘lishiga qaramay, o‘qituvchi yuklamasi nisbatan yuqori va infratuzilma masalalarida hali

¹³⁰ United Nations. (2015). *Sustainable Development Goal 4*. <https://sdgs.un.org/goals/goal4>

¹³¹ UNEP Finance Initiative. *Global Guidance on Green Bonds: Impact Reporting*. Geneva: UNEP-FI, 2022.

¹³² OECD (2022). *Green Growth Indicators 2022*. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/greengrowth/green-growth-indicators-2022.pdf>

ham yechim talab etiladi. Ta'limga ajratilgan byudjet esa izchil oshmoqda¹³³.

Hindiston va Nigerda savodxonlik darajasi past, ayniqsa Nigerda bu ko'rsatkich jiddiy ijtimoiy muammolarni anglatadi. O'quvchilar sonining haddan tashqari ko'pligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Sifatli va teng ta'lim tizimi — ijtimoiy barqarorlikning tayanch ustunlaridan biridir. Bilim olishga teng imkoniyatlar yaratish orqali jamiyatda ijtimoiy adolat, innovatsiyalar va inson salohiyati rivojlanadi. Davlatlar ta'lim sohasini strategik ustuvor yo'nalish sifatida belgilab, uzoq muddatli barqaror taraqqiyotga asos solishi zarur¹³⁴.

Sifatli ta'lim va sog'lom hayot sharoitlarini ta'minlash bilan bir qatorda, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda eng muhim omillardan biri — **ijtimoiy tenglik va adolat**dir. Bu yo'nalish jamiyatdagi barcha guruhlar uchun teng imkoniyatlar yaratishni, diskriminatsiyaga qarshi kurashni va ijtimoiy inklyuzivlikni ta'minlashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy tenglik — bu jamiyatda har bir fuqaro jinsidan, etnik mansubligidan, nogironligidan, iqtisodiy ahvolidan yoki yashash joyidan qat'i nazar, bir xil huquq va imkoniyatlarga ega bo'lishini bildiradi. Bu tushuncha nafaqat qonuniy tenglik, balki **amaliy hayotdagi adolatli sharoitlarni** ham o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy adolat quyidagi asosiy jihatlarni qamrab oladi:

- Jinsiy tenglik (ayollar va erkaklar o'rtasida);
- Iqtisodiy imkoniyatlarning tengligi;
- Kam ta'minlangan yoki marginal guruhlarining jamiyatga integratsiyasi;
- Nogironlar, migrantlar va boshqa ijtimoiy zaif qatlamlarga qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlar.

BMTning SDG-10 (Tengsizliklarni kamaytirish) maqsadida ushbu yo'nalish bevosita ilgari surilgan.

¹³³ UNDP Uzbekistan (2022).

¹³⁴ UNDP Uzbekistan (2022).

¹³⁵ **Transparency International**. *Global Corruption Report 2023: Public Procurement*. Berlin: TI, 2023.

1.4.13-jadval

Ayrim davlatlarda ijtimoiy tenglik ko'rsatkichlari (2024-yil)¹³⁵

Davlat	Jinsiy tenglik indeksi (0–1)	Gini koeffitsienti (daromad tengsizligi)	Ayollar parlamentdagi ulushi (%)
Norvegiya	0.89	27.6	45.0
Shvetsiya	0.88	28.3	47.1
AQSH	0.76	41.5	29.1
O'zbekiston	0.75	33.5	32.0
Hindiston	0.68	37.8	14.4
Niger	0.58	44.1	11.0

Jinsiy tenglik, daromadlar taqsimoti va siyosiy ishtirok ko'rsatkichlari ijtimoiy adolat darajasini aniqlovchi asosiy indikatorlardir. Norvegiya va Shvetsiya yuqori tenglikka ega bo'lib, bu mamlakatlar aholining barcha qatlamlari uchun imkoniyatlarni teng taqdim etishga qaratilgan siyosat yuritayotganini ko'rsatadi.

AQSHda ayollar parlamentdagi ulushi o'rtacha bo'lsa-da, Gini koeffitsientining yuqoriligi ijtimoiy tenglikda muammolar borligini anglatadi.

O'zbekistonda bu yo'nalishda ijobiy harakatlar mavjud: ayollarning siyosiy ishtiroki oshgan, daromadlar taqsimoti esa nisbatan muvozanatda. Biroq gender tengligini yanada kuchaytirish, ayollarni iqtisodiy faoliyatga keng jalb etish hali ham dolzarb¹³⁶.

Hindiston va Nigerda esa tengsizlik ancha keskin. Bu ko'rsatkichlar aholining muayyan qismlari iqtisodiy va siyosiy hayotda to'liq ishtirok eta olmasligini anglatadi.

Ijtimoiy tenglik va adolat ijtimoiy barqarorlikning eng muhim mezonlaridan biridir. Tengsizlik va diskriminatsiyaning oldini olish orqali nafaqat ijtimoiy salomatlik, balki iqtisodiy samaradorlik ham oshadi. Davlatlar bu yo'nalishda faol siyosat yuritib, ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish orqali jamiyatda mustahkam barqarorlikka erishishlari mumkin.

¹³⁶ UNDP Uzbekistan (2022).

Ijtimoiy tenglik va adolat sharoitida barqaror jamiyat qurishning muhim sharti — har bir fuqaro uchun iqtisodiy jihatdan faol bo‘lish imkoniyatining yaratilishidir. Shu bois, ijtimoiy barqarorlikning navbatdagi asosiy yo‘nalishi — **bandlik va munosib mehnat sharoitlaridir**¹³⁷.

Barqaror jamiyatda har bir shaxs o‘z bilim va salohiyatidan samarali foydalanib, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda faol ishtirok eta olishi lozim. Bu esa bandlikning yuqori darajada bo‘lishi, ish o‘rinlarining barqarorligi, mehnat sharoitlarining inson salomatligiga va huquqlariga zid bo‘lmasligini taqozo etadi.

Munosib mehnat (decent work) konsepsiyasi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- Ish bilan ta’minlashda teng imkoniyatlar;
- Ish joyining xavfsizligi va barqarorligi;
- Mehnat huquqlarining himoyasi;
- Adolatli ish haqi;
- Mehnat migratsiyasida huquqiy muhofaza.

BMTning SDG-8 maqsadi aynan “Barqaror iqtisodiy o‘sish, to‘liq bandlik va munosib mehnat”ga qaratilgan bo‘lib, u global mehnat bozori muammolariga kompleks yondashuvni ilgari suradi¹³⁸.

1.4.14-jadval

2024-yil uchun bandlik va mehnat sharoitlari ko‘rsatkichlari¹³⁹

Davlat	Ishsizlik (%)	Norasmiy bandlik (%)	O‘rtacha ish haqi (USD)	Bandlik darajasi (%)
Germaniya	3.4	9.1	4200	77.2
AQSH	3.9	10.2	5100	74.6
Yaponiya	2.7	8.0	3900	79.5
Fransiya	6.9	12.4	3700	70.1
Braziliya	7.8	39.5	680	58.7
Meksika	4.5	55.2	750	61.3
Janubiy Koreya	3.0	15.3	3300	75.4

¹³⁷ Global Sustainable Development Report (GSDR) 2023.

¹³⁸ UNESCO (2021).

¹³⁹ UNEP Finance Initiative. *Global Guidance on Green Bonds: Impact Reporting*. Geneva: UNEP-FI, 2022.

Davlat	Ishsizlik (%)	Norasmiy bandlik (%)	O'rtacha ish haqi (USD)	Bandlik darajasi (%)
Janubiy Afrika	32.1	34.6	480	44.1
Hindiston	7.2	79.4	290	54.8
Indoneziya	5.1	76.3	320	60.2
O'zbekiston	8.3	48.7	350	56.9
Misr	9.8	63.5	300	53.4
Niger	16.5	91.0	75	39.7

Rivojlangan mamlakatlar (Germaniya, AQSH, Yaponiya, Janubiy Koreya) da ishsizlik darajasi nisbatan past (2.7–4%) va bandlik darajasi yuqori (74–80%). Norasmiy bandlik ko'rsatkichi 10% dan past yoki atrofida bo'lib, mehnat munosabatlari qonuniy asosda, ijtimoiy himoyaga ega holda yuritiladi. Bu mamlakatlar yuqori ish haqi, ijtimoiy himoya va kasbiy malakani doimiy oshirish orqali mehnat bozorida barqarorlikni saqlab turishmoqda¹⁴⁰.

O'rta daromadli rivojlanayotgan mamlakatlar (Braziliya, Meksika, Janubiy Afrika, Hindiston, Indoneziya)da ishsizlik darajasi o'rtacha yoki yuqori (5–32%), lekin muhim muammo — **norasmiy bandlikning yuqoriligi**. Masalan, Hindistonda bu ko'rsatkich 79.4%, Indoneziyada 76.3%. Bu iqtisodiy beqarorlik, daromadlarning barqaror emasligi va mehnat huquqlari zaifligi bilan bog'liq.

Janubiy Afrikada mehnat bozorining tanazzul holati aniq ko'zga tashlanadi: ishsizlik 32.1%, bandlik atigi 44%. Bu ijtimoiy notinchlik va qashshoqlik xavfini kuchaytiradi.

¹⁴⁰ UNDP (2022).

Past daromadli mamlakatlar (O‘zbekiston, Misr, Niger) da norasmiy bandlik juda yuqori (48–91%) va ish haqi juda past. Bu esa ijtimoiy himoya tizimining zaifligi, iqtisodiy o‘shishning notekisligi, va qonuniy mehnat munosabatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligini ko‘rsatadi. Nigerda bandlik darajasi past (39.7%), bu aholining katta qismi iqtisodiy faol emasligini bildiradi¹⁴¹.

O‘zbekistonda mehnat bozorini rasmanlashtirish va ish haqlarini oshirish orqali barqarorlikni kuchaytirish bo‘yicha ijobiy qadamlar tashlanmoqda, ammo norasmiy sektor hamon yirik ulushni egallamoqda¹⁴².

Bandlik va mehnat sharoitlari ijtimoiy barqarorlik uchun asosiy strategik sohalardan biridir. Yuqori bandlik, mehnat huquqlarining kafolati va adolatli ish haqi jamiyatda iqtisodiy tenglikni ta‘minlaydi. Norasmiy sektorning keng tarqalganligi, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlarda, ijtimoiy himoya va barqarorlikka jiddiy tahdid soladi. Shu bois, siyosiy va institutsional darajada mehnat munosabatlarini qonuniylashtirish, kasbiy ta‘limni kuchaytirish, hamda ijtimoiy himoya tizimlarini takomillashtirish — muhim ustuvorliklar qatoriga kiradi.

Ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim yo‘nalishlardan biri — **ijtimoiy xavfsizlik va himoya tizimlarining rivojlanishidir**. Bu yo‘nalish aholining ijtimoiy, iqtisodiy va sog‘liqni saqlashdagi ehtiyojlarini qondirish, nafaqa va ijtimoiy yordam tizimlarini takomillashtirish, shuningdek, turli ijtimoiy guruhlar, xususan, kam ta‘minlangan qatlamlarga ko‘mak berishni o‘z ichiga oladi¹⁴³.

Ijtimoiy xavfsizlik va ijtimoiy himoya tizimlari

Ijtimoiy xavfsizlik ijtimoiy himoya tizimlari orqali amalga oshirilad Ushbu tizimlar aholining barcha qatlamlari uchun quyidagilarni ta‘minlashni maqsad qiladi:

- **Sog‘liqni saqlash, ta‘lim va mehnat** kabi ijtimoiy xizmatlarning ko‘rsatilishi;

¹⁴¹ **UNSDG (2023)**. *The Sustainable Development Goals Report 2023*. United Nations Statistics Division. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023>

¹⁴² <https://www.undp.org> – UNDP hisobotlari, loyiha natijalari va tendensiyalar.

¹⁴³ <https://review.uz> – O‘zbekiston bo‘yicha iqtisodiy tahlillar, strategiyalar va SDG bajarilishi.

- Kam ta'minlanganlarga yordam berish (nafaqa, yordam pullari, ijtimoiy sug'urta);
- Tabiiy ofatlar, iqtisodiy inqiroz yoki pandemiyalar kabi ijtimoiy xavf-xatarlar oldida himoya.

BMTning SDG-1 va SDG-3 maqsadlari aynan “Kambag‘allikni yo‘qotish” va “Sog‘lom hayot kechirish”ni ta'minlashga qaratilgan. Bu yo‘nalish davlatlarning ijtimoiy siyosatiga katta ahamiyat berishga undaydi.

1.4.15-jadval

Ayrim davlatlarda ijtimoiy himoya tizimlari va nafaqa darajasi (2024-yil)¹⁴⁴

Davlat	Ijtimoiy himoya xarajatlari (% Yalpi ichki mahsulotdan)	Pensiya tizimi ishtirokchilarining soni (%)	Ijtimoiy yordam oluvchilar (%)	O‘rtacha nafaqa miqdori (USD)
Germaniya	25.3	40.1	30.0	2000
AQSH	18.4	24.5	16.5	1200
Fransiya	31.2	53.0	35.2	1800
Braziliya	13.7	20.8	23.1	500
O‘zbekiston	5.5	12.4	22.3	150
Hindiston	2.8	8.6	19.7	120
Niger	0.5	3.2	9.6	50

Ijtimoiy himoya tizimlari davlatlarning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. Germaniya va Fransiya kabi rivojlangan mamlakatlar ijtimoiy himoya tizimlariga katta mablag‘ ajratmoqda, bu esa aholining katta qismini pensiya va ijtimoiy yordam tizimlariga qamrab olganligini ‘rsatadi. O‘rtacha nafaqa miqdori ham yuqori, bu fuqarolarning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi¹⁴⁵.

AQSHda ijtimoiy yordam tizimi mavjud bo‘lsa-da, uning ko‘lamiga qaraganda Fransiya va Germaniyaga nisbatan past. Biroq,

¹⁴⁴ North, D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

¹⁴⁵ <https://www.worldbank.org> – Jahon bankining barqaror iqtisodiy rivojlanish bo‘yicha tahlillari.

AQSHda ijtimoiy himoya tizimi faqatgina muayyan qatlamlar uchun mavjud bo‘lib, nafaqa olish imkoniyatlari ham cheklangan¹⁴⁶.

O‘zbekiston va Hindiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda ijtimoiy himoya tizimi va pensiya ishtirokchilarining soni nisbatan past. Bu mamlakatlarda ijtimoiy himoya tizimlarining rivojlanishi talab qilinadi. O‘zbekistonning ijtimoiy himoya xarajatlari Yalpi ichki mahsulotga nisbatan kamroq, shuning uchun tizimning samaradorligi ham sezilarli darajada past.

Nigerda esa ijtimoiy himoya tizimi juda cheklangan va resurslar kam. Ijtimoiy xavfsizlikka ajratilgan mablag‘larning pastligi ijtimoiy qatlamlarning beqarorligini yanada oshiradi¹⁴⁷.

Ijtimoiy xavfsizlik va ijtimoiy himoya tizimlari ijtimoiy barqarorlikning muhim poydevoridir. Rivojlangan mamlakatlarda tizimlarning mustahkamligi fuqarolarning iqtisodiy va ijtimoiy xavfsizligini ta‘minlashga xizmat qilsa, rivojlanayotgan davlatlarda ijtimoiy himoya tizimlarining kengaytirilishi zarur. Ijtimoiy yordam va nafaqalar yordamida jamiyatdagi ijtimoiy tenglikni saqlash, kambag‘allikni kamaytirish va iqtisodiy inqirozlar oldida himoya qilish uchun davlatlar ijtimoiy siyosatni mustahkamlashlari kerak.

Uch ustun – bitta strategik maqsad

Barqaror rivojlanishning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy ustunlari birgalikda global muammolarga kompleks yechim taklif etadi. Ular o‘zaro mustahkam aloqada harakat qilsa, chinakam barqarorlik va farovonlikka erishish mumkin bo‘ladi. Masalan, iqtisodiy o‘shish ekologik ifloslanish evaziga bo‘lsa, bu barqaror bo‘la olmaydi. Yoki ekologik muhofaza ijtimoiy ehtiyojlarni e‘tiborsiz qoldirsa, bu ham muvaffaqiyatsiz model bo‘ladi. Shu bois, zamonaviy siyosat va iqtisodiy strategiyalar bu uch ustun o‘rtasidagi muvozanatga tayanishi zarur¹⁴⁸.

Barqaror rivojlanish insoniyatning kelajak taqdiri uchun universal va majburiy yondashuvdir. Uning uch asosiy ustuni — ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlik — birgalikda uyg‘unlikda mavjud

¹⁴⁶ IEA (2024). *World Energy Outlook 2024*. International Energy Agency.

<https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2024>

¹⁴⁷ Dobson, Andrew (2007).

¹⁴⁸ <https://sdgs.un.org> – BMTning SDG portali: rasmiy ma‘lumotlar, indikatorlar va hisobotlar.

bo‘lgan taqdirdagina bu konsepsiyaning mohiyati ro‘yobga chiqadi. Har bir ustun o‘zining murakkablik darajasi, siyosiy va iqtisodiy vositalari, hamda ijtimoiy oqibatlarini bilan ajralib turadi. Ammo ular bir-birini to‘ldirib, o‘zaro integratsiyalashgan holda barqaror kelajak sari yo‘l ochadi.

Nazariy savollar — javoblari bilan

1. Nima uchun “yashil invest klasteri”ni institutsional mustahkamlash bilan bir vaqtda joriy etish muhim?
2. Karbon boji “domino” zanjirida qanday katalitik rol o‘ynaydi?
3. Savol: Smart-grid tarmoqlari yashil klaster KPI-lariga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
4. SDG’lar “bir-butun to‘r” deyishimizga sabab nima?
5. Nega SDG 17 (“Hamkorlik”) alohida maqsad sifatida ajratilgan?
6. SDG’larda ‘universal, inclusive, leave no one behind’ prinsipi qanday riskni kamaytiradi?
7. Markandya & Hallegatte (2012) modelida “bozor instrumentlari fazasi” ning markaziy iqtisodiy tamoyili nima?
8. “Yashil stimulus” bosqichini an’anaviy antitsiklik fiskal siyosatdan nima ajratib turadi?
9. 5-bosqich (“strukturaviy transformatsiya”)da ESG-hisobot standartlari qanday moliyaviy xatarlarni oshkor etishga xizmat qiladi?
10. Barqaror rivojlanish (2-bosqich) kontsepsiyasi qanday uchta integratsiyalashgan o‘lchovga tayangan?

Javoblar

1. Javob: Chunki ekoinvestitsiya oqimi faqat shaffof, barqaror va kam-xavfli muhitda barqaror saqlanadi; mustahkam institutlar (sud, regulyator, ochiq data, fiskal intizom) investor xavfini kamaytirib, “yashil” loyihalarning uzoq muddatli rentabelligini kafolatlaydi.
2. Javob: Karbon boji an’anaviy, yuqori-emissiyali ishlab chiqarishning haqiqiy xarajatini ko‘rsatadi, shu bilan ularning

- rentabelligini pasaytiradi va kapitalni qayta tiklanuvchi energetikaga qayta yo'naltiradi.
3. *Javob:* Tarmoq yo'qotishlarini kamaytirib va real-vaqt balansini boshqarib, smart-grid qayta tiklanuvchi quvvat ulushini xavfsiz oshiradi hamda CO₂/GDP ko'rsatkichini pasaytiradi.
 4. *Javob:* Har bir maqsad (masalan, oziq-ovqat xavfsizligi) boshqalarga (masalan, #3 sog'liq) to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi; bitta tugunni tortsang, butun sistema siljiydi.
 5. *Javob:* 169 ta sub-targetni davlat, xususiy sektor va jamiyat o'zaro koordinatsiyasiz bajarib bo'lmaydi; #17 — bu qolgan 16 talabni moliya, texnologiya va bilim almashuvi orqali “quvvatlovchi transformator”.
 6. *Javob:* Ijtimoiy-iqtisodiy chetlatilgan guruhlarini erta integratsiya qilish — siyosiy notinchlik va bozor uzilishlari (supply-chain shock) xavfini pasaytiradi; bu reputatsion va operatsion risk-hedge.
 7. *Javob:* Tashqi ekologik xarajatlarni narxga ichkilashtirish (“ifloslantiruvchi to'laydi”) orqali investitsiya oqimini qayta yo'naltirish.
 8. *Javob:* Xarajatlar infratuzilma va texnologiyalarda iqlim-barqaror aktivlarga yo'naltiriladi, shu bilan bir vaqtning o'zida CO₂ emissiyasini kamaytirish dual maqsadi ko'zlanadi.
 9. *Javob:* Karbon aktivlari qadrsizlanishi, iqlim siyosati tufayli daromad pasayishi (transition risk) va jismoniy iqlim xatarlari (physical risk).
 10. *Javob:* Iqtisodiy farovonlik, ekologik barqarorlik, ijtimoiy adolat (people–planet–profit).

Test savollari

1. Doing Business reytingida **20 pog'ona** ko'tarilish asosan qaysi chora natijasi?
A) Karbon boji

- B) Ochiq ma'lumot portali + "one-stop" litsenziyalash**
 C) EV zaryad stansiyalari
2. KPI-larga ko'ra **CO22 emissiyasi/GDP** ko'rsatkichini eng ko'p pasaytiruvchi omil nima?
 A) Ta'lim grantlari
B) Green-bond bozori
 C) Fiskal defitsitni 3 % dan past saqlash
3. "Green-job"lar sonining **+100 ming** ga yetishi uchun birinchi navbatda kerak bo'lgan investitsiya turi?
 A) Progressiv soliqlar
B) Quyosh va shamol loyihalariga grant + soliq imtiyozlari
 C) AI-monitoring tizimi
4. **Qaysi SDG iqlim o'zgarishiga moslashuvni bevosita ko'zlaydi?**
 a) 6 Suv va sanitariya
b) 13 Iqlimga qarshi choralar
 c) 14 Suv osti hayoti
 d) 9 Sanoat va innovatsiya
5. "**Responsible CO2 consumption & production**" (SDG #12) asosiy **KPI'si qaysi tavsifga eng mos?**
 a) Ishsizlik darajasi
 b) CO22 emissiyasi per capita
c) Material foot-print per unit GDP
 d) Chekka hududlarda internet qamrovi
6. **Korxonada o'z ESG hisobotida faqat gender tengligi ko'rsatkichlarini oshirishga urg'u berilgan. Bu qaysi tamoyilni buzishi mumkin?**
 a) Materiality
b) Balans va o'zaro bog'liqlik
 c) Additionality
 d) Net-zero alignment
7. *Kioto protokoli qaysi bosqichga tegishli?*
A. Ogohlantirish
 B. Yashil stimulus

- C. Strukturaviy transformatsiya
D. Post-CO2VID
8. *“Feed-in tariff”* sxemasi qanday maqsadga xizmat qiladi?
A. CO₂ ga chegara solig‘i joriy etish
B. Qayta tiklanuvchi energiya uchun kafolatli narx berish
C. Karbon kvotasi sotib olish
D. Energiya iste‘molini subsidiyalash
9. ESG obligatsiyaning asosiy farqi nimada?
A. Kupon foizining past bo‘lishida
B. Emitent riskining yo‘qligida
C. Mablag‘lar ekologik yoki ijtimoiy maqsadga mo‘ljallanishida
D. Faqat davlatlar chiqarishida
10. *“Just transition”* konsepsiyasi qaysi asosiy savolga javob izlaydi?
A. Iqlim o‘zgarishining fizik modeli
B. Karbon narxi optimal darajasi
C. Dekarbonizatsiya xarajatlari ijtimoiy taqsimoti
D. Markaziy banklar likvidlik siyosati

Case study

1-Case Study (vaziyat + savollar + kalit)

Vaziyat:

2024-yilda O‘zbekiston “Yashil obligatsiyalar nizomi”ni tasdiqladi va 500 mln AQSh dollari miqdorida 10 yillik yashil bond emissiyasi rejalashtirdi. Mablag‘lar quyidagicha taqsimlanadi: 45 % — quyosh-shamol elektr stansiyalari, 30 % — energetik samaradorlik dasturlari, 15 % — suv infratuzilmasini modernizatsiya qilish, 10 % — chiqindini gazga aylantirish loyihasi. Hukumat 2030-yilgacha YaIM karbon intensivligini 35 % ga kamaytirishni maqsad qildi.

Savollar:

1. Emissiya qaysi evolyutsion bosqichning tipik instrumenti? Izoh bering.
2. Taqsimotga qarab, eng katta iqlim ta'siri potentsiali qaysi yo'nalishdan kutiladi? Nega?
3. "Just transition" nuqtai nazaridan ushbu obligatsiya dasturiga qanday ijtimoiy indikativ ko'rsatkich qo'shishni tavsiya etasiz?
4. Karbon intensivlik maqsadi bajarilmasa, investor tavakkalchiligini kamaytirish uchun hukumat qanday mexanizmni kiritishi mumkin?

Javob kaliti (konspekt):

1. **5-bosqich** (strukturaviy transformatsiya) — kapital bozorlari orqali yashil obligatsiya chiqarish bilan xususiy resurs safarbar etiladi.
2. 45 % ulushli **quyosh-shamol** segmenti CO2₂ emissiyasini to'g'ridan-to'g'ri kamaytiradi, shuningdek elektr sektorining "brown" yoqilg'iga bog'liqligini pasaytirishga eng katta hissa qo'shadi.
3. Tavsiya: **Ish o'rinlarining hududiy taqsimoti va energiyaga sarflanadigan uy xo'jalik byudjeti ulushi** ko'rsatkichlarini KPI sifatida kiritish (past daromadli viloyatlarda subsidiyalangan tarif).
4. **Kredit-garantiya sxemasi yoki "step-up/step-down" kupon mexanizmi**: maqsad bajarilmasa – kupon foizi +50 bp ko'tariladi, bajarilsa – 25 bp pasayadi; bu investorni himoya qiladi va hukumatga bosim bo'ladi.

2-Case study + yechim (mini)

Vaziyat:

"Oltin Yulduz Tekstil" AJ paxta-ip gazlamalarini ishlab chiqaradi. Kompaniya 2030 yilgacha SDG integratsiyasi bo'yicha reja so'raydi. Hozir:

- Suv sarfi yuqori.
- Ishchilarning 40 % ayollar, ammo rahbariyatda atigi 5 %.
- Energiya manbai: 90 % an'anaviy gaz.
- Eksport bozorida Yevropa xaridorlari qat'iy ESG talab qilmoqda.

Savol: Qaysi 3 ta SDG'ni "high-impact focus" qilib tanlab, har biri bo'yicha bitta o'Ichnanadigan pilotsiya taklif qiling.

Yechim (model-javob):

1. 6-maqsad. Toza ichimlik suvi va sanitariya

- *Pilot:* "Closed-loop" suv qayta aylantirish tizimini joriy etib, paxta yuvish bosqichida suv sarfini 30 % ga qisqartirish.
- *Metric:* m³ suv / tonna mahsulot (baseline → 12 oyda -30 %).

2. 5-maqsad. Gender tengligi

- *Pilot:* Rahbarlik zaxirasida "Women in TechTex" dasturi, o'qish-mentoring + kvotali tayinlov; 3 yil ichida mid-managementda ayollar ulushi 5 %→20 %.
- *Metric:* Ayol menejerlar ulushi (%).

3. 7-maqsad. Arzon va toza energiya (13 sinergiya)

- *Pilot:* Tom yopmasiga 2 MW quyosh paneli va issiqlik rekuperatsiyasi.
- *Metric:* Qayta tiklanuvchi energiya ulushi (%), CO₂ tonna / yil kamayishi.

Natija rationale: Ushbu trio suv-og'ir tekstil sektorida materialityga 100 % mos keladi, Yevropa xaridorining "hot button"larini (suv, iqlim, gender) yopadi va #17 doirasida texnologik hamkorlik eshiklarini ochadi.

3-Case-study: "Solar Lake Project"

Vaziyat:

2026-yilda "Solar Lake" nomli 600 MW quvvatli quyosh klasteri \$450 mln green-bond chiqarmoqchi. Hukumat grant (30 %) va 8-yil soliq imtiyoz beradi. Loyihaga qarshi tomonlar "korrupsiya riski yuqori, fiskal defitsit kengayadi" deb xavotir bildirmoqda.

Topshiriqlar:

1. Investor xavfini kamaytirish uchun qanday institutsional choralar taklif qilasiz?
2. Karbon boji va fiskal qoida bu loyihaga qanday moliyaviy ta'sir ko'rsatadi?
3. KPI sifatida uch yillik muddatda ikki raqamli ko'rsatkichni aniqlang.

Yechim (javoblar):

1.
 - a. Ochiq ma'lumot portalida tender va pul oqimini real-vaqt ko'rsatish;
 - b. Mustaqil sud va AI-monitoringni tender nazoratiga jalb etish;
 - c. "One-stop" raqamli litsenziya platformasi bilan byurokratiyani qisqartirish.
2. Karbon boji ko'tarilgani sari (masalan, \$40 / t) an'anaviy elektr stansiyalari qimmatlashadi, "Solar Lake"ning LCO2E nisbatan tushib, obligatsiya rentabelligi oshadi. Fiskal qoida grant o'lchamini budget defitsiti 3 % chegarasida ushlab turadi, shu bilan fiskal barqarorlikni himoya qiladi.
3. KPI: (a) Qayta tiklanuvchi quvvat ulushi 18 % → **25 %** (3 yil); (b) CO₂ /GDP intensivligi **-12 %**.

II-BOB. Yashil iqtisodiyotga o'tish zarurati va bu borada rivojlangan mamlakatlar tajribasi

2.1. An'anaviy rivojlanish yondashuvlari va uning cheklolari.

Bugungi globallashuv davrida rivojlanish masalasi har bir mamlakat kun tartibida turadi. Ammo "qanday rivojlanish?" degan savol har doim ham o'ziga xos, oson javobga ega emas. Rivojlanish deganda ko'pchilik hali-hanuz sanoatlashuv, bozor islohotlari, eksport va investitsiyalarni tushunadi. Bularning barchasi — **an'anaviy rivojlanish yondashuvlari** deb ataluvchi metodlar to'plamidir.

Bu yondashuvlar 20-asrda, ayniqsa Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda keng ommalashdi. Rivojlangan G'arb davlatlari tajribasi asos qilib olinib, boshqa mamlakatlarga ham shunga o'xshash yo'l tavsiya qilindi. Uzoq yillar davomida bu model "rivojlanishning yagona yo'li" sifatida targ'ib qilindi¹⁴⁹. Ammo vaqt o'tishi bilan bu yondashuvlar har doim ham muvaffaqiyat olib kelmasligi, ayrim hollarda esa muammolarni yanada chuqurlashtirishi ayon bo'ldi.

Chunki tarixiy tajriba shuni ko'rsatdiki, har qanday rivojlanish modeli universallik da'vosi bilan chiqqanida, u ko'pincha mahalliy sharoitni, madaniyatni, ekologiyani, va ijtimoiy tuzilmani e'tiborsiz qoldiradi. Natijada esa, qog'ozdagi o'sish bor, hayotdagi yuksalish — yo'q.

Bu mavzuni o'rganish bizga quyidagilarga imkon beradi:

- Rivojlanishning klassik modellari qanday ishlashini tushunish;
- Ularning kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish;
- Zamonaviy ehtiyojlarga mos, mahalliy kontekstga asoslangan muqobil yondashuvlar haqida fikr yuritish.

Shunday ekan, biz endi an'anaviy rivojlanish yondashuvlarini chuqurroq ko'rib chiqamiz va ularning cheklovlarini ochib beramiz. Bu nafaqat nazariy bilim, balki amaliy qarorlar qabul qilishda ham asos bo'la oladi.

2.1.1-jadval

An'anaviy rivojlanish yondashuvlari jadvali¹⁵⁰

Yondashuv nomi	Asosiy xususiyatlari	Asosiy tanqidlar / Cheklovlar
Modernizatsiya nazariyasi	G'arb yo'li bo'yicha bosqichma-bosqich rivojlanish: qishloq → sanoat → xizmat ko'rsatish	Tarixiy, madaniy farqlarni e'tiborsiz qoldiradi; G'arb modelini universalashtiradi
Sanoatlashtirish yondashuvi	Og'ir sanoat va infratuzilmaga sarmoya; ishlab chiqarishni kengaytirish	Ekologiyani e'tiborsiz qoldiradi; qishloq joylar va aholini e'tibordan chetda qoldiradi
Bozor islohotlari	Xususiyashtirish, erkin savdo, davlat aralashuvini kamaytirish	Ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi; mahalliy sanoatni zaiflashtirishi

¹⁴⁹ Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2011). *Economic Development* (11th ed.). Pearson Education.

¹⁵⁰ Rostow, W. W. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press, 1960.

Yondashuv nomi	Asosiy xususiyatlari	Asosiy tanqidlar / Cheklovlar
		mumkin
Eksportga yo'naltirilgan strategiya	Mahsulot ishlab chiqarib chet elga sotish orqali valuta tushumini oshirish	Mahalliy ehtiyojlardan uzoqlashadi; tashqi bozorga qaramlikni kuchaytiradi
Tashqi investitsiyalarga tayanuvchi model	Chet eldan sarmoya jalb qilish orqali tez o'sish	Tashqi qarz ortadi; iqtisodiy mustaqillikka xavf tug'diradi

An'anaviy rivojlanish yondashuvlari: Tuzilishi mustahkam, ammo ruhsiz bino singari

An'anaviy rivojlanish yondashuvlari o'z vaqtida muhim rol o'ynagan, hatto ba'zilarining yutuqlari tarixda porlab qolgan. Ammo ular — endi eskirgan kostyumdek — zamonaviy ehtiyojlarga mos kelmay qolgan. Har bir yondashuvning ichki logikasini va uning hayotdagi real aks-sadosini tahlil qilib chiqaylik.

1.Modernizatsiya nazariyasi¹⁵¹

Bu yondashuvning ildizi G'arb tajribasiga borib taqaladi. G'oya oddiy: har bir jamiyat rivojlanishning klassik yo'lini bosib o'tishi kerak — ya'ni qishloq xo'jaligidan sanoatga, undan esa xizmatlar sektoriga. Ammo bu model **yagona haqiqat** sifatida taqdim etilishi jiddiy savollarni tug'diradi. Har bir jamiyatning o'z tarixi, qadriyatlari bor. Shu sababli bu nazariya ko'pincha **mahalliy kontekstni e'tiborsiz qoldirgan holda**, "import qilingan" tizimlar yaratishga urinadi. Natijada, ko'pincha ildizi yo'q, yuza sivilizatsiya hosil bo'ladi.

2.Sanoatlashtirish yondashuvi¹⁵²

Sanoat — bu rivojlanish ramzi, ammo u **yaxshi boshqaruvsiz** — axlatxonaga aylanishi mumkin. Bu model ishlab chiqarishning jadallashuviga, infratuzilmaning kengayishiga sabab bo'ladi. Ammo u bilan birga ekologik muammolar, resurslarning haddan tashqari ekspluatatsiyasi va qishloq joylarning chetda qolishi ham keladi. Bu yondashuvni "yig'ishtiradigan" mexanizmlar bo'lmasa, u faqat shaharlarni boyitib, chekka hududlarni yana ham ortda qoldiradi.

¹⁵¹Escobar, A. (1995). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton University Press.

¹⁵² Prebisch, R. (1950). *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*.

3. Bozor islohotlari¹⁵³

“Bozor barchasini tartibga soladi” degan shior ko‘p eshitilgan. Bozor islohotlari orqali xususiy sektor faollashadi, raqobat kuchayadi, lekin nazoratsiz bozor — bu **kuchlilar uchun maydon**, zaiflar uchun esa tuzoqdir. Ijtimoiy tengsizlik keskin ortadi, aholining muhim qatlamlari bozorning o‘zgaruvchan tabiati qarshisida ojiz qoladi. Natijada jamiyatning faqat ma’lum bir qatlami foyda ko‘radi, qolganlar esa ijtimoiy xavf ostida qoladi.

4. Eksportga yo‘naltirilgan strategiya¹⁵⁴

Chet el bozorlariga kirish — valyuta oqimi, texnologiya transferi, ishlab chiqarishni kengaytirish. Bularning bari yaxshi. Lekin bu yo‘lning soyasida bir haqiqat bor: **ichki ehtiyojlar, mahalliy aholining real hayoti** — bu modelda orqa fonda qoladi. Butun e’tibor eksportga qaratilgan bo‘lsa, milliy oziq-ovqat xavfsizligi, ichki iqtisodiyot mustahkamligi zaiflashadi. Qisqacha aytganda, **tashqi bozorlarga bog‘lanish — iqtisodiy tavakkalni oshiradi.**

5. Tashqi investitsiyalarga tayanuvchi model¹⁵⁵

Sarmoya — kerak. Innovatsiya — shart. Ammo bu modelda muammo bor: agar investitsiya mahalliy manfaatni emas, **faqat xorijiy kapitalning foydasini ko‘zlasa**, u holda biz o‘z iqtisodiy mustaqilligimizni yo‘qotamiz. Davlat asta-sekin o‘z erkinligini moliyaviy qarzarlar ostida topshirib qo‘yadi. Bu — **zamonaviy mustamlakachilikning yumshoq shakli** desak ham bo‘ladi.

Xulosa: Eski yo‘ldan yurib, yangi manzilga borib bo‘lmaydi

An’anaviy rivojlanish yondashuvlari — strukturaviy jihatdan kuchli, lekin ruhsizlikdan aziyat chekadi. Ular natijaga qaratilgan, lekin yo‘lning o‘zi — odamlar, jamiyat, tabiat haqida unchalik o‘ylamaydi. Ular o‘tmishdagi sharoitda ishlagan, lekin bugungi kun — murakkab, o‘zgaruvchan va bir yoqlama qarashlarni qabul qilmaydigan dunyo.

2.2. Yashil iqtisodiyotga o‘tish zarurati va tamoyillari

Insoniyat bugun uch asosiy bosim ostida: **iqlim changallari**,

¹⁵³ Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. W. W. Norton & Company.

¹⁵⁴ Rodrik, D. (2001). *The Global Governance of Trade as if Development Really Mattered*. UNDP.

¹⁵⁵ Chang, H. J. (2003). *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. Anthem Press.

resurs tanqisligi va geosiyosiy energiya havfsizligi. Havodagi CO₂ 423 ppm pog‘onasini bosib, bo‘ron-sel va o‘rmon yong‘inlarini yozning “majburiy repertuari”ga aylantirdi¹⁵⁶ — falokatlar yiliga qariyb 300 mlrd dollarlik zarar keltiradi¹⁵⁷. Shu fonda Parij bitimi, Yevroititfoqning karbon bojlari (CBAM) va korporativ ESG-hisobot talablari iflos biznesni qimmat, toza texnologiyani arzon qilib qo‘ydi: 2024-yilda yashil obligatsiyalar bozori 1,6 trln dollarga yetdi¹⁵⁸, quyosh va shamol elektrining o‘rtacha narxi esa neft-gazdan pastga tushdi. Investor pulining qayerga ketayotgani aniq — kapital “yashil”ga ovoz bermoqda.

Texnika tejamkorlash jarayoni bu burilishni jadallashtirdi: fotovoltaikaning ishlab-chiqarish qiymati so‘nggi o‘n yilda 89 foiz, shamol turbinalarini 70 foiz arzonlashdi¹⁵⁹; litiy-ion batareyalari 100 \$/kVt·soat chegarasidan past¹⁶⁰, aqlli tarmoqlar elektrda 15–25 foiz isrofn kesib tashlaydi¹⁶¹. Geopolitik reallik ham shu yo‘lga undaydi: 2022-yilgi gaz inqirozi Yevropaga importga haddan oshiq tayanish qanchalik zaif poydevor ekanini ko‘rsatdi, shundan beri blok mahalliy quyosh-shamol ulushini 18 foizga ko‘tardi va tarif beqarorligini yarmiga kamaytirdi¹⁶².

Yashil iqtisodiyot shu tariqa bir nechta tugunli muammoni bitta to‘plam yechimga bog‘laydi. Dekarbonizatsiya va tayyor o‘rmon-biochar yutkichlari iqlim xavfini yumshatadi; distribyutilgan “toza” quvvat, energiya saqlash va demand-response tariflarni barqaror qiladi va importga qaramlikni qisqartiradi; qayta ishlash va aylanish modeli xomashyo defitsitini kamaytiradi; nol-emissiya transport va ko‘mirdan bosqichma-bosqich chiqish havo sifatini yaxshilab, sog‘liq xarajatlarini tushiradi; yashil infratuzilma va re-skilling esa millionlab yangi ish o‘rni

¹⁵⁶ IEA (2024). *World Energy Outlook*; IPCC (2023). *AR6 Synthesis Report*; WEF (2024). *Global Risks Report*.

¹⁵⁷ NOAA (National Oceanic and Atmospheric Administration). (2024). *Global Monitoring Laboratory - Carbon Cycle Greenhouse Gases*. <https://gml.noaa.gov/ccgg/>

¹⁵⁸ World Economic Forum (WEF). (2024). *Global Risks Report 2024: ESG Metrics and Capital Flow*. Geneva: WEF.

¹⁵⁹ World Economic Forum (WEF). (2024). *Global Risks Report 2024: ESG Metrics and Capital Flow*. Geneva: WEF.

¹⁶⁰ European Commission – REPowerEU. (2023). *EU Energy Security and Renewable Expansion*. Brussels: European Union Publications Office.

¹⁶¹ IRENA (International Renewable Energy Agency). (2023). *Renewable Power Generation Costs in 2022*. Abu Dhabi: IRENA.

¹⁶² International Renewable Energy Agency (IRENA) — <https://www.irena.org>

yaratadi. Buning ustiga ESG-xolis moliya riskni diversifikatsiya qiladi, “qizil” aktivlarga esa **“brown disCO2unt”** bosimini kuchaytiradi¹⁶³.

Yashil iqtisodiyot—iqtisodiy barqarorlik, energetik suverenitet va iqlim xavfsizligining **yagona pragmatik yo‘li**. Bugun “yashil reja”ga sarmoya kiritmagan aktor, ertasiga bozordan chiqish rejasini tuzishiga to‘g‘ri keladi. Shu sababli ham hozirgi kunda ko‘plab mamlakatlar yashil iqtisodiyotga o‘tmoqda¹⁶⁴.

Bundan tashqari yashil iqtisodiyot ko‘plab global muammolarga yechim bo‘la oladi.

2.2.1-jadval

Muammolar¹⁶⁵

Muammo	Yashil yechim	Natija (oddiy so‘z bilan)
Iqlim o‘zgarishi	Kamroq CO2, ko‘proq o‘rmon	Ob-havo haddan oshib ketmaydi
Qimmat va beqaror yoqilg‘i	Quyosh, shamol, batareya, aqlli tarmoq	Ejektiv arzon va barqaror
Xomashyo defitsiti, chiqindi	Qayta ishlash, aylanish (recycling)	“Olib-tashla” o‘rniga “olib-aylantir”
Smog, sog‘liq xarajati	Nol-emissiya transport, ko‘mirdan chiqish	Toza havu, kamroq kasallik
Ishsizlik	Yashil infratuzilma va servis	Millionlab yangi ish o‘rni
Investitsiya riski	ESG-hisobot, yashil obligatsiya	Sarmoya barqaror, risk kamayadi

Bugungi kunning eng og‘riqli oltita masalasi – iqlim xavfi, energiya beqarorligi, xomashyo tanqisligi, smog, ishsizlik va sarmoya xatarlari – bir-biridan mustaqil ko‘rinadi. Yashil iqtisodiyot ularni bitta “ko‘prik” orqali bog‘lab, har bir muammoni negizidan yengillashtiradi.

Butun dunyo mamlakatlari yuzlashayotgan global muammolardan biri ekologiyaning buzulishidir. **Sanoat rivojlangani sari ekologiyaga kelayotgan zararlar ko‘paymoqda**. Dekarbonizatsiya va o‘rmonlarni kengaytirish atmosferaga “ko‘tarma” bosimni pasaytiradi. CO2oqimi

¹⁶³ IRENA (International Renewable Energy Agency). (2023). *Renewable Power Generation Costs in 2022*. Abu Dhabi: IRENA.

¹⁶⁴ NOAA (National Oceanic and Atmospheric Administration). (2024). *Global Monitoring Laboratory - Carbon Cycle Greenhouse Gases*. <https://gml.noaa.gov/ccgg/>

¹⁶⁵ Parij bitimi (UNFCCC, 12.12.2015; O‘zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilingan 2021 y.).

sekinlashgani sari ekstremal qor-sel va qurg‘oqchilik kamroq uchraydi, ob-havo “haddan oshmay” turadi¹⁶⁶.

1. **Energiya narxi qimmat va o‘zgaruvchan.**

Mahalliy quyosh, shamol va batareya parklarining aqlli tarmoqqa ulangan ekotizimi importga tayanchni keskin qisqartiradi. Natija: tok zanjiri bozor tebranishiga bog‘lanmaydi – elektr barqaror, hamyonbop bo‘ladi¹⁶⁷.

2. **Xomashyo defitsiti va chiqindi bosimi.**

“Olib-aylantir” (recycling) modeli materialni zanjirga qaytarib, “olib-tashla” odatini yo‘qqa chiqaradi. Shu tariqa poligonlar bo‘shab, resurs importiga sarflanadigan valuta ichki iqtisodda qoladi¹⁶⁸.

3. **Smog va sog‘liq xarajatlari.**

Nol-emissiya transport va ko‘mirdan chiqish havodan PM_{2.5} va NO_x ni “yuvib tashlaydi”. Shahar aholisi toza havo yutadi, astma va yurak-qon kasalliklari kamayib, sog‘liq uchun xarajatlar milliardlab so‘m tejaydi¹⁶⁹.

4. **Ishsizlik.**

Yashil infratuzilma qurilishi va servis xo‘jaligi – montajchidan ma‘lumot tahlilchisigacha – butunlay yangi “yashil kasblar”ni yaratadi. Har bir quyosh panellari maydoni yoki chiqindi saralash klasteri – o‘nlab barqaror ish o‘rinlari demak¹⁷⁰.

5. **Investitsiya riski.**

ESG-hisobot va yashil obligatsiyalar moliya sektoriga aniq ko‘rinish beradi: toza loyiha – past foiz, iflos loyiha – yuqori risk.

¹⁶⁶ European Commission. (2023). *Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM): EU Climate Policy Package*. <https://ec.europa.eu>

¹⁶⁷ International Energy Agency (IEA). (2024). *Renewables 2024 – Global Market Outlook*. Paris: IEA. <https://www.iea.org>

¹⁶⁸ Ellen MacArthur Foundation. (2023). *Completing the Picture: How the Circular Economy Tackles Climate Change*. <https://ellenmacarthurfoundation.org>

¹⁶⁹ World Health Organization (WHO). (2023). *Air pollution*. Geneva: WHO. <https://www.who.int>

¹⁷⁰ International Labour Organization (ILO). (2023). *World Employment and Social Outlook 2023: The role of green jobs in a just transition*. Geneva: ILO.

Shunday qilib kapital xavfsiz joyga oqadi, iqtisod esa chambarchas barqarorlashadi¹⁷¹.

Qisqa aytganda, yashil yechimlar bitta zarba bilan turli frontlardagi zararni yumshatadi: iqlimni tinchitadi, energiyani arzonlashtiradi, resurs va sog'liq bosimini yengillashtiradi, yangi ish o'rinlari va xatarni past moliya oqimini keltiradi.

Yashil iqtisodiyotga o'tish – bu “hamyonni” kamsitmagan holda tabiatga qarzdorlikni yopish san'ati. Asosiy tamoyillar: tabiat chegaralarini tan olish, ijtimoiy adolatni markazga qo'yish, uglerodni pasaytirish, resurslarni aylantirish va boshqaruvni shaffof qilish. O'zbekiston bu tamoyillarni 2030 yilgacha bo'lgan “Yashil iqtisodiyot” strategiyasida mahalliy sharoitga moslab joylashtirdi. Quyida – eng muhim besh-o'n “golden rule” va ular qanday ishlashini ko'rsatadigan real misollar.

Yashil iqtisodiyot — kelajakni bugun qurish san'ati

Iqtisodiyot doim «ko'paytirish» san'ati edi: ko'proq xomashyo qazib olish, ko'proq mahsulot chiqarish, ko'proq daromad yig'ish. XXI asr esa bu formulaga yangi o'lcham qo'shdi — **chegaralangan sayyora**. Yer bizga havoni, suvni, tuproqni va turlar xilma-xilligini zaxira sifatida beradi, ammo bu zaxira «cheksiz ombor» emas; olimlar “planetar chegaralar” deb ataydigan qizil chiziqlar bor. Bu chiziqlardan oshish — o'z uyini bo'ronga tutgan dengizchi kabidir¹⁷².

Shu manzarada **yashil iqtisodiyot** — faqat “ekologiya bo'yicha ixtiyoriy xayriya” emas, balki raqobatbardosh, barqaror va ijtimoiy adolatli rivojlanishning yangi matritsasi. Bu konsepsiya resursdan nafaqat «qancha olamiz», balki «qachon va qanday qaytarib to'laymiz» degan savolni ham so'raydi. Eng muhimi, yashil iqtisodiyot tabiatni iqtisodiy qarz emas, balki sarmoya deb ko'rishni taklif qiladi: iqlim-barqaror energiya, suv-aqlli qishloq xo'jaligi, chiqindi-aylanma xomashyo degan yangi lotincha-o'zbekcha “lug'at”ni ochadi.

¹⁷¹ UN Principles for Responsible Investment (PRI). (2023). *ESG Integration: Market Trends and Regulatory Landscape*. <https://www.unpri.org>

¹⁷² Rockström, J. et al. (2009). *A safe operating space for humanity*. *Nature*, 461(7263), 472–475. (Planetar chegaralar nazariyasi asoschisi)

Demak, quyida ko‘rib chiqiladigan **“yashil iqtisodiyotga o‘tish tamoyillari”** — korxonadan tortib markaziy bankka, talabdan tortib deputatgacha bo‘lgan har bir qaror qabul qiluvchi uchun aniq kompas. Kompas ko‘rsatadigan shimol esa bitta: iqtisodiy o‘sish Yerning ekologik «kredit limitini» buzmasdan ham mumkin. Endi tamoyillarning o‘ziga o‘tamiz.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish — bu faqat ekologik yangilanish emas; bu, avvalo, jamiyatning barcha qatlamlari uchun adolatli, barqaror va farovon kelajak sari yo‘l xaritasi. Bu tamoyillarni anglash, ularga amal qilish esa har birimizning mas‘uliyatimizdir.

2.2.1-chizma

Yashil iqtisodiyotga o‘tish tamoyillari¹⁷³

1. Barqarorlik tamoyili (Sustainable Principle)

Barqarorlik tamoyili— bu tabiiy resurslarni kelajak avlodlar uchun saqlab qolishdir. Bu tamoyil iqtisodiy faoliyatni ekologik chegaralarda amalga oshirishni taqozo etadi. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya

¹⁷³ Muallif ishlanmasi.

manbalariga o‘tish, chiqindilarni kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanish orqali barqaror rivojlanish ta’minlanadi¹⁷⁴.

Qoidalar oddiy:

1. **Chegaralangan resurs.** Suv, tuproq, biosfera – “tubsiz ombor” emas¹⁷⁵.
2. **Aylanma iqtisod.** “Ol-ishlat-tashla” emas, “ol-ishlat-qaytar” modeli¹⁷⁶.
3. **Audit & KPI.** Har qaror CO2, suv va chiqindi raqamlari bilan tekshiriladi¹⁷⁷.
4. **Net-zero kompas.** So‘nggi manzil – iqlim neytralligi; sanasi aniqlanmagan maqsad – shunchaki banner¹⁷⁸.
5. **Ijtimoiy inklyuziya.** Zaif guruhlar ham o‘shidan bahra olmasa, barqarorlik “qog‘oz” bo‘lib qoladi¹⁷⁹.

2.2.2-jadval

Barqarorlik tamoyili: afzalliklar va kamchiliklarining “musbat–manfiy” tarozisi

Taroziining musbat kosasi (Afzalliklar)	Taroziining manfiy kosasi (Kamchiliklar)
1. Xatarni kamaytiradi – Iqlim, resurs va bozor tebranishlarini nazoratga oladi; uzoq muddatli investitsiya xavfsizroq.	1. Katta boshlang‘ich xarajat – Qayta tiklanuvchi energiya, LCA auditi, izolyatsiya va boshqa “yashil” modernizatsiya qimmat turadi.
2. Raqobat ustunligini beradi – Uglitod izini past mahsulotlar eksport bozorida ko‘proq qabul qilinadi, “yashil” brend qo‘shimcha qiymat yaratadi.	2. Murakkab boshqaruv – KPI, audit va izchil monitoring bo‘lmasa, barqarorlik chora-tadbirlari “qog‘oz”ga aylanadi.
3. Resurs samaradorligini oshiradi – Energiya va xomashyo tejaladi, operatsion xarajat	3. Texnologik asoratlar – Zarur texnologiya mahalliy bozorda yetarli bo‘lmasa, importga

¹⁷⁴ Brundtland Commission. (1987). *Our Common Future*. United Nations World Commission on Environment and Development (WCED). (Barqarorlik tamoyilining ilk ta’rifi: “kelajak avlodlar ehtiyojlarini xavf ostiga qo‘ymagan holda hozirgi ehtiyojlarni qondirish”).

¹⁷⁵ Brundtland Commission. (1987). *Our Common Future*. United Nations World Commission on Environment and Development (WCED). (Barqarorlik tamoyilining ilk ta’rifi: “kelajak avlodlar ehtiyojlarini xavf ostiga qo‘ymagan holda hozirgi ehtiyojlarni qondirish”).

¹⁷⁶ United Nations Environment Programme (UNEP). (2022). *Sustainability and Circular Economy Practices*. Nairobi: UNEP. (Aylanma iqtisod konsepsiyasi: ol–ishlat–qaytar modelining konseptual asoslari).

¹⁷⁷ International Energy Agency (IEA). (2024). *Net Zero by 2050: A Roadmap for the Global Energy Sector*. Paris: IEA. (Net-zero maqsadining muhimligi va sanasini aniqlashtirishga doir global yo‘nalishlar).

¹⁷⁸ Global Reporting Initiative (GRI). (2023). *Sustainability Reporting Standards*. <https://www.globalreporting.org> (Audit, KPI va barqarorlik bo‘yicha hisobdorlikning xalqaro standartlari).

¹⁷⁹ United Nations Development Programme (UNDP). (2023). *Human Development Report 2023: Leaving No One Behind*. New York: UNDP. (Ijtimoiy inklyuziya tamoyili va zaif guruhlar uchun inklyuziv iqtisodiyot).

Tarozi ning musbat kosasi (Afzalliklar)	Tarozi ning manfiy kosasi (Kamchiliklar)
pasayadi.	qaramlik kuchayadi.
4. Yangi ish o‘rinlari – “Yashil” sektor (quyosh, shamol, chiqindi qayta ishlash)da mehnat bozoriga yangi imkoniyatlar.	4. Ijtimoiy qarshilik – An’anaviy tarmoqlarda ishlovchi xodimlar o‘z malakasi eskirganini sezib, o‘tish jarayoniga norozilik bildirishlari mumkin.
5. Sog‘liq va sifatiy hayot – PM2.5 va CO2 pasayishi tufayli sog‘liqni saqlash xarajatlari kamayadi, hayot sifati ko‘tariladi.	5. Qonunchilik va standartlar – Barqarorlikka oid aniq huquq iy mezonlar bo‘lmasa, investor ham, tadbirkor ham noaniq vaziyatda qoladi.
6. Moliyaviy rag‘batlar – Yashil obligatsiya va grantlar orqali foiz stavkalari past, risk sug‘urtasi yuqori.	6. Qisqa muddatli rentabellik bosimi – Tez daromad xohlovchi aksiyador va banklar “uzoq muddat”ga pul berishga sust bo‘lishi mumkin.

Barqarorlik tamoyilini tasavvur qiling — ikki qanotli qushga o‘xshaydi: chap qanotida afzallik, o‘ng qanotida kamchilik. Uchish uchun ikkalasi ham zarur; birini kesib tashlasak, qush yiqiladi. Shuning uchun quyidagi izchil hikoya ichida musbat va manfiy jihatlar bir ipga tizilgan marjondek navbatma-navbat charaqlaydi.

Iqlim xavfi va resurs tanqisligi bosimida korxono o‘zini parashyut bilan himoyaga olmoqchi bo‘lsa, barqarorlik dastlab qimmat “bilet”ni talab qiladi: quyosh paneli, izolyatsiya, LCA auditi¹⁸⁰. Shu boshlang‘ich xarajat eskirgan texnologiyani yangilaydi, energiya va xomashyoni tejaydi, demak operatsion xarajatni pasaytiradi. Xarajat kamayishi esa kapitallashgan daromadni oshiradi — risk kamaygan sohada investorlar bemalol nafas oladi.

Murakkab KPI va audit tizimi boshida byurokratikdek tuyuladi, lekin aynan shu raqamlar barqarorlikni “qog‘oz shior”dan haqiqiy boshqaruv vositasiga aylantiradi. Korxono CO2, suv va chiqindi indikatorini ochiq e‘lon qilgani sayin, bozor ko‘zida ishonchlilik indeksi ko‘tariladi¹⁸¹; bu esa past uglerodli mahsulot uchun chegara boji yengilligi va “yashil” grantlarga keng yo‘l ochadi¹⁸².

¹⁸⁰ International Energy Agency (IEA). (2022). *Renewables 2022 – Analysis and forecast to 2027*. Paris: IEA.

¹⁸¹ World Health Organization (WHO). (2023). *Air pollution*. Geneva: WHO. <https://www.who.int>

¹⁸² UN Principles for Responsible Investment (PRI). (2023). *ESG Integration: Market Trends and Regulatory Landscape*. <https://www.unpri.org>

Texnologik qaramlik – import asbob-uskunaga tobe bo‘lish xavfi – dastlab manfiy ko‘rinadi. Ammo o‘sha import orqali kirgan bilim lokal reskilling dasturlari bilan mahalliy malakaga aylanadi. Ko‘mir konchisining shamol turbinasi ustasiga aylanishi nafaqat ijtimoiy qarshilikni yumshatadi, balki mehnat bozorida yangi, ko‘proq haq to‘lanadigan ish o‘rni yaratadi. Bunda jamiyat sog‘lig‘i ham yutadi: PM2.5 va CO2₂ kamaygan sari poliklinika navbatlari qisqaradi, ish kuni samarasi oshadi¹⁸³.

Huquqiy noaniqlik va qisqa muddatli rentabellik bosimi esa davlatning “o‘yin qoidasini” qat‘iy belgilashini talab qiladi. Aniqlik kiritilgach, investor tuman ichida emas, charog‘on yo‘lakda yurar — shunda kapital uzoq muddatli marra tomon qo‘rquvsiz oqadi.

Natijada, afzalliklar — xatarni pasaytirish, tejamkorlik, raqobat, sog‘liq va yangi ish o‘rinlari — yildan-yilga og‘irlashib, barqarorlik qushining chap qanotini mustahkamlaydi. Kamchiliklar — boshlang‘ich CAPEX, boshqaruv murakkabligi, texnologik qaramlik, ijtimoiy qarshilik va huquqiy bo‘shliq — reskilling, grant, aniq standart va shaffof audit vositalari bilan sekin-asta engillashadi, o‘ng qanot hushyorlikni eslatib turadi¹⁸⁴.

Shunday qilib, barqarorlik tamoyili — ekologik yondashuv emas, balki riskni bo‘g‘uvchi va daromadni uzoqqa uloqtiruvchi strategik gibrid. Qanotlar muvozanatda bo‘lsa, qush baland parvoz qiladi; tafovutga yo‘l qo‘yilsa, u pastga qulashi tayin. Demak, tanlov — sizning qaroringiz: bugun **“qimmat билет”** ni olib, ertaga xavfsiz osmonu-falakka chiqishmi, yoki qushsiz qolishmi?

Adolat tamoyili: yashil kelajakning tenglikka yozilgan manifesti

Adolat tamoyili – bu yashil inqilobning yurak urishi, hammaning nafasi bir xilda ochiladigan tabiat simfoniyasi. U deydi: “Iqlimni tuzatish — faqat ko‘p puli borlarning xobbiysi emas, kambag‘al mahallaning ham haqi, cho‘l bag‘ridagi qishloqning ham orzusi.”

¹⁸³ Ellen MacArthur Foundation. (2023). *Completing the Picture: How the Circular Economy Tackles Climate Change*. <https://ellenmacarthurfoundation.org>.

¹⁸⁴ International Labour Organization (ILO). (2023). *World Employment and Social Outlook 2023: The role of green jobs in a just transition*. Geneva: ILO.

Shuning uchun xarajat va foyda bir tarozida tortiladi: karbon solig‘idan tushgan so‘m shamol turbinasini o‘rnatgan ishlab chiqaruvchiga emas, birinchi navbatda suv toshqinidan eng ko‘p aziyat chekkan hudud maktabiga quvvati tejevchi isitish tizimi o‘rnatishga sarflanadi.

Bu tamoyil o‘zini uchta oltin qoidada namoyon qiladi. **Birinchi** — **teng imkoniyat**¹⁸⁵. Yashil grantlar nafaqat yirik korporatsiyaning vitrinasi, balki kichik fermerning organik bog‘i, tog‘ etagidagi startapning chiqindi-gaz biogaz qurilmalariga ham yetib boradi. **Ikkinchi** — **xatar va foydani teng taqsimlash**. “Ifloslantiruvchi to‘laydi” prinsipida to‘plangan mablag‘ “Just Transition Fund”ga quyiladi; ko‘mir konchisining yangi kasbi shamol turbinasiga servis ko‘rsatish bo‘lsa, uning o‘qish puli ham shu jamg‘armadan qoplanadi. **Uchinchi** — **shaffoflik va ishtirok**. Har bir yashil loyihaning budjeti, kamaygan CO22 miqdori va yaratilgan ish o‘rinlari onlayn portallarda jamoa nazariga oshkora. Mahalla kul qilmasa, loyiha boshlanmaydi — demokratiya tabiatga ham taalluqli.

Natija nima? Toza havo, tejab qolingan megavatt-soatlar va ish topgan mutaxassislar birday tarqaladi. Shundagina yashil o‘zgarish boylarning balkonida gullagan pion emas, hammani soyasiga chorlaydigan manzarali daraxtga aylanadi. Adolat tamoyili — ekologiya va tengsizlik o‘rtasiga tortilgan ko‘prik; bu ko‘prikni mustahkamlab olsak, kelajak tomonga o‘tishda hech kim pastga qulamaydi.

2.2.3-jadval

Adolat tamoyilining afzallik-kamchilik “yo‘l xaritasi”¹⁸⁶

	Afzallik (pluses)	Kamchilik (minuses)	Bog‘lovchi izoh
1	Ijtimoiy barqarorlik — norozilikni kamaytiradi	Boshqaruv-audit yuklamasi oshadi	Norozilik bosimi pasayishi uchun shaffof nazorat majburiy; demak, birinchi plus ikkinchi minusni avtomatik chaqiradi.
2	Inson kapitali o‘sadi (reskilling, yuqori ish haqi)	Mablag‘ taqchilligi xavfi	Malaka oshirish dasturi pulga bog‘liq; agar zaxira yetarli bo‘lmasa, afzallik natija bermaydi.
3	Bozorga kirish kengayadi (KOB,	Selektiv lobbizm xavfi	Keng kirish uchun qoidalar oddiy bo‘lishi shart; murakkablashsa, yirik lobbi ustun

¹⁸⁵ UNDP. (2023). *Climate Justice: The Human Dimension of Green Growth*. New York.

(*Yashil o‘zgarishlar ijtimoiy tenglik va zaif guruhlar ishtirokini qanday talab etishini tushuntiradi.*)

¹⁸⁶ Young, I. M. (2024). *Justice and the Politics of Difference: 30th Anniversary Edition*. Princeton University Press.

	Afzallik (pluses)	Kamchilik (minuses)	Bog'lovchi izoh
	fermer)		kelib, "keng kirish" qisqaradi.
4	Sog'liqni saqlash xarajatlari kamayadi	Imkoniyatlar paradoksi (zaif hudud ariza topshira olmaydi)	Eng iflos hududga investitsiya borsagina sog'liq yutug'i ro'yobga chiqadi; biroq aynan shu hudud hujjat topshirishga qiynaladi.
5	Tengsizlik qisqaradi	Qisqa muddatli narx bosimi	Karbon solig'i qayta taqsimlansa tengsizlik kamayadi; ammo kompensatsiya kechiksa, narx bosimi teskarisini keltiradi.

Adolat tamoyili **ixtiyoriy bonus** emas, balki yashil o'zgarishning sug'urtasi. Jadvalda ko'rinib turibdiki, har bir afzallik o'ziga "soya" — mos kamchilikni tortib keladi. Demak, siyosat-dizaynerning vazifasi: plussiz minusni ochiq tan olish va uni boshqaruv, moliyalashtirish hamda oddiy qoidalar orqali jilovlash.

1-bandda ijtimoiy barqarorlikka erishish uchun shaffof portal va audit zarur → bu esa byurokratik yuklamani oshiradi. Shunday ekan, raqamli texnologiya va "bir oyna" tartibi kabi yechimlar **plussi tutib turib, minusni yengillashtiradi**.

2-bandda malaka oshirish dasturlari odamni ish bilan ta'minlaydi, lekin bunga pul kerak. Demak, karbon solig'i va yashil obligatsiya daromadining muayyan foizi "**Just Transition Fund**"ga **majburiy o'tkazilishi** minusni qoplaydi.

3-band bozorga kirishni kengaytiradi, lekin lobbi xavfi kuchli. Qoidalarni soddalashtirib, grant limiti katta korporatsiyaga emas, KOBga ustuvor bersak, lobbi "sig'ishi" uchun joy qolmaydi → afzallikni saqlaymiz, kamchilikni yengamiz.

4-bandda sog'liq yutug'i eng iflos hududlarga borishi kerak, biroq aynan ular granthujjat tayyorlashda qiynaladi. Bu paradoksni hududiy koordinatorlar va tayyor "shablon-paket" hujjatlar bilan yechsak, **afzallik realizatsiya, minus esa qisqaradi**¹⁸⁷.

5-band: karbon solig'i qayta taqsimlansa tengsizlik kamayadi, ammo kompensatsiya kechiksa inflyatsion bosim ortadi. "Pul avval –

¹⁸⁷ Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st Century Economist*. Chelsea Green Publishing.

solliq keyin” tamoyilini tatbiq etib, kompensatsiyani oldindan yetkazsak, minusni zararsizlantiramiz.

Farovonlik tamoyili (Dignity Principle)¹⁸⁸

Farovonlik tamoyili – bu yashil iqtisodiyot orkestrida eng nozik, ammo asab tolalaridek zarur bo‘lgan skripka partiyasi. Agar karbonni keskin pasaytirish barqarorlik bubini urib berayotgan bo‘lsa, adolat tamoyili esa zarbli baraban kabi notalarni aniqlashtirayotgan bo‘lsa, farovonlik – inson sha’ni va ruhiy osoyishtalikni kuyga birlashtirib, umurtqa pog‘onadagi mayda mushaklar kabi butun kompozitsiyani tirik saqlaydi.

Avvalo toza havo va suv haqidagi band bilan boshlaymiz: bu ko‘zga ko‘rinmas, ammo har bir nafasda eslatib turadigan ne‘mat. Aynan shu “ko‘rinmas ne‘mat” farovonlik tamoyilining poydevoridir — bolalar maydonchasidagi kulgi, maktabdagi diqqatni jamlash, klinikadagi qisqargan navbat hammasi shu poydevordan unadi. Shuning uchun har bir yashil loyiha avval PM2.5 va suvda nitrat miqdorini kamaytirish bo‘yicha aniq mezon bilan tug‘iladi¹⁸⁹.

Keyingi pog‘onada mehnatga munosib sharoit turadi. Ko‘mir qazib oluvchi ustaning qo‘li kuyosh panelini o‘rnatishga o‘rgatilar ekan, u nafaqat xavfsiz va barqaror daromad topadi, balki o‘z kasbiy “sha’nini” yo‘qotmaydi. Reskilling dasturi ishchilarga “siz kerakli ekansiz” degan chinakam xabarni yuboradi — bu xabar esa ijtimoiy birdamlikning eng kuchli rag‘batidir.

Farovonlik tamoyilining uchinchi ipi — madaniy meros va mahalla roziligi. Elektr stansiyasi qurilishi kerakmi? Demak, mahalliy ziyoratgoh, qadimiy chinor yoki asrlar davomida yaratilgan suv-me‘yor tizimiga zarra zarar yetkazilmasin. Jamoaning roziligi oddiy imzo emas, balki loyiha dizayniga shunchaki hujjat emas – jarayonning o‘zi bo‘lishi kerak.

Bu uch ip — sog‘liq, mehnat, meros — to‘rtta tugun bilan bog‘lanadi: axborotdagi tenglik. Har chorakda mustaqil “Farovonlik paneli” onlayn e‘lon qilinadi: toza havo indeksi qanchaga tushdi, nechta inson yangi malakaga ega bo‘ldi, qaysi madaniy obyekt saqlab qolindi.

¹⁸⁸ UNDP. (2023). *Climate Justice: The Human Dimension of Green Growth*. New York.

¹⁸⁹ World Resources Institute (WRI). (2022). *Green Infrastructure and Equity in Climate Resilience*.

Axborot ochiqligi esa fuqaroni passiv tomoshabindan faol nazoratchiga aylantiradi¹⁹⁰.

Shunda natija quyidagicha bir-biriga ulanishni boshlaydi: toza havo → sogʻlom ishchi → yuqori unumdorlik → koʻproq byudjet daromadi → yana ijtimoiy investitsiya → kuchli kreativ muhit. Xuddi tabiiy ekotizim kabi, farovonlik tamoyili ham mazkur “ovqat zanjiri”ni yopiq, barqaror siklga aylantiradi.

Albatta, bu yoʻl tekin emas: umumiy byudjetga qoʻshimcha bosim, koʻp sektorli koordinatsiyaning bosh ogʻrigʻi, hamma uchun yagona “farovonlik oʻlchovini” topish qiyinligi bor. Ammo uzoq masofada bu tamoyil ulkan dividend qaytaradi: sogʻlom, ijodkor, turli qatlamlari hamjihat jamiyat. Aynan shunday jamiyatda yashil texnologiyalar ildiz otadi, nafaqat qogʻozda, balki odamlarning kundalik ehtiyoji va orzusida ham¹⁹¹.

Shunday qilib, farovonlik tamoyili — yashil tranzitsiyaning yurak ritmini ushlab turadigan metronom. Agar biz karbonni kesish va iqtisodni koʻkargan barg misoli yashil qilishni istasak, shu metronomni eshitishni, uning tekis urishiga eʼtibor berishni unutmaylik. Zero, inson shaʼnisiz hech bir progress uzoqqa bormaydi.

2.2.4-jadval

“Farovonlik tamoyili boʻyicha afzallik-kamchiliklar va global amaliyotlar matritsasi”¹⁹²

Kategoriya	Band	Mazmuni	Farovonlik tamoyiliga bogʻliqligi	Misol (joy/dastur)
Afzallik	A1	Toza havo/suv → sogʻlom aholi → kamroq tibbiy xarajat → koʻproq byudjet	“Sogʻliq spiralini” ishga tushiradi	Yangi Zelandiya Well-being Budget
	A2	Jamoa roziligi va adolatli mehnat odamlarni yashil oʻzgarish tarafdoriga aylantiradi	Ijtimoiy birdamlik	YeI Just Transition Fund
	A3	Aholi oʻzini qadrlangan sezsa, innovatsiya va startaplar oʻsadi	“Yumshoq infratuzilma”	Hindiston Inclusive RE Auctions
	A4	Madaniy merosni asragan hudud	Hudud brendi	Ekvador Buen Vivir

¹⁹⁰ United Nations Environment Programme (UNEP). (2022). *Making Finance Work for Nature: Adapting ESG Frameworks*.

¹⁹¹ UNDP. (2023). *Climate Justice: The Human Dimension of Green Growth*. New York.

¹⁹² OECD. (2024). *Green Transition Indicators: Policy Tools for a Low-Carbon Economy*. OECD Publishing.

Kategoriya	Band	Mazmuni	Farovonlik tamoyiliga bog'liqligi	Misol (joy/dastur)
		turizm va "eko-brend"ni kuchaytiradi		prinsipi
Kamchilik	K1	Sog'liq, reskilling va merosni integratsiya qilish boshlang'ich xarajatni oshiradi	Byudjet bosimi	(Umumiy)
	K2	Ekologiya, mehnat va madaniyatni bir vaqtda muvofiqlashtirish qiyin	Ko'p sektorli boshqaruv	(Umumiy)
	K3	Ruhiiy sog'liq kabi indikatorlar yillab o'lchanadi	Natija kech ko'rinadi	(Umumiy)
	K4	"Farovonlik" tushunchasi hududdan-hududga o'zgaradi	Universal standart yo'q	(Umumiy)
Global islohot	G1	Ko'mir mintaqalarini qayta tayyorlash, ijtimoiy himoya	Reskilling, mehnat sha'ni	Yel Just Transition Fund
	G2	Energiya tejamkor, sog'lom va arzon ijtimoiy uylar (taklif)	Sog'liq + adolat	AQSh Green New Deal for Public Housing
	G3	Byudjet sarfini YaIM emas, farovonlik indikatoriga bog'lash	Axborot ochiqligi, sog'liq	New Zealand Well-being Budget
	G4	Tabiat va inson sha'ni konstitutsion darajada teng	Madaniy-huquqiy bazis	Ekvador Buen Vivir
	G5	Quyosh/shamol tenderlarida mahalliy bandlik va jamoa konsensus talabi	Mehnat va jamoa roziligi	Hindiston RE Auctions

Afzalliklar jadvaldagi **A-bandlar** orqali "qisqa muddatli xarajat ↔ uzoq muddatli dividend" mexanizmini ko'rsatadi. Xuddi shu jarayonda **K-bandlar** negadir to'siq bo'lib turadi: byudjet bosimi (K1) va boshqaruv murakkabligi (K2) sababli siyosatchi sabrini K3 sinaydi. Shu nuqtada **G-bandlar** amaliy yechim rolini o'ynaydi: masalan, Yelning G1 dasturi K1 va K2 muammosini reskilling grantlari va mintaqaviy koordinatsiya markazlari orqali yumshatadi. Natijada **A1** spiralini hayotga tatbiq etish osonlashadi.

Demak, farovonlik tamoyili bo'yicha muvaffaqiyat formulasi quyidagicha:

(A1 + A2 + A3 + A4) – (K1 + K2 + K3 + K4) → G-yechimlar bilan balanslanadi

Shunday qilib, afzallik va kamchiliklar bir sahifada ko'rinib turishi nafaqat o'quvchiga, balki siyosat dizayneriga ham muhim signallar

beradi: **kamchilikni bosib ketish uchun aniq global precedenti bor loyiha tanlang.** Shu tarzda farovonlik tamoyili “qog‘ozdagi shior”dan “amaliy orkestr”ga aylanadi.

Sog‘lom sayyora tamoyili

Sog‘lom sayyora tamoyili — bu atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishni ta’minlashda asosiy printsiplardan biri bo‘lib, insoniyat faoliyati natijasida sayyoramizning tabiiy tizimlari va resurslari buzilmasligi, ularning funkcionalligi saqlanishi kerakligini bildiradi¹⁹³.

Bu tamoyilning mohiyati shundaki, sayyora — bu murakkab va o‘zaro bog‘langan ekosistemalar majmuasi, unda har bir jonli organizm va tabiat elementining o‘z roli bor. Agar biz bu tizimlarni buzsak, natijada global miqyosda iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, resurslarning kamayishi va insoniyat uchun noqulay sharoitlarning yuzaga kelishi yuz beradi¹⁹⁴.

Sog‘lom sayyora tamoyilining asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

1. **Ekologik barqarorlikni ta’minlash** — tabiiy resurslarni shunday boshqarish, ular o‘z tabiiy qobiliyatlari doirasida yangilanib borishi uchun sharoit yaratish¹⁹⁵;
2. **Biologik xilma-xillikni saqlash** — o‘simliklar, hayvonlar va mikroorganizmlarning turlari va genetik resurslarini asrash¹⁹⁶;
3. **Iqlim va atmosferani muhofaza qilish** — ifloslanishni kamaytirish va iqlim o‘zgarishining oldini olish¹⁹⁷;
4. **Atrof-muhitning sog‘lom holatini saqlash** — suv, havo, tuproqning ifloslanishidan himoya qilish.

Bu tamoyil xalqaro ekologik hujjatlarda, masalan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlarida ham o‘z

¹⁹³ Rockström, J. et al. (2009). *Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity*. Ecology and Society, 14(2).

¹⁹⁴ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2023). *Climate Change 2023: Synthesis Report*. Geneva: IPCC.

¹⁹⁵ UN Convention on Biological Diversity. (2022). *Global Biodiversity Framework*.

¹⁹⁶ UN General Assembly. (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. A/RES/70/1.

¹⁹⁷ United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). *Making Peace with Nature: A Scientific Blueprint*. Nairobi.

aksini topgan. Shuningdek, ko‘plab mamlakatlar ekologik qonunlarida asosiy tamoyil sifatida qabul qilingan.

2.2.5-jadval

Sog‘lom Sayyora Tamoyilining Afzalliklari, Kamchiliklari va Dunyo Bo‘ylab Amalga Oshirilayotgan Islohotlar Jadvali¹⁹⁸

Bo‘lim	Tavsifi	Misollar / Izohlar
Afzalliklari	<ul style="list-style-type: none"> - Barqaror rivojlanishni ta‘minlash - Iqlim o‘zgarishini kamaytirish - Biologik xilma-xillikni saqlash - Sog‘lom jamiyat barpo etish - Iqtisodiy samaradorlik va innovatsiyalar 	<ul style="list-style-type: none"> - Kelajak avlodlar uchun resurslarni saqlash - Karbon chiqindilarini kamaytirish - Tabiatning sog‘lomligi inson salomatligini ta‘minlaydi - Yashil texnologiyalar rivoji
Kamchiliklari	<ul style="list-style-type: none"> - Yuqori moliyaviy xarajatlar - Siyosiy va iqtisodiy manfaatlar to‘qnashuvi - Texnologik cheklovlar - Ijtimoiy ongning sekin o‘zgarishi 	<ul style="list-style-type: none"> - Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun qimmat - Neft, gaz sanoati manfaatlari - Yashil texnologiyalarni joriy etishda muammolar - Odamlarning odatlarini o‘zgartirishdagi qiyinchiliklar
Dunyo bo‘ylab islohotlar	<ul style="list-style-type: none"> - Yevropa Ittifoqining Yashil kelishuvi - BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) - Parij iqlim kelishuvi - Yashil energiya loyihalari - Mahalliy tabiatni muhofaza qilish tashabbuslari 	<ul style="list-style-type: none"> - Karbon neytral iqtisodiyotga o‘tish - 17 ta global maqsad - Global harorat ko‘tarilishini cheklash - Quyosh, shamol energetikasi rivoji - Hududiy ekologik loyihalar

Sog‘lom sayyora tamoyili insoniyat va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan muhim tamoyil bo‘lib, u atrof-muhitni barqaror rivojlanish nuqtai nazaridan himoya qilishga xizmat qiladi. Ushbu printsipning eng asosiy afzalliklaridan biri — tabiiy resurslar va ekologik tizimlarning uzoq muddatli barqarorligini ta‘minlashidir. Bu, o‘z navbatida, kelajak avlodlarga toza havo, suv, oziq-ovqat va sog‘lom muhitni meros qilib qoldirish imkonini beradi. Bundan tashqari, sog‘lom sayyora tamoyili iqlim o‘zgarishining salbiy oqibatlarini kamaytirishda

¹⁹⁸ UNEP. (2024). *Green Economy Progress Report 2024: Accelerating the Transition Towards Sustainability*. United Nations Environment Programme.

muhim rol o'ynaydi¹⁹⁹. Atrof-muhitni ifloslantirishni kamaytirish va yashil energiyaga o'tish orqali global haroratning oshishini cheklashga erishiladi. Shu bilan birga, bu tamoyil biologik xilma-xillikni himoya qilishga ham xizmat qiladi, chunki turli o'simlik va hayvon turlarining saqlanishi ekosistemalarning o'zaro bog'liqligini va barqarorligini kafolatlaydi. Sog'lom atrof-muhit esa, albatta, inson salomatligi va farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa barqaror va sog'lom jamiyat qurishga yordam beradi. Bundan tashqari, atrof-muhitga zarar yetkazmasdan resurslarni oqilona boshqarish iqtisodiyotda yangi innovatsiyalarni rag'batlantiradi va samaradorlikni oshiradi²⁰⁰.

Biroq, bu tamoyilni amalga oshirish jarayonida ayrim qiyinchiliklar ham mavjud. Eng birinchisi — ekologik loyihalar va chora-tadbirlarning moliyaviy xarajatlari ko'pincha yuqori bo'ladi, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu katta yuk hisoblanadi. Shuningdek, siyosiy va iqtisodiy manfaatlar ko'pincha ekologik barqarorlik yo'lida to'siq bo'lib qoladi. Masalan, neft, gaz yoki ko'mir sanoati davlat va korporatsiyalarga katta daromad keltirishi sababli, ularni ekologik talablar bilan to'liq moslashtirish oson emas. Yana bir muammo — yashil texnologiyalar va infratuzilmaning ba'zi joylarda yetarli darajada rivojlanmaganligi. Natijada, ekologik yechimlarni keng joriy etish sekinlashadi. Bundan tashqari, ko'plab jamiyatlarda ekologik ongning pastligi va odatlarni o'zgartirishga tayyor emasligi muammolarni yanada kuchaytiradi.

Shunga qaramay, dunyo bo'ylab sog'lom sayyora tamoyilini amalga oshirish uchun katta qadamlar tashlanmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqining "Yashil kelishuv" siyosati iqtisodiyotning karbon neytral holatga o'tishini maqsad qilgan. Bu loyiha energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va tabiiy muhitni tiklashga qaratilgan keng ko'lamlı choralardan iborat. Shuningdek, BMT tomonidan qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun global standart sifatida xizmat qiladi. Parij iqlim kelishuvi esa

¹⁹⁹ World Health Organization (WHO). (2018). *Air Pollution and Child Health: Prescribing Clean Air*. Geneva: WHO.

²⁰⁰ OECD. (2020). *Biodiversity and the Economic Response to COVID-19: Ensuring a Green and Resilient Recovery*.

mamlakatlarni global harorat ko‘tarilishini 1,5–2°C oralig‘ida ushlab turishga majbur qiladi va bu iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashning markaziy instrumenti hisoblanadi²⁰¹. Shu bilan birga, dunyo bo‘ylab quyosh va shamol energetikasi kabi toza energiya manbalariga katta investitsiyalar amalga oshirilmoqda, ayniqsa Xitoy va AQSh kabi yirik davlatlarda. Bundan tashqari, mahalliy darajada ham tabiatni saqlash, o‘rmonlarni tiklash va suv resurslarini muhofaza qilish bo‘yicha turli loyihalar faol ravishda amalga oshirilmoqda.

Inkluzivlik tamoyili

Inkluzivlik tamoyili — bu jamiyat, tashkilot yoki har qanday ijtimoiy muhitda har bir insonning teng huquqlilik va ishtirokini ta‘minlash printsipidir. Bu tamoyil har qanday farq — jinsi, yoshi, irqiy, etnik, diniy, ijtimoiy holati, imkoniyati yoki fikriga qaramay, barcha odamlarni o‘zaro hurmat va qadrlash asosida jamlashga xizmat qiladi²⁰².

Zamonaviy dunyo tez o‘zgarib bormoqda, shuning uchun har birimizni o‘z o‘rnida, qadr-qimmatini bilan qabul qilish — barqaror va sog‘lom jamiyat qurishning poydevoridir. Inkluzivlik tamoyili shuni ko‘rsatadiki, nafaqat “ko‘pchilik”ning ovozi eshutilishi kerak, balki “kamchilik”dagi, e‘tibor yetishmayotgan va chetga surilgan guruhlar ham teng huquq va imkoniyatlarga ega bo‘lishi shart²⁰³.

Bu tamoyil ijtimoiy adolat va tenglikning amaliy ifodasi bo‘lib, u insonlarning o‘zini hurmat qilishiga, o‘z imkoniyatlarini to‘liq amalga oshirishiga sharoit yaratadi. Shu yo‘l bilan jamiyatda ijtimoiy integratsiya kuchayadi, ijtimoiy keskinliklar kamayadi va umumiy taraqqiyot tezlashadi.

2.2.6-chizma

Inkluzivlik tamoyilining afzalliklari, kamchiliklari va dunyo bo‘ylab amalga oshirilayotgan islohotlar jadvali²⁰⁴

Bo‘lim	Tavsifi	Misollar / Izohlar
Afzalliklari	- Har bir insonning huquqlari himoyalanaadi	- Insonparvarlik asoslari mustahkamlanaadi

²⁰¹ OECD. (2020). *Biodiversity and the Economic Response to COVID-19: Ensuring a Green and Resilient Recovery*.

²⁰² United Nations. (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. A/RES/70/1.

²⁰³ UNESCO. (2020). *Inclusion and Education: All Means All. Global Education Monitoring Report*. Paris: UNESCO.

²⁰⁴ Georgescu-Roegen, N. & Martinez-Alier, J. (2024). *Ecological Economics and the Green Transition*. Earthscan Press.

Bo'lim	Tavsifi	Misollar / Izohlar
	<ul style="list-style-type: none"> - Turli fikr va tajribalar jamiyatni boyitadi - Ijtimoiy birdamlik oshadi - Mehnat va ta'limda teng imkoniyatlar yaratiladi 	<ul style="list-style-type: none"> - Innovatsiya va ijodkorlik kuchayadi - Diskriminatsiya kamayadi - Adolatli iqtisodiy rivojlanish
Kamchiliklari	<ul style="list-style-type: none"> - Implementatsiya murakkabligi - Madaniy qarshiliklar - Noto'g'ri talqinlar - Qonunchilik va siyosiy to'siqlar 	<ul style="list-style-type: none"> - Resurs va vaqt talab qiladi - An'anaviy stereotiplar mavjud - Samaradorlikka salbiy ta'sir qilishi mumkin - Yetarli qonunlar yo'q
Dunyo bo'ylab islohotlar	<ul style="list-style-type: none"> - BMT inson huquqlari tashabbuslari - Korporativ inklyuzivlik dasturlari - Ta'limda integratsiya - Ijtimoiy tenglik qonunlari 	<ul style="list-style-type: none"> - Umumjahon deklaratsiya - Kadrlarni xilma-xil jalb qilish - Maxsus ehtiyojlar uchun imkoniyatlar yaratish - Kamsitishni taqiqlovchi qonunlar

Inkluzivlik tamoyili jamiyatda har bir shaxsning teng huquqlilik va ishtirokini ta'minlashga qaratilgan printsip bo'lib, bu tamoyil inson huquqlarining asosi sifatida tan olingan. Uning afzalliklari shundaki, u jamiyatni yanada adolatli, barqaror va hamjihat qiladi. Turli xil fikrlar va tajribalar jamiyatning intellektual va madaniy boyligini oshiradi, innovatsiya va ijodkorlikka turtki beradi²⁰⁵. Ijtimoiy birdamlikning kuchayishi esa diskriminatsiya va ajratilishni kamaytiradi, bu esa barqaror taraqqiyot uchun muhim.

Biroq, bu tamoyilni to'liq amalga oshirish murakkab va ko'p vaqt talab qiluvchi jarayon hisoblanadi. Madaniy stereotiplar va an'anaviy qadriyatlar ko'pincha o'zgarishga to'sqinlik qiladi, siyosiy va qonuniy muhit esa har doim ham inklyuzivlikka mos emas. Ba'zan inklyuzivlikni noto'g'ri tushunish (hammasiga joy berish — samaradorlikni pasaytirish ma'nosida) ham yuzaga keladi²⁰⁶. Shu sababli, inklyuzivlikka erishish uchun nafaqat siyosiy iroda, balki keng jamiyatning ongini o'zgartirish zarur²⁰⁷.

Dunyo bo'ylab amalga oshirilayotgan islohotlar bu borada muhim ahamiyatga ega. BMT inson huquqlari bo'yicha tashabbuslari global standartlar yaratgan bo'lsa, ko'plab korporatsiyalar va tashkilotlar ham

²⁰⁵ World Health Organization (WHO). (2011). *World Report on Disability*. Geneva: WHO.

²⁰⁶ International Labour Organization (ILO). (2019). *Inclusion of People with Disabilities in National Employment Policies: A Review*. Geneva: ILO.

²⁰⁷ N Human Rights Council. (2021). *Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Promoting inclusion, equality and non-discrimination*.

o‘z ishchi kuchini xilma-xil qilish, diskriminatsiyani yo‘q qilishga intilmoqda²⁰⁸. Ta‘lim tizimlarida esa maxsus ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun teng sharoit yaratish, integratsion ta‘lim metodlarini joriy etish orqali inklyuzivlik kuchaymoqda. Ko‘plab mamlakatlar qonunchilikda kamsitishni taqiqlash va ijtimoiy tenglikni mustahkamlashga oid qoidalarni qabul qilmoqda, bu esa inklyuzivlik tamoyilining amaliyotga tatbiq etilishiga yordam beradi.

Yaxshi boshqaruv va mas‘uliyat tamoyili

Yaxshi boshqaruv va mas‘uliyat tamoyili — bu jamiyat yoki tashkilotlarning samarali, shaffof va adolatli boshqaruvni ta‘minlashga qaratilgan printsip bo‘lib, unda har bir qaror va harakat uchun javobgarlik mavjud bo‘ladi. Ushbu tamoyil xalq, davlat va biznes sektorlarida ishonchni mustahkamlash, resurslarni oqilona boshqarish va ijtimoiy manfaatlarni himoya qilishni ta‘minlaydi²⁰⁹.

2.2.7-chizma

Yaxshi boshqaruv va mas‘uliyat tamoyilining afzalliklari²¹⁰

Bo‘lim	Tavsifi	Misollar / Izohlar
Afzalliklari	<ul style="list-style-type: none"> - Qarorlar shaffof va ochiq bo‘ladi - Fuqarolar va manfaatdor tomonlar ishtirok etadi - Resurslar samarali taqsimlanadi - Korrupsiyaga qarshi kurash kuchayadi 	<ul style="list-style-type: none"> - Ishonch ortadi, siyosiy barqarorlik kuchayadi - Ijtimoiy adolat ta‘minlanadi - Byudjet oqilona boshqariladi - Korrupsiya darajasi pasayadi
Kamchiliklari	<ul style="list-style-type: none"> - Amalga oshirish murakkab va vaqt talab qiluvchi jarayon - Siyosiy manfaatlar qarama-qarshiligi - Har doim ham barcha tomonlarning qoniqishi bo‘lmaydi 	<ul style="list-style-type: none"> - Ma‘muriy to‘siqlar va byurokratiya - Siyosiy kuchlar orasida kelishmovchiliklar - Ba‘zi guruhlar o‘z manfaatlarini ilgari suradi
Dunyo bo‘ylab islohotlar	<ul style="list-style-type: none"> - BMTning Yaxshi boshqaruv standartlari - Davlat boshqaruvida shaffoflikni oshirish dasturlari - Fuqarolik jamiyati ishtirokini kengaytirish - Anti-korrupsiya tashabbuslari 	<ul style="list-style-type: none"> - Open Government Partnership (Ochiq Hukumat Hamkorligi) - Onlayn byudjet monitoring tizimlari - Fuqarolarning qaror qabul qilish jarayonidagi roli - Korrupsiyaga qarshi xalqaro tashkilotlar faoliyati

²⁰⁸ N Human Rights Council. (2021). *Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Promoting inclusion, equality and non-discrimination.*

²⁰⁹ United Nations Economic and Social Council. (2006). *Definition of basic concepts and terminologies in governance and public administration.*

²¹⁰ ILO. (2024). *Skills for a Green Future: Education and Labour Market Alignment.* International Labour Organization.

Yaxshi boshqaruv va mas'uliyat tamoyili samarali davlat va jamiyatni shakllantirishning poydevoridir. Ushbu tamoyil asosida qabul qilingan qarorlar shaffoflik, adolat va javobgarlik tamoyillariga asoslanadi. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatdagi ishonchni oshiradi va siyosiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Resurslarning oqilona taqsimlanishi va ishlatilishi iqtisodiy samaradorlikni oshirishga, korrupsiyaning kamayishi esa ijtimoiy adolatga xizmat qiladi²¹¹.

Ammo, bunday tamoyilni amalga oshirish oson emas. Siyosiy manfaatlar to'qnashuvi, ma'muriy to'siqlar, byurokratiya va ba'zan fuqarolarning siyosiy jarayonlarga yetarlicha jalb etilmasligi bu yo'ldagi asosiy muammolardir. Shuningdek, barcha manfaatdor tomonlarning qoniqishini ta'minlash ham doimo mumkin bo'lmaydi, chunki qarorlar ko'pincha turli kuchlar orasida muvozanatni talab qiladi.

Dunyo bo'ylab bu tamoyilni mustahkamlash uchun ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Masalan, BMT tomonidan ishlab chiqilgan yaxshi boshqaruv standartlari davlat boshqaruv tizimlarini takomillashtirishga yordam bermoqda²¹². Open Government Partnership kabi xalqaro tashabbuslar shaffoflikni oshirish va fuqarolar ishtirokini kuchaytirishga qaratilgan. Onlayn byudjet monitoringi va fuqarolarning qaror qabul qilish jarayonlariga jalb qilinishi davlat boshqaruvining ochiqligini ta'minlaydi²¹³. Shuningdek, korrupsiyaga qarshi xalqaro tashkilotlar faoliyati ham muhim rol o'ynaydi.

Barqarorlik va yetarlilik tamoyili

Barqarorlik – bu “zarba yeb yiqilmay, qayta o'rnidan turish” fazilati. Ekotizimlar uchun – qurg'ochchilik bo'lsa ham, o'simlik va hayvonot tarkibi tiklana olishi; iqtisodiyot uchun – global bozor silkinishi bo'lsa, ishlab chiqarish va bandlik qulamasligi.

Yetarlilik esa “minimalizm 2.0”: “keragidan ortiq emas, lekin kam ham emas”. Uy xo'jaligidan boshlab, milliy energetika balansigacha – iste'molni talafot qilmaydigan darajaga tushirish.

²¹¹ OECD. (2015). *Public Governance for Inclusive Growth: Towards a New Policy Framework*. Paris: OECD Publishing.

²¹² **World Health Organization (WHO). (2018).** *Air Pollution and Child Health: Prescribing Clean Air*. Geneva: WHO.

²¹³ **OECD. (2020).** *Biodiversity and the Economic Response to COVID-19: Ensuring a Green and Resilient Recovery*.

2.2.8-chizma

Barqarorlik va yetarlilik tamoyili — global islohotlar jadvali (2024-2025)²¹⁴

Mamlakat / Mintaqa	Dastur yoki siyosat	Asosiy yo‘nalishlar	Ma‘lum natijalar (2025 boshi holatiga)
Yevropa Ittifoqi	<i>Fit for 55</i> paketi; Yashil kelishuv	- Energiya samaradorligi +36 % ga oshirish - 2030 gacha CO ₂ ni -55 % - Binolarni “energiya noli”ga renovatsiya	- 2024-yil oxirida umumiy CO ₂ -21 % (1990 bazasidan) - Issiqxona gazlari savdo bozori (ETS) kengaytirildi
Germaniya	<i>Klimaschutzgesetz</i> (2024 yangiligi)	- 2030 gacha elektrning ≥80 % ni qayta tiklanadigan manbalardan - Oliy axborot infratuzilmasida “Digital Twin” tarmoqlari	- 2024-yilda qayta tiklanuvchi ulushi 63 % ga chiqdi - 400+ shaharda real-vaqt energiya & iqlim paneli
Shvetsiya	<i>Cirkulyar iqtisod yo‘l xaritasi 2.0</i>	- Material aylanish koeffitsienti ≥30 % (2025) - “Repair-voucher” tizimi: ta‘mirlash uchun subsidiyalar	- 2024-yil oxirida chiqindi yo‘qotish -14 % (2019 bazasidan)
Fransiya	<i>Loi Climat et Résilience</i>	- Shaharlar atrofidagi 15 daqiqalik-shahar konsepti - Aviapoyezd substitutsiyasi (2,5 soatgacha parvozlar o‘rniga tez poezd)	- Parij, Lion, Bordoda avtomobil ulushi -9 % - 5 ta ichki avialiniya yopildi
AQSh	<i>Inflation Reduction Act</i> (IRA) yashil bloki	- \$369 mlrd yashil & iqlim investitsiyalari - Uy-quyosh, issiqlik nasosi uchun soliq krediti	- 2024-yilda quyosh quvvati +32 GW - 250 000 dan ortiq uyga issiqlik nasosi o‘rnatildi
Kanada	<i>2030 Emissions Reduction Plan</i>	- Neft-gaz metan chiqindisini -75 % (2030) - “Climate-resilient infrastructure bank”	- Alberta va Saskatchewan konlarida metan -27 % (2022 bazasidan)
Xitoy	14-beshlik reja: “Ikki karbon” maqsadi	- 2030 pik, 2060 karbon neytrallik - Ultra-yuqori kuchlanishli HVDC tarmoqlari	- 2024-yilda shamol + quyosh quvvati 1 TW yorib o‘tdi
Yaponiya	<i>Green Transformation (GX) strategiyasi</i>	- “Society 5.0” — raqamiy resiliency	- Kobe portida 20 % ammoniyak aralash yonish

²¹⁴ OECD. (2024). *Green Transition Indicators: Policy Tools for a Low-Carbon Economy*. OECD Publishing.

Mamlakat / Mintaqa	Dastur yoki siyosat	Asosiy yo‘nalishlar	Ma’lum natijalar (2025 boshi holatiga)
		- Ammoniyak-ko-yoqilg‘i elektr stansiyalari	sinovi muvaffaqiyatli
Avstraliya	<i>National Resilience Framework</i>	- Qurg‘oqchilikka chidamli agrotexnika - Mahalliy mikrotarmoq (micro-grid) grantlari	- Yangi Janubiy Uelsda 120 + mikrotarmoq ishga tushdi
Braziliya	<i>Plano Amazônia 2025</i>	- O‘rmonni kesishni 80 % ga qisqartirish - Bio-iqtisod klasterlari (kauchuk, yong‘oq)	- 2024-yilda Amazonka deforestatsiyasi –55 % (2022 bazasidan)
Hindiston	<i>LiFE (Lifestyle for Environment)</i>	- Yetarlilikka asoslangan iste’mol kampaniyasi - Mahalliy rainwater harvesting normativ bo‘ldi	- 15 shtatda 4 mln xonadon yomg‘ir suvi tizimiga ega

1. Yevropa – “energiya dietasida” yetakchi

Brusselning **Fit for 55** paketi va Yashil kelishuvi 2030 gacha CO₂ ni 55 % ga tushirishni buyurdi²¹⁵. Germaniya esa Klimaschutzgesetz’ni yangilab, elektr energiyasida qayta tiklanuvchilarning ulushini bir yilda 63 % ga chiqarib, 400 dan ziyod shaharda **Digital Twin** panellarini ishga tushirdi²¹⁶. Shvetsiya “ta’mirlash–vaucheri” bilan uy ham, gadjet ham axlat bo‘lishidan oldin ta’mirlanishini rag‘batlantirib, yiliga chiqindini 14 % ga qisqartirdi²¹⁷. Energiyaga isrof solig‘i + renovatsiya subsidiyasi — Yevropaning “push & pull” retsepti.

2. Shimoliy Amerika – dollar kuchi bilan zarba-bardoshlik

Vashingtonning **Inflation Reduction Act (IRA)** 369 mlrd \$ yashil investitsiyani qo‘lga berdi²¹⁸: 2024 yilda qo‘shimcha 32 GW quyosh stansiyalari va 250 ming issiqlik nasosi o‘rnatildi. Kanada metan chiqindisini 75 % ga kesishga zo‘r berdi²¹⁹; Alberta konlaridan 2024-yil

²¹⁵ European Commission. (2021). *Fit for 55 Package – Delivering the EU Green Deal*. Brussels: EU Publications Office.

²¹⁶ Bundesregierung Deutschland. (2023). *Klimaschutzgesetz: Das neue Ziel 2030*.

²¹⁷ Swedish Environmental Protection Agency. (2022). *Incentives for Repair: The Swedish Voucher Program*.

²¹⁸ United States Congress. (2022). *Inflation Reduction Act (IRA) Summary*.

²¹⁹ Government of Canada. (2023). *Methane Emissions Reduction Plan*.

yakunida allaqachon 27 % pasayish qayd etildi²²⁰. Pul rag‘bati orqali barqarorlikni sotib olish — Amerika uslubi.

3. Osiyo – texnologik resiliency laboratoriyasi

Xitoy 14-beshlik rejada “ikkinchi karbon” maqsadini qo‘yib, shamol-quyosh quvvatini fantastik 1 teravatt ($\text{GW} \times 1\,000$) chegarasidan oshirdi va HVDC mega-uzatkichlar bilan mamlakatni “energiyaviy internet”ga aylantirmoqda. Yaponiya **GX strategiyasi** doirasida port-shaharlarda 20 % ammoniyak aralash yoqilg‘ini sinovdan o‘tkazib, og‘ir sanoatni de-karbonizatsiyalashning yangi formulasini topyapti. Hindiston esa LiFE kampaniyasi orqali millionlab xonadonni yomg‘ir suvi tizimiga ulab, yetarlilikni “turmush tarzi”ga aylantirdi.

4. Janubiy global – resurs xavfsizligi & ekotizimlarni saqlash

Avstraliya qurg‘oqchilikni micro-grid va qishloq xo‘jaligi innovatsiyalari bilan “qopib” boryapti: Yangi Janubiy Uelsda 120 dan ortiq mahalliy tarmoqlar ishga tushdi. Braziliyaning **Plano Amazônia 2025** o‘rmon kesishni ikki yilda 55 % ga pasaytirdi va bio-iqtisod klasterlari (kauchuk, yong‘oq) orqali daromadni “yashil” asosga ko‘chiryapti. Bu mintaqalarda barqarorlik – ekotizimni tirik saqlash bilan teng.

Tendensiya va to‘siqlar

- **Regulyator + raqamli nazorat** — Germaniyadagi real-vaqt panellar, Yevropa ETS kengayishi, Xitoy HVDC’lari barqarorlikni son-raqamda o‘lchashni odat qilyapti²²¹.
- **Soliq vs subsidiyalar** — Fransiyaning qisqa reyslarni poezdga almashtirishi “jarima-push”, Shvetsiyaning repair-voucheri “mukofot-pull”.
- **Investitsiya bo‘shlig‘i** — rivojlanayotgan mamlakatlar GCF grantlari va “yashil obligatsiya”larga suyanmoqda; global barqarorlik halqasi eng zaif joyida uzilishi mumkin²²².

²²⁰ National Development and Reform Commission of China. (2021). *China’s 14th Five-Year Plan for Ecological and Environmental Protection*.

²²¹ National Development and Reform Commission of China. (2021). *China’s 14th Five-Year Plan for Ecological and Environmental Protection*.

²²² Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan (METI). (2023). *Green Transformation*

- **Standartlashtirish** — hali “material circularity indicator” yoki “resilience CO₂” bo‘yicha yagona til yo‘q; metrik bo‘lmasa, siyosat siljishining ham miqyosi ko‘rinmaydi.

8. Kelajak avlodlar uchun mas’uliyat tamoyili (Generations Principle)

Kelajak avlodlar uchun mas’uliyat tamoyili — bu shunchaki tabiatni saqlash emas. Bu tarixiy yondashuv, axloqiy burch va uzoqni ko‘zlovchi strategiyaning uyg‘un shakli. Tamoyil asosida quyidagi savol yotadi: **biz hozir qilayotgan harakatlar — kelajak avlodlarga qanday hayot meros qoldiradi?**

Bu prinsip ekologik barqarorlik, tabiiy resurslarni tejash, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash, inson salomatligi, hamda genetik va madaniy xilma-xillikni asrash bilan bevosita bog‘liq. U iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy qarorlar qabul qilishda “kelajak ovozini” eshitishga undaydi — go‘yoki hali tug‘ilmagan bolalar nomidan bugungi siyosatchilar bilan muzokara olib borayotgandek.

2.2.9-chizma

Kelajak avlodlar uchun mas’uliyat tamoyilini afzalliklari, kamchiliklari va amaliyotlari²²³

Bo‘lim	Tavsif	Hozirgi amaliy misollar (2024–25)
Afzalliklari	<ul style="list-style-type: none"> • Uzoq muddatli barqarorlikni kafolatlaydi • Resurslarni adolatli taqsimlaydi • Ijtimoiy ishonch va legimitimlikni oshiradi 	<ul style="list-style-type: none"> • Norvegiya Neft fondining 1,6 trln \$ kapitali – faqat kelajak pensiyadorlar uchun • Yangi Zelandiyaning “Well-being Budget” modeli – byudjet qarorlarida “bolalar yili 2070” metrikasi
Kamchiliklari	<ul style="list-style-type: none"> • Qisqa siyosiy sikllar uzoq rejalariga zid keladi • Foydani “bugun”dan “ertaga”ga ko‘chirish populizmga to‘qnashadi • Kelajak riskini baholashdagi noaniqlik 	<ul style="list-style-type: none"> • Ko‘plab parlamentlarda 4–5 yillik muddat uzog‘ini ko‘rmaydi • Qisman “greenwashing” xavfi: uzoq muddat shior, amalda ozgarish kam
Global yondashuvlar	<ul style="list-style-type: none"> • Konstitutsiyaviy “kelajak avlod huquqlari” bndlari • Davlat investitsiya fondlari (sovereign wealth)ni inter- 	<ul style="list-style-type: none"> • Finlyandiya, Gana va Portugaliyada “ombudsman for future generations” lavozimi • EU Climate Law – 2050 karbon-neytral

²²³ OECD. (2024). *Green Transition Indicators: Policy Tools for a Low-Carbon Economy*. OECD Publishing.

Bo'lim	Tavsif	Hozirgi amaliy misollar (2024–25)
	generatsion modelga o'tkazish • “Net-zero 2050/2070” strategiyalari	huquqiy majburiyat • Koreyaning Kids-Impact Assessment – har yangi qonunda “bolalar 2045” bandi

Kelajak avlodlar tamoyili **bugun qilgan ishimiz ertangi kunni qanday belgilashini siyosiy va iqtisodiy tizimga “qattiq kod” qilib tikadi**. Afzalliklar aniq: resursni meros sifatida saqlash, ekologik-iqtisodiy riskni kamaytirish, jamiyatda ishonchni oshirish. Biroq, qisqa saylov sikli, populistik bosim va noaniq metrikalar sabab mas’uliyatni avlodlar bo‘ylab “teng taqsimlash” oson emas²²⁴.

Norvegiya, Yangi Zelandiya va Uels kabi ilg‘or modellar ko‘rsatadiki, **institutsionallashuv** (ombudsman, konstitutsiya bandi) va **kapitalni kelajak nomiga “muzlatib qo‘yish”** (suveren fond) mas’uliyatni real siyosatga aylantiradi. Yagona “generational equity index” hali yo‘q, biroq EU Climate Law kabi normativlar global standartga o‘n yilliklar mezonini qo‘shyapti²²⁵.

9. Tizimli yondashuv tamoyili (Systems Thinking Principle)

Tizimli yondashuv — bu biror hodisani “bo‘lak-bo‘lak” emas, balki o‘zaro ulanib turgan butun ekotizim sifatida ko‘rish san‘ati. Masalaga shunday qaralsa, sabab-natija zanjiri uzilmaydi, “yamoq” siyosat o‘rniga o‘z-o‘zini tenglashtiruvchi mexanizmlar barpo etiladi.

2.2.10-chizma

Tizimli yondashuv tamoyilni afzalliklari, kamchiliklari va amaliyotni ko‘rsatuvchi misollar (2024-2025)²²⁶

Bo'lim	Tavsifi	Tirik misollar
Afzalliklari	<ul style="list-style-type: none"> • “Silos”larni buzib, sektorlararo hamkorlikni kuchaytiradi • Murakkab muammolarni ildizidan hal qiladi • Salbiy kutilmagan oqibatlarni kamaytiradi • Resurs va vaqtni tejaydi — takror-takror tuzatishga ehtiyoj 	<ul style="list-style-type: none"> • Singapur “Whole-of-Nation” modeli: suv, oziq-ovqat, energiya birlashtirilgan boshqaruv • Niderlandiyanning “Room for the River” – suv toshqinini damba bilan emas, landshaftni o‘zgartirib bartaraf etish

²²⁴ United Nations. (1987). *Our Common Future (Brundtland Report)*. World Commission on Environment and Development.

²²⁵ Well-being of Future Generations (Wales) Act. (2015). *National Assembly for Wales*.

²²⁶ United Nations. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. UN General Assembly, 2015.

Bo'lim	Tavsifi	Tirik misollar
	qolmaydi	
Kamchiliklari	<ul style="list-style-type: none"> • Tahlil va boshqaruv murakkabligi oshadi • Ma'lumot integratsiyasi uchun katta IT-infratuzilma talab qiladi • An'anaviy bo'limlar o'rtasida "hokimiyat bahsi" kuchayadi • Tez natija kutgan siyosatchi yoki investorni toqatdan chiqarishi mumkin 	<ul style="list-style-type: none"> • London "Ultra-Low Emission Zone"ni kengaytirishda transport + salomatlik + iqtisod bo'yicha 3 vazirlik tortishuvga kirdi • Ko'p davlatlarda real-vaqt ma'lumot platformasi (digital twin) hali tayyor emas
Global amaliyotlar	<ul style="list-style-type: none"> • Raqamli egizak (Digital Twin) megashaharlar: Dubay, Seul • "One Health" yondashuvi: sog'liqni ekologiya va hayvonot bilan bir ramkaga qo'yish • BMT-ning "Food-Energy-Water Nexus" dasturi 	<ul style="list-style-type: none"> • Seul Smart-Twin – 3D shahar modeli bilan suv-transport-havoni bir sistemada optimallashtiradi • Ruanda malyariyaga qarshi kurashni One Health modeli orqali, botqoqlarni ekologik rehabilitatsiya qilib amalga oshirdi

Tizimli yondashuv – bu murakkab olamga mos keladigan murakkab ko'zoynak. Dunyodagi har bir muammo bo'lak-bo'lak emas, o'zaro bog'langan "tarmoq" sifatida harakat qiladi: transport havoga, havo sog'liqqa, sog'liq iqtisodga ulanadi²²⁷. Singapurning **Whole-of-Nation** modeli ana shunday ko'zoynakni taqdi: suv, oziq-ovqat va energiyani bitta boshqaruv stoliga qo'yib, xatarni ildizidan jilovladi²²⁸. Niderlandiya esa toshqinlarga damba qo'yish o'rniga **Room for the River** rejasi bilan daryoga joy ochdi – landshaftni o'zgartirib, tabiatga ham, xo'jalikka ham nafas berdi²²⁹.

Ammo bu uslubning narxi ham bor: ma'lumot integratsiyasi uchun yirik IT-infratuzilma, bo'limlar orasida "hokimiyat bahsi", siyosatchilar kutgan tez natijaning kechikishi. Londonning kengaytirilgan ULEZ hududi shuni ko'rsatdi: transport, sog'liq va iqtisod vazirliklari bir-biriga sinchkov qarashdi, lekin hamkorlik bo'lmasa, salbiy natijani hech kim bo'yniga olmaydi²³⁰.

²²⁷ Meadows, D. H. (2008). *Thinking in Systems: A Primer*. Chelsea Green Publishing.

²²⁸ Government of Singapore. (2020). *Whole-of-Government Approach to National Resilience*.

²²⁹ Dutch Ministry of Infrastructure and Water Management. (2015). *Room for the River Programme: Integrated river management in the Netherlands*.

²³⁰ Greater London Authority. (2023). *ULEZ Expansion Evaluation Report*.

(Londonning kengaytirilgan Ultra Low Emission Zone (ULEZ) loyihasi

Shuning uchun raqamli egizaklar (Dubay, Seul) murakkab tizimga “ko‘z + miya” rolini o‘taydi – real-vaqt sensorlar ma’lumotni yig‘adi, sun’iy intellekt bog‘liqlikni tahlil qilib, siyosiy qarorlarni asoslaydi²³¹. Sektorlararo KPI va huquqiy fundament yaratilsa, “silos sindromi” bo‘yidagi devorlar yemiriladi²³².

2.3. “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi.

Bugungi kunda dunyo miqyosida ekologik muammolar, global iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va sanoatlashtirish jarayonining atrof-muhitga salbiy ta’siri dolzarb muammolardan biri sifatida ko‘tarilmoqda. Mazkur holat insoniyatni yangi, barqaror rivojlanish modelini izlashga majbur qilmoqda. Ana shunday yondashuvlardan biri — bu “yashil” iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan iqtisodiy rivojlanish strategiyasidir²³³.

Yashil iqtisodiyot — bu iqtisodiy o‘tishni ta’minlaydigan, shu bilan birga ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni birgalikda qo‘llab-quvvatlaydigan iqtisodiy modeldir. U an’anaviy iqtisodiy faoliyatdan farqli o‘laroq, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish va aholi salomatligini asrash kabi ustuvor yo‘nalishlarga e’tibor qaratadi²³⁴.

Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlar tomonidan ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy etilgan yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyalari bugun boshqa davlatlar uchun namunaviy tajriba bo‘lib xizmat qilmoqda²³⁵. Bu strategiyalar davlat siyosati, moliyaviy mexanizmlar, innovatsion

²³¹ OECD. (2021). *Integrating Environmental and Economic Policies: Systemic Approaches for Sustainable Development*.

²³² World Economic Forum. (2021). *Transformational Governance: Forging a Path to Sustainable Future*.

²³³ UNEP. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. United Nations Environment Programme.

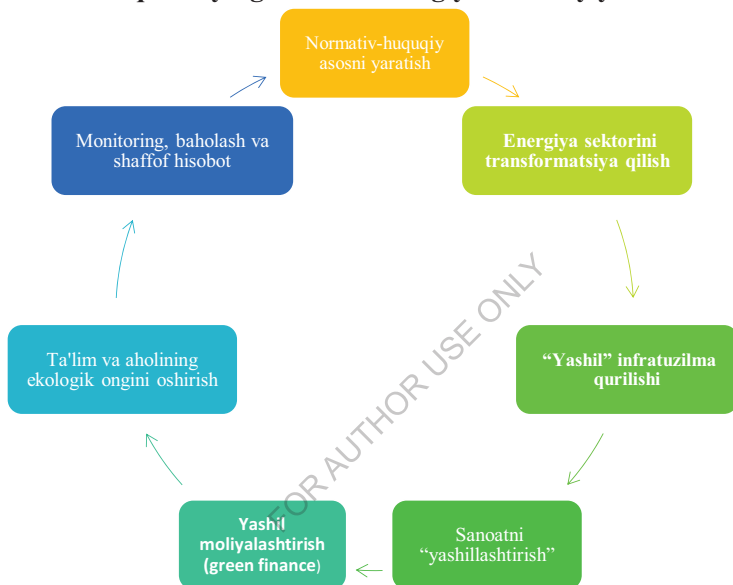
²³⁴ European Commission. (2019). *The European Green Deal*. Brussels.

²³⁵ UNESCAP. (2022). *Green Economy for Sustainable Development in Asia and the Pacific*.

texnologiyalar va jamiyatning ekologik ongini uyg‘otish kabi ko‘plab yo‘nalishlarni qamrab oladi.

2.3.1-jadval

Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi: asosiy yo‘nalishlar²³⁶

Yashil iqtisodiyotga o‘tish — bu bir kunlik islohot emas, balki uzoq muddatli, murakkab va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan **strategik jarayondir**. Mazkur jarayon muvaffaqiyatli kechishi uchun har bir davlat o‘z milliy resurslari, ehtiyojlari va ijtimoiy-iqtisodiy real holatidan kelib chiqib, muayyan strategik yo‘nalishlarni ishlab chiqishi va ularni izchil tatbiq etishi zarur²³⁷.

1. Normativ-huquqiy asosni shakllantirish

Yashil iqtisodiyotni joriy etishdagi eng birinchi bosqich — bu mustahkam huquqiy asos yaratishdan boshlanadi. Bunda ekologik

²³⁶ Muallif ishlanmasi.

²³⁷ United Nations Environment Programme. (2011). *Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication*. <https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy>

kodekslar, chiqindilarni boshqarish bo'yicha qonunlar, yashil standartlar, shuningdek, iqlim o'zgarishiga qarshi milliy strategiyalar muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, davlat tomonidan yashil texnologiyalarni rag'batlantirish maqsadida soliq va bojxona imtiyozlari tizimi joriy etiladi. Masalan, O'zbekiston tomonidan qabul qilingan **“Yashil iqtisodiyotni 2030 yilgacha rivojlantirish strategiyasi”** bu borada tub burilish nuqtasi bo'lib xizmat qilmoqda²³⁸.

2. Energiya sektorini transformatsiya qilish

Yashil iqtisodiyotning yuragi — bu energetika. Qayta tiklanadigan manbalar — quyosh, shamol, bioenergiya va gidroenergiya — energiya ishlab chiqarishda asosiy manba sifatida ko'zda tutiladi. Uzoq muddatli strategiya sifatida esa elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini oshirish choralari muhim ahamiyatga ega. Bu borada **Germaniyaning “Energiewende”** deb nomlangan milliy strategiyasi yorqin namuna bo'lib, u yadro va ko'mir energiyasidan voz kechib, to'liq qayta tiklanadigan energiyaga o'tishga qaratilgan²³⁹.

3. “Yashil” infratuzilmaga sarmoya kiritish

Shaharsozlik va transport tizimi yashil iqtisodiyotning ajralmas qismidir. Elektromobillar, metropoliten, veloyullar kabi barqaror transport vositalari, shuningdek, energiyani tejoychi zamonaviy turar-joylar (smart buildings) yashil infratuzilmaning asosi hisoblanadi. Bundan tashqari, real vaqt rejimida ishlaydigan ekologik monitoring tizimlari ham atrof-muhitni nazorat qilishda beqiyos ahamiyatga ega. **Skandinaviya davlatlari** aynan shu yo'nalishda dunyoda yetakchilar qatoriga kiradi²⁴⁰.

4. Sanoatni “yashillashtirish”

Ishlab chiqarish sanoatining ekologik jihatdan xavfsiz modelga o'tishi strategiyaning muhim tarkibiy qismidir. Bu — atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan ilg'or texnologiyalar (BAT – Best Available Technologies)ni joriy etish, suv, yer, xomashyo kabi resurslarni tejamlil

²³⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). *“Yashil iqtisodiyotni 2030 yilgacha rivojlantirish strategiyasi”*. <https://lex.uz/>

²³⁹ OECD. (2020). *Green policies for green recovery*. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/environment/green-recovery/>

²⁴⁰ World Bank. (2021). *Green infrastructure investment opportunities*. <https://www.worldbank.org/en/topic/environment>

sarflash, chiqindilarni kamaytirish orqali amalga oshiriladi. **Yaponiya** bu borada ISO ekologik standartlarini faol qo'llab, sanoatni ekologik modernizatsiya qilishda muvaffaqiyatli tajriba to'plagan²⁴¹.

5. Yashil moliyalashtirish (green finance)

Yashil iqtisodiyotning moliyaviy asosi sifatida yashil obligatsiyalar, ekologik fondlar va barqaror investitsiyalar xizmat qiladi. Tijorat banklari va moliya institutlari ekologik xavflarni baholovchi tizimlar asosida qarorlar qabul qiladi. **Shveysariya va Kanada** bugungi kunda yashil obligatsiyalar bozorida yetakchi o'rin egallamoqda va bu moliyaviy instrumentlar orqali muhim tashabbuslarni moliyalashtirmoqda²⁴².

6. Ekologik ta'lim va aholining ongini oshirish

Barqaror yashil o'sish faqat texnologik yoki moliyaviy choralar bilangina emas, balki jamiyat madaniyatidagi o'zgarishlar orqali ham amalga oshadi. Bu borada ekologik ta'lim muhim rol o'ynaydi: maktablarda ekologik fanlarning joriy etilishi, aholini energiyani tejash va chiqindilarni saralashga o'rgatish, ijtimoiy tarmoqlar orqali ekologik ongni shakllantirish strategik yo'nalish sifatida qaralmoqda. Chunki madaniy ong o'zgarmasdan, yashil o'sish samara bermaydi.

7. Monitoring, baholash va shaffof hisobotlar tizimi

Strategiyaning natijadorligini baholashda aniq indikatorlar va ularning muntazam monitoringi muhim ahamiyatga ega. Har yili **GHG emissiyasi, suv sarfi, energiya samaradorligi** kabi ko'rsatkichlar baholab boriladi. Nazorat organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining bu jarayonda faol ishtiroki esa shaffoflikni ta'minlab, korrupsion xavflarni kamaytiradi.

Kutilayotgan natijalar

Yashil iqtisodiyot strategiyasi orqali:

- yangi ish o'rinlari ("yashil ishlar") yaratiladi;
- resurslardan oqilona foydalanish ta'minlanadi;
- tabiiy boyliklar asrab qoliladi;

²⁴¹ ISO. (2015). *ISO 14001:2015 environmental management systems — Requirements with guidance for use*. International Organization for Standardization. <https://www.iso.org/>

²⁴² United Nations Industrial Development Organization. (2017). *Green Industry Platform: Best available techniques*. <https://www.unido.org/>

- iqlim o‘zgarishiga qarshi real chora-tadbirlar ko‘riladi;
- iqtisodiy o‘sish barqaror va ekologik jihatdan xavfsiz bo‘ladi²⁴³.

2.4. Yashil iqtisodiyotga o‘tish siyosatining dastaklari

Bugungi kunda global miqyosda iqlim o‘zgarishi, resurslarning cheklanganligi va atrof-muhitning degradatsiyasi oldida turgan insoniyat uchun yashil iqtisodiyotga o‘tish — faqat tanlov emas, balki zaruratga aylanmoqda. Ushbu o‘tish jarayonining muvaffaqiyati esa siyosiy va iqtisodiy instrumentlar, ya’ni yashil iqtisodiy siyosat dastaklarining samarali qo‘llanilishiga bog‘liq.

Yashil iqtisodiy siyosat dastaklari — bu davlat, biznes va jamiyatni barqaror rivojlantirish yo‘lida innovatsion, integratsiyalashgan va ko‘p o‘lchovli choralar majmuasi bo‘lib, ular iqlim o‘zgarishini kamaytirish, tabiiy resurslarni oqilona boshqarish hamda yashil texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilgan.

2.4.1-chizma

Yashil iqtisodiy siyosat dastaklari²⁴⁴

²⁴³ World Resources Institute. (2023). *Climate Watch: Data for climate action*. <https://www.climatewatchdata.org/>

²⁴⁴ Muallif ishlanmasi.

Regulyativ (buyruq-nazorat) dastak

Yashil iqtisodiyotga o'tishda regulyativ, ya'ni buyruq-nazorat dastagi markaziy o'rin tutadi. Chunki har qanday tizimli o'zgarish uchun qat'iy qoidalar va ularni nazorat qiluvchi mexanizmlar zarur. Davlat tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, standartlar va majburiy talablar atrof-muhitni muhofaza qilish va barqarorlikni ta'minlash uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi²⁴⁵.

Bu dastak bir nechta muhim elementlardan tashkil topgan. Birinchidan, qonunlar va normativ-huquqiy bazalar — chiqindilarni boshqarish, havoning ifloslanishini kamaytirish, suv resurslarini himoya qilish kabi sohalarga oid aniq me'yor va talablarni belgilaydi. Ikkinchidan, litsenziyalash va ruxsatnomalar tizimi faoliyatni tartibga soladi, atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan harakatlarni nazorat ostiga oladi²⁴⁶.

Uchinchidan, monitoring va nazorat mexanizmlari standartlarga rioya qilinishini ta'minlaydi, buzilishlar aniqlanganda esa qonuniy jazolar qo'llaniladi. To'rtinchidan, majburiy standartlar va cheklovlar — sanoat korxonalarini va boshqa subyektlar uchun maksimal chiqindi miqdori, karbon emissiyasi kabi chegaralarni o'rnatadi. Va nihoyat, bu jarayonlarda jazo choralarining qo'llanilishi qat'iylikni ta'minlab, barcha ishtirokchilarning mas'uliyatini oshiradi.

Regulyativ dastakning ahamiyati shundaki, u barqarorlikni kafolatlaydi, adolat va tenglikni ta'minlaydi hamda innovatsiyalarni rag'batlantiradi. Qonun va standartlar bo'lmasa, korxonalar va shaxslar atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishga intilmaydi, bozor mexanizmlari va moliyaviy rag'batlarning o'zi yetarli bo'lmaydi²⁴⁷. Shu sababli, regulyativ mexanizmlar yashil iqtisodiyotning boshqa dastaklari samaradorligini ta'minlash uchun poydevor vazifasini bajaradi.

²⁴⁵ European Commission. (2021). Euro 7 standards for clean air. Publications Office of the European Union.

²⁴⁶ World Bank. (2020). Strengthening environmental regulations and enforcement. Washington, DC: World Bank.

²⁴⁷ Andersson, J. J. (2019). Carbon taxes and CO₂ emissions: Sweden as a case study. *American Economic Journal: Economic Policy*, 11(4), 1–30. <https://doi.org/10.1257/pol.20170271>

Misol tariqasida, Yevropa Ittifoqining “Euro 7” chiqindilar standartlari keltirilishi mumkin ²⁴⁸. Ushbu qat’iy standartlar avtomobilsozlik sanoatini nafaqat ifloslanishni kamaytirishga majbur qildi, balki yangi, yanada samarali va ekologik toza texnologiyalarni joriy etishga turtki berdi.

Shunday qilib, regulyativ (buyruq-nazorat) dastak – bu yashil iqtisodiy siyosatning huquqiy va nazorat qismi bo‘lib, barqarorlik va sifatni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Narx signali: karbon solig‘i va ETS

Yashil iqtisodiyotda eng kuchli moliyaviy “kalit” — bu **narx signali**: kim ko‘proq CO₂ chiqaradi, ko‘proq to‘laydi; kim toza ishlab, chiqindini kamaytiradi — tejaydi, hattoki daromad ham qiladi. Narxni beruvchi ikki asosiy mexanizm bor — karbon solig‘i va emissiya savdo tizimi (ETS). Ular bir xil maqsadga xizmat qilsa-da, amalda turlicha ishlaydi²⁴⁹.

Karbon solig‘i: sodda, aniq, oldindan ko‘rinadi

Hukumat har tonna CO₂ uchun qat’iy stavka belgilaydi. Korxonalar belgilangan limitdan oshsa, byudjetga to‘lov qiladi; kamaytira olsa, xarajati tushadi. Shvetsiya 1991-yildan shu usulni qo‘llab, soliqni bugun 150 dollar/tCO₂ darajasiga olib chiqdi; natija — emissiya 33 foiz kamaydi, YAIM esa o‘shishda davom etdi²⁵⁰. Oddiy matematik signali biznesga uzoq muddatli aniqlik beradi: stavka ma’lum — investitsiya rejasini yozish oson²⁵¹.

²⁴⁸ U.S. Department of the Treasury. (2022). Inflation Reduction Act: Summary of energy and climate tax incentives. Washington, DC: U.S. Government.

²⁴⁹ European Commission. (2016). Buying green! A handbook on green public procurement (3rd ed.). Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Testa, F., Iraldo, F., & Frey, M. (2011). The effect of environmental regulation on firms’ competitive performance: A case-study on GPP in the EU. *Journal of Cleaner Production*, 19(8), 829–842.

<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.11.022>

²⁵⁰ European Commission. (2016). Buying green! A handbook on green public procurement (3rd ed.). Luxembourg: Publications Office of the European Union.

²⁵¹ European Commission. (2024). *EU Emissions Trading System (EU ETS)*. Retrieved from <https://climate.ec.europa.eu>

ETS: bozor ichidagi cap va savdo

Bunda hukumat avval yiliga ruxsat etiladigan jami emissiya “ship”ini (cap) belgilaydi va shu miqdorga teng ruxsatnomalarni korxonalariga tarqatadi yoki auksionga chiqaradi. Kim CO₂ ni tezroq kamaytira, ortiqcha ruxsatnomasini bozorga sotib, qo‘shimcha daromad oladi; kim orqada qolsa, qo‘shimcha kvota sotib oladi. Yevroittifoq ETSi 2005-yildan buyon energetika va og‘ir sanoatda emissiyani qariyb 47 foizga tushirdi²⁵² — bozor narxi innovatsiyani majburiy emas, foydali qiladi.

Ikki mexanizmning umumiy ishlash zanjiri

1. **Siyosiy qaror** — cap yoki soliq stavkasi belgilash.
2. **MRV (monitoring, reporting, verification)** — har tonnani aniq sanash; raqam xatoga toqat qilmaydi.
3. **To‘lov yoki savdo** — soliq byudjetga tushadi, ETS ruxsatnomalari bozorga chiqadi.
4. **Reinvestitsiya** — tushumning bir qismi R&D, qayta tiklanuvchi energiya, ijtimoiy kompensatsiyaga yo‘naltiriladi²⁵³.

Nega bu signal ishlaydi?

- **Pul eng kuchli motivator:** zararli faoliyat qimmatlashsa, texnologiya yangilash iqtisodiy jihatdan ma‘qul bo‘lib qoladi.
- **Bozor moslashuvchanligi:** ETSda ilg‘or korxonalar innovatsiyadan pul qiladi, qolganlarga raqobat bosimi ortadi.
- **Rahbariyatga aniq indikator:** CEO balansda CO₂-ni xuddi xomashyo narxidek ko‘radi²⁵⁴.

Risk va ehtiyot chorasi

Soliq stavkasi past bo‘lsa — effekt yo‘q; MRV sust bo‘lsa — soxtalashtirish xavfi; xarajatlar narxga o‘tsin-o‘tmasin, daromadi past aholi uchun kompensatsiya mexanizmi tayyor bo‘lishi shart²⁵⁵.

Subsidiyalar va soliq imtiyozlari – yashil iqtisodiyotning moliyaviy dvigateli

²⁵² European Environment Agency. (2023). *Trends and projections in the EU ETS*. EEA Report No. 18/2023.

²⁵³ ICAP. (2023). *Emissions Trading Worldwide: Status Report 2023*.

²⁵⁴ IRENA. (2022). *Renewable Energy Finance: Green Bonds and Beyond*. International Renewable Energy Agency.

²⁵⁵ OECD. (2020). *Taxing Energy Use 2019: Using Taxes for Climate Action*. Paris: OECD Publishing.

Yashil iqtisodiyot sari yo‘lda pul signalini “musbat kuchlanish” bilan to‘ldiradigan eng qudratli vosita – bu **subsidiyalar va soliq imtiyozlari**. Ular yangi texnologiyalarning boshlang‘ich xarajatini pasaytiradi, investorlar xavfini yengillashtiradi va korxonalar uchun “yashil yo‘l”ni raqobatbardosh qiladi.

Avvalo, **investitsion grantlar va kapital subsidiyalari** e‘tiborga loyiq. Quyosh panellari, shamol turbinalari yoki energiya-tejovchi uskunalalar uchun beriladigan to‘g‘ridan-to‘g‘ri moliyaviy ko‘mak “kirish chizig‘i baland” bo‘lgan startni qulaylashtiradi. Xuddi shu maqsadga xizmat qiladigan **ishlab chiqarish bo‘yicha subsidiyalar** – har bir kWh qayta tiklanuvchi energiya uchun belgilangan to‘lov – korxonani hajmni kengaytirishga undaydi: ishlab chiqarish ortadi, tannarx tushadi, bozor o‘z-o‘zini tebrata boshlaydi.

Keyingi qatorni **soliq imtiyozlari** egallaydi. QQS va bojxona nol stavkalari, tezkor amortizatsiya, daromad solig‘idan to‘g‘ridan-to‘g‘ri chegiruvlar – bularning barchasi kapital xarajatni qirqib, “payback” davrini qisqartiradi²⁵⁶. Davlat esa bu ayrim soliq yo‘qotishlarini toza havo, past emissiya va yangi ish o‘rinlari orqali ortig‘i bilan qoplaydi.

Moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning zamonaviy shakli – **auksion yoki tender orqali subsidiyalash**. Hukumat, masalan, 1 GW quyosh quvvatini auksionga qo‘yadi; eng past kWh narxini taklif qilgan ishlab chiqaruvchilar uzoq muddatli shartnoma va qo‘shimcha rag‘batga ega bo‘ladi. Raqobat bosimi narxni tushiradi, byudjet va iste‘molchi yutadi²⁵⁷.

Subsidiyalar faqat ishlab chiqaruvchini emas, **iste‘molchini ham rag‘batlantiradi**. Elektr avtomobili sotib olgan fuqaroga keshbek, uy-joyini issiqlik izolyatsiya qilganiga mikrogrant beriladi. Natijada talab ko‘payadi, sanoat quvvatini oshiradi va narxlar yanada pasayadi – “talab-taklif boomerangi” ishga tushadi²⁵⁸.

²⁵⁶ Stiglitz, J. E., Stern, N., et al. (2017). Report of the High-Level Commission on Carbon Prices. World Bank Group.

²⁵⁷ U.S. Department of Energy. (2024). *Clean Energy Market Report*. Washington, DC: DOE

²⁵⁸ European Commission. (2023). *Green Public Procurement (GPP) Strategy 2023–2030*. Brussels: EU Publications.

Biroq bu “moliyaviy akkumulyator” ham ehtiyot choralarini talab qiladi. Aniq **KPI** lar va “**sunset-clause**” lar subsidiya o‘z vazifasini bajargach, bosqichma-bosqich to‘xtashini kafolatlaydi²⁵⁹. Ochiq reyestrlar esa **double-dipping** – ya’ni bitta loyiha bir necha dasturdan ortiqcha ulush olib qo‘ymasligini nazorat qiladi²⁶⁰. Aks holda, byudjet bosimi va “subsidiyaga qaram” sanoat xavfi yuzaga keladi.

Misol sifatida, AQShning *Inflation Reduction Act* (2022) ni olaylik: ishlab chiqarilgan har 1 MWh qayta tiklanuvchi energiya uchun federal Production Tax Credit beriladi, mahalliy kontent yoki ijtimoiy-talab hududlarda qurilgan bo‘lsa, koeffitsient yanada yuqori. Natija – 2023-yilda o‘rnatilgan qayta tiklanuvchi quvvat yillik rekordni yangiladi²⁶¹.

Subsidiyalar va soliq imtiyozlari – yangi texnologiyalarni “starterni burab” harakatga keltiradigan moliyaviy dvigatel. Kapital xarajatni pasaytiradi, talab va taklifni bir vaqtning o‘zida rag‘batlantiradi va bozor yetuklashguncha ko‘prik vazifasini bajaradi. To‘g‘ri dizayn va qat’iy nazoratsiz esa bu vosita barqaror yutuq o‘rniga byudjetga og‘ir toshga aylanishi mumkin – shuning uchun planlashtirishda ham, monitoringda ham aniqlik birdek muhim.

Davlat xaridlari

Har bir davlat byudjeti – ulkan xarid mashinasi. Agar bu mashina xarid shartlariga ekologik filtrlarni o‘rnatsa, bozor hamon boshqa kuyni chaladi: toza texnologiya yutadi, iflos usullar esa e’tiborsiz qoladi. **Green Public Procurement (GPP)** shunday ishlaydi — yuqori talabni yashil mezonlar bilan bog‘lab, butun ta’minot zanjirini o‘zgartiradi²⁶².

Avvalo, hukumat xarid reglamentiga aniq ekologik standart kiritadi: masalan, davlat lampochkasi faqat A++ energiya reytingida, xizmat floti esa 0 g/km CO₂ elektromobillar bo‘lishi shart. Keyin tender hujjatlarida narx yolg‘iz mezon emas – “**yashil ball**” tizimi paydo

²⁵⁹ European Commission. (2024). *Energy Efficiency in Public Buildings: Roadmap to 2030*. Brussels: EU Climate Policy Division.

²⁶⁰ IEA. (2023). *Global EV Outlook 2023: Trends and Developments in Electric Mobility*. Paris: International Energy Agency.

²⁶¹ IMF. (2022). *Designing Energy Subsidy Reforms*. Washington, DC: International Monetary Fund.

²⁶² IRENA. (2022). *Public Procurement for Renewable Energy: A Guide for Policymakers*. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency.

bo‘ladi²⁶³: mahsulot qancha kam chiqindi, material qancha ko‘p qayta ishlanadigan bo‘lsa, ball shuncha yuqori. Tanlovda g‘olib chiqqan yetkazib beruvchi ko‘pincha 5–10 yillik kafolatli kontrakt oladi — barqaror talabni ko‘rgan sanoat quvvatni kengaytiradi, innovatsiyani tezlashtiradi va narxni pasaytiradi.

Shu jarayon to‘g‘ri ishlashi uchun uch asosiy tayanch zarur:

1. **Monitoring-hisobot (MRV)**. Yetkazib beruvchi energiya sarfi, karbon izi va xizmat davrini yillik hisobotda tasdiqlaydi; mos kelmasa — penalti.
2. **Hayotiy tsikl narxi (LCC)**. Boshlang‘ich narx emas, butun umr xarajati hisoblanadi, chunki ko‘p hollarda ekspluatatsiya tejaladi.
3. **Yashil yuvishdan himoya**. Mustaqil sertifikat, post-audit va “inkubator” dasturlari kichik biznesni ham jarayonga tortadi²⁶⁴.

Natija yorqin misollarda yaqqol ko‘rinadi: Yevroitifoq 2030-yilgacha barcha davlat binolarini “nol-energiyali” me‘yorga ko‘tarar ekan, qurilish materiallari bozori EV-darajadagi innovatsiyani boshlab yubordi; Chilining GPP orqali sotib olingan elektrobuslari esa Santyago transportini dunyodagi eng yirik e-bus parklaridan biriga aylantirdi²⁶⁵.

Davlat xaridlari – qo‘shimcha soliqsiz, lekin ulkan multiplikator ta’sirga ega iqtisodiy-ma’muriy dastak. Byudjet baribir sarflanardi; GPP uni “yashil filtrlardan” o‘tkazib, bozorni tezkor ravishda ekologik standartlarga moslashtiradi. Talab yashillansa, ishlab chiqaruvchi majburan emas, foyda evaziga texnologiyasini toza qiladi; jamiyat esa toza havo va arzonroq ekspluatatsiya xarajatlari bilan yutadi.

Yashil iqtisodiyotga o‘tishda besh asosiy siyosat dastagi o‘zaro tizimli va ketma-ket ta’sir qiladi. Avvalo **regulyativ (buyruq-nazorat) mexanizmlar** — qonunlar, standartlar va monitoring — minimal talablarga aniqlik kiritib, bozor ishtirokchilari uchun majburiy “o‘yin qoidalari”ni belgilaydi. Shu huquqiy karkas ustida **narx signali** (karbon solig‘i yoki emissiya savdo tizimi) har bir CO₂ tonnasiga moliyaviy qiymat yuklab, resurslarni iflos faollikdan toza texnologiyalarga qayta

²⁶³ OECD. (2020). *Greening the Recovery: How Green Can Fiscal Stimulus Be?*. Paris: OECD Publishing.

²⁶⁴ OECD. (2021). *Green Budgeting: A Practical Guide for Policymakers*. Paris: OECD.

²⁶⁵ Stiglitz, J., Stern, N., et al. (2017). *Report of the High-Level Commission on Carbon Prices*. World Bank Group.

taqsimlaydi²⁶⁶. Biroq yangi, kapitalko'p texnologiyalar dastlab qimmat bo'lgani uchun **subsidiyalar va soliq imtiyozlari** investitsiya riskini kamaytirib, o'tish bosqichidagi xarajatlarni pasaytiradi va o'sish sur'atini tezlashtiradi. Keyingi bosqichda **davlat xaridlari** (Green Public Procurement) byudjet talabini ekologik mezonlarga bog'lab, yetkazib beruvchilarni keng ko'lamda yashil mahsulot va xizmatlarga o'tishga rag'batlantiradi. Nihoyat, **axborot va kommunikatsiya vositalari** — shaffof hisobot, ekologik markirovka va ommaviy ma'rifat — bozorni to'liq xabardor qiladi, ijtimoiy rozilikni mustahkamlaydi va siyosat samaradorligini oshiradi. Shu tarzda regulyativ poydevor, narx motivi, moliyaviy qo'llov, davlat talabi va axborot katalizatori birgalikda ishlaganda, karbon emissiyasi kamayadi, texnologik innovatsiya tezlashadi va iqtisodiy o'sish barqaror ekologik trajektoriyaga o'tadi²⁶⁷.

2.5. Rivojlangan mamlakatlarning yashil iqtisodiyotga o'tish tajribasi

Yashil iqtisodiyotga o'tish — bu besh pardali simfoniya. Avval sahnaga **regulyativ buyruq-nazorat** chiqib, qat'iy standartlar va monitoring orqali butun spektakl uchun notalar yozadi. Ana shu karkas ustida **narx signali** – karbon solig'i yoki ETS – barabanchidek uriladi: iflos tonna qimmat, toza texnologiya arzon, biznes ritmi shu pul tarozisiga qarab o'zgartiradi²⁶⁸. Keyingi taktirda orkestrga **subsidiyalar va soliq imtiyozlari** qo'shib, yangi texnologiyalarni “start dvigateli” misol uchirtebratadi, investor xavfini yengillashtiradi, bozor yetuklashguncha moliyaviy ko'prik bo'lib xizmat qiladi.

Bu paytda sahna orqasidan eng yirik xaridor – **davlat xaridlari** – kontrabas ohangida kirib, byudjet talabini yashil mezonlarga sozlaydi; shu uzun kontrakt innovatsiyani garov bilan rag'batlantirib, narxni pasaytiradi. Nihoyat, butun zalni to'ldiradigan **axborot va**

²⁶⁶ UNEP. (2021). *Green Economy and Sustainable Public Procurement*. Nairobi: United Nations Environment Programme.

²⁶⁷ World Bank. (2023). *Chile's E-bus Revolution: Clean Mobility through Procurement*. Washington, DC: Transport Global Practice.

²⁶⁸ UNEP. (2021). *Green Economy Implementation Guide*. United Nations Environment Programme.

kommunikatsiya – shaffof hisobot, eko-markirovka va ommaviy ma’rifat – bu simfoniyani tinglovchilar ongiga yetkazib, siyosatga ijtimoiy ijozat beradi²⁶⁹.

Natija: qonun minimum chizig‘ini belgilaydi, pul motivi hisob-kitobni o‘zgartiradi, moliyaviy qo‘llov o‘tish bosqichini yumshatadi, super-mijoz talabni yashillantiradi, axborot esa hammasini legitimlashtiradi. Shu besh pardali asar baravar chalinganda, CO₂ pasayadi, iqtisod o‘sadi, jamiyat esa toza havo va innovatsiya mevasidan bahramand bo‘ladi.

Rivojlangan mamlakatlarning yashil iqtisodiyotga o‘tish tajribasini o‘rganishimizning bir necha asosiy sabablari bor — bularni tushunmasak, o‘z yo‘limizni topish qiyin bo‘ladi.

Birinchidan, ular oldimizda — ya’ni ularda uzoq yillik amaliyot, tajriba, xatolar va muvaffaqiyatlar bor. Ularning tajribasini o‘rganish orqali biz nimani qilmaslik kerakligini, nimani yaxshilash mumkinligini oldindan ko‘rib, vaqt va resurslarni tejaymiz. Bu – yerga ikki marta tushmaslik prinsipi²⁷⁰.

Ikkinchidan, rivojlangan mamlakatlar o‘z siyosatlari va iqtisodiyotlarini yashil tamoyillar asosida qayta qurishda murakkab va samarali mexanizmlardan foydalangan. Ularning qonunlari, soliq tizimlari, moliyaviy rag‘batlari va davlat xaridlari tizimlari bizga o‘zimizga moslashtirish uchun platforma bo‘lib xizmat qiladi. Bu “o‘rganilgan darslar” bizga o‘z iqtisodiy tizimimizda innovatsiyalarni tezroq joriy etishga yordam beradi²⁷¹.

Uchinchidan, global ekologik muammolar — havoning ifloslanishi, iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi — chegarasiz. Bizning harakatimiz nafaqat mahalliy, balki global jarayonga ta’sir qiladi. Shu bois, rivojlangan mamlakatlarning global yashil siyosatdagi o‘rnini va

²⁶⁹ Stiglitz, J. E., & Stern, N. (2017). Report of the High-Level Commission on Carbon Prices. World Bank.

²⁷⁰ OECD. (2021). Effective Carbon Rates 2021: Pricing Carbon Emissions through Taxes and Emissions Trading. OECD Publishing.

²⁷¹ European Commission. (2023). Green Public Procurement: Driving innovation and sustainable development. Brussels.

tajribasini bilish, xalqaro standartlarga moslashishda, hamkorlikda o‘zimizni yanada samarali tutishga yordam beradi.

Va nihoyat, bu tajribalar iqtisodiy o‘shish va ijtimoiy barqarorlikni qanday uyg‘unlashtirish mumkinligini ko‘rsatadi — ya’ni atrof-muhitni asrash bilan birga, yangi ish o‘rinlari yaratish, texnologik rivojlanish va farovonlikni oshirish bo‘yicha real yo‘nalishlarni beradi.

Shunday qilib, rivojlangan mamlakatlarning yashil iqtisodiyotga o‘tish tajribasini o‘rganish — bu bizning iqtisodiy kelajagimiz, ekologik xavfsizligimiz va ijtimoiy barqarorligimiz uchun muhim va amaliy qadamdir. Ularni o‘rganmay, faqat o‘zimizni qayta kashf qilishga urinish – bu vaqt va imkoniyatlarni behuda sarflashdir.

2.5.1-jadval

Rivojlangan va o‘shib kelayotgan mamlakatlarning yashil iqtisodiyotga o‘tish tajribalari: asosiy yo‘nalishlar, mexanizmlar va natijalar²⁷²

Mamlakat / Mintaqa	Asosiy yo‘nalishlar	Asosiy mexanizmlar va vositalar	Natijalar va o‘ziga xosliklar
Germaniya	Energiewende – qayta tiklanadigan energiyaga o‘tish, energiya samaradorligi, chiqindilarni kamaytirish	Regulyativ qoidalar, subsidiyalar, investitsiyalar, energiya solig‘i	Yashil energiya ulushi oshishi, sanoatning kam karbonli rivojlanishi
Yaponiya	Sanoat energiya samaradorligi, chiqindilarni kamaytirish, yuqori texnologiyalar	Qat‘iy sanoat standartlari, innovatsion grantlar, davlat qo‘llab-quvvatlashi	Innovatsion texnologiyalar yetakchiligi, chiqindilarni samarali boshqarish
Xitoy	Qayta tiklanadigan energiya rivoji, sanoat ifloslanishini kamaytirish, karbon emissiyasi nazorati	Davlat investitsiyalari, regulyativ cheklovlar, karbon savdo tizimi (ETS)	Jahondagi eng yirik quyosh va shamol energetikasi, karbon chiqindilarining boshqarilishi kuchaymoqda
AQSh	Energiya samaradorligi, innovatsiyalar, davlat va shtat siyosatlarini uyg‘unligi	Mintaqaviy karbon solig‘i, davlat grantlari, xususiy sektorni rag‘batlantirish	Yashil startaplar rivoji, texnologik yangiliklar, siyosiy xilma-xillik
Italiya	Energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya, ekologik turizm rivoji	Davlat subsidiyalari, regulyativ standartlar, davlat xaridlari	Quyosh energetikasida o‘shish, ekologik barqarorlikka intilish

²⁷² *Green Growth in the OECD Countries*. Marmara University Journal of Economic and Administrative Sciences, 2024.

Mamlakat / Mintaqa	Asosiy yo‘nalishlar	Asosiy mexanizmlar va vositalar	Natijalar va o‘ziga xosliklar
Janubiy Koreya	Sanoatning yashillashuvi, energiya samaradorligi, innovatsiyalar	Hukumatning “Green New Deal” dasturi, soliq imtiyozlari, investitsiyalar	Yashil texnologiyalarga sarmoyalar, sanoat transformatsiyasi, ijtimoiy ong oshishi

Rivojlangan va o‘tib kelayotgan mamlakatlarning yashil iqtisodiyotga o‘tish tajribalarini tahlil qilish natijasida ularning bir qancha umumiy va o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rinib turadi. Avvalo, barcha mamlakatlarda atrof-muhitni muhofaza qilish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan keng qamrovli strategiyalar mavjud. Ushbu strategiyalar doirasida asosiy e‘tibor qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish va karbon emissiyalarini kamaytirishga qaratilgan.

Masalan, Germaniya o‘zining “Energiewende” siyosati orqali sanoat va energiya tizimlarini kam karbonli modellar asosida qayta qurishni maqsad qilgan bo‘lsa, Yaponiya sanoat sohasida energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni kamaytirishda yuqori texnologiyalarni qo‘llashga katta e‘tibor qaratadi²⁷³. Xitoy esa katta hajmdagi davlat investitsiyalari va regulyativ cheklovlar orqali qayta tiklanadigan energiya sohasida yetakchilik qilmoqda, shu bilan birga karbon emissiyalarini nazorat qilishda yangi mexanizmlarni joriy etmoqda²⁷⁴.

AQShda esa yashil iqtisodiyotga o‘tishda innovatsiyalar va xususiy sektorning roli katta bo‘lib, davlat va shtatlar darajasidagi siyosatlarining uyg‘unligi ushbu jarayonga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi²⁷⁵. Italiya ekologik turizm va quyosh energetikasini rivojlantirish orqali yashil iqtisodiyotning barqarorligini ta‘minlashga harakat qilmoqda²⁷⁶. Janubiy Koreya esa hukumat tomonidan ilgari surilgan “Green New Deal”

²⁷³ IMF. (2022). Greening the Recovery: Fiscal Policies for a Low-Carbon Future. International Monetary Fund.

²⁷⁴ World Bank. (2023). Green Growth Strategies: Learning from Global Experience. World Bank Group.

²⁷⁵ International Energy Agency. (2023). World Energy Outlook 2023. Paris.

²⁷⁶ IPCC. (2022). Sixth Assessment Report – Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Geneva.

dasturi orqali sanoatning yashillashuvi va innovatsiyalarga sarmoya kiritishni asosiy yo‘nalishlarga aylantirgan²⁷⁷.

Bu mamlakatlar tajribasi ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o‘tishda muvaffaqiyatli natijalarga erishish uchun regulyativ mexanizmlar, iqtisodiy rag‘batlar, davlat siyosati va texnologik innovatsiyalar uyg‘un ishlashi zarur. Har bir mamlakat o‘zining milliy sharoitlariga moslashgan holda bu elementlarni turlicha uyg‘unlashtiradi, ammo umumiy maqsad — iqtisodiy o‘tishni atrof-muhitni himoya qilish bilan birlashtirishdir.

Shuningdek, global ekologik muammolar doirasida ushbu mamlakatlarning tajribasi boshqalar uchun ham o‘rnak bo‘lib xizmat qiladi. Ularni o‘rganish va tahlil qilish milliy siyosatlarni shakllantirishda, yangi texnologiyalarni joriy etishda va ijtimoiy ongni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Natijada, yashil iqtisodiyotga o‘tish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ijtimoiy barqarorlik va ekologik xavfsizlikni ta‘minlaydi.

Nazariy savol

1. An'anaviy iqtisodiy rivojlanish modelining asosiy afzalliklari va kamchiliklari nimalardan iborat?
2. Yashil iqtisodiyotga o‘tish zarurati qanday global ekologik muammolar bilan bog‘liq?
3. “Barqaror rivojlanish” va “yashil iqtisodiyot” tushunchalari o‘rtasida qanday farq mavjud?
4. Qaysi asosiy tamoyillar yashil iqtisodiyotni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi?
5. Yashil iqtisodiyot strategiyasining muhim tarkibiy qismlari nimalardan iborat?
6. Qayta tiklanadigan energiya manbalarining afzalliklari va ularni joriy etishda duch kelinadigan muammolar nimalardan iborat?
7. Yashil infratuzilma deganda nimani tushunasiz va u qanday iqtisodiy ijobiy oqibatlarga olib keladi?

²⁷⁷ UNDP. (2021). The Green Economy and Employment in Developing Countries. United Nations Development Programme.

8. Yashil moliyalashtirish vositalari qanday turlarga bo‘linadi va ularning iqtisodiyotdagi roli qanday?
9. Rivojlangan mamlakatlar yashil iqtisodiyotga o‘tishda qanday siyosiy va iqtisodiy dastaklardan foydalangan?
10. Yashil iqtisodiyotga o‘tishda O‘zbekiston tajribasining o‘ziga xos jihatlari nimada?
Javobi bilan

1. An'anaviy iqtisodiy rivojlanish modelining asosiy afzalliklari va kamchiliklari nimalardan iborat?

Afzalliklari:

- Tez va sezilarli iqtisodiy o‘shish.
- Sanoat va infratuzilmaning rivojlanishi, ish o‘rinlarining ko‘payishi.
- Mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirish orqali eksport salohiyatining oshishi.

Kamchiliklari:

- Resurslardan samarali foydalanmaslik, ularni tezda isrof qilish.
- Atrof-muhitning keskin ifloslanishi va tabiiy muhitning buzilishi.
- Iqlim o‘zgarishining kuchayishi, ekologik barqarorlikning yo‘qolishi.
- Ijtimoiy tengsizlik va sog‘liq muammolarining kuchayishi.

2. Yashil iqtisodiyotga o‘tish zarurati qanday global ekologik muammolar bilan bog‘liq?

- Iqlim o‘zgarishi va global isish.
- Tabiiy resurslarning kamayishi va haddan tashqari ekspluatatsiyasi.
- Havoning, suvning va tuproqning ifloslanishi.
- Biologik xilma-xillikning pasayishi va ekologik muvozanatning buzilishi.

3. “Barqaror rivojlanish” va “yashil iqtisodiyot” tushunchalari o‘rtasida qanday farq mavjud?

- **Barqaror rivojlanish** — iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarni muvozanatlashga qaratilgan kengroq konsept.

- **Yashil iqtisodiyot** — barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirish yoʻlidagi aniq iqtisodiy strategiya, yaʼni atrof-muhitni muhofaza qilgan holda oʻsishni taʼminlash.

4. Qaysi asosiy tamoyillar yashil iqtisodiyotni shakllantirishda muhim rol oʻynaydi?

- Resurslarni samarali va tejamkor ishlatish.
- Atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni kamaytirish.
- Ijtimoiy adolatni taʼminlash.
- Innovatsion va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish.
- Ekologik risklarni hisobga olgan iqtisodiy siyosat.

5. Yashil iqtisodiyot strategiyasining muhim tarkibiy qismlari nimalardan iborat?

- Normativ-huquqiy bazani yaratish.
- Energiya sektorini qayta tiklanadigan manbalarga oʻtkazish.
- Yashil infratuzilmani rivojlantirish.
- Sanoatni ekologik toza texnologiyalar bilan taʼminlash.
- Yashil moliyalashtirish mexanizmlari.
- Ekologik taʼlim va targʻibot.
- Monitoring va shaffof hisobot tizimini tashkil etish.

6. Qayta tiklanadigan energiya manbalarining afzalliklari va ularni joriy etishda duch kelinadigan muammolar nimalardan iborat?

Afzalliklari:

- Toza va ekologik xavfsiz energiya.
- Uzluksiz va cheksiz tabiiy resurslar.
- Energiya mustaqilligini oshirish.

Muammolar:

- Dastlabki investitsiya xarajatlarining yuqoriligi.
- Energiya ishlab chiqarishning oʻzgaruvchanligi (masalan, quyosh energiyasi faqat kunduzgi paytda).
- Energiya tizimlarini modernizatsiya qilish zarurati.
- Malakali kadrlar va texnologiyalar yetishmasligi.

7. Yashil infratuzilma deganda nimani tushunasiz va u qanday iqtisodiy ijobiy oqibatlarga olib keladi?

Yashil infratuzilma — energiyani tejovchi, ekologik toza transport, smart-uyalar, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari va atrof-muhit monitoringi.

Iqtisodiy ijobiy oqibatlar:

- Resurslarni tejash va xarajatlarni kamaytirish.
- Yangi ish o‘rinlari va biznes imkoniyatlari.
- Shahar va mamlakatning ekologik obro‘si oshadi.
- Uzluksiz va barqaror iqtisodiy o‘sishga xizmat qiladi.

8. Yashil moliyalashtirish vositalari qanday turlarga bo‘linadi va ularning iqtisodiyotdagi roli qanday?

- **Yashil obligatsiyalar** — ekologik loyihalarni moliyalashtirish.
- **Ekologik kreditlar** — yashil texnologiyalar uchun beriladigan kreditlar.
- **Subsidiyalar va grantlar** — davlat tomonidan ko‘rsatiladigan yordam.
- **Barqaror investitsiya fondlari** — yashil iqtisodiyotga sarmoya jalb qilish.

Roli: Yashil moliyalashtirish loyihalarni amalga oshirish uchun zarur mablag‘larni ta‘minlab, iqtisodiy o‘sishni ekologik barqaror qiladi.

9. Rivojlangan mamlakatlar yashil iqtisodiyotga o‘tishda qanday siyosiy va iqtisodiy dastaklardan foydalangan?

- Kuchli normativ-huquqiy baza yaratish.
- Soliq va moliyaviy rag‘batlar (imtiyozlar, subsidiyalar).
- Innovatsiyalarni rivojlantirishga sarmoya kiritish.
- Jamoatchilik va xususiy sektorni jalb qilish.
- Atrof-muhit monitoringi va shaffof hisobotlar.

10. Yashil iqtisodiyotga o‘tishda O‘zbekiston tajribasining o‘ziga xos jihatlari nimada?

- “Yashil iqtisodiyotni 2030 yilgacha rivojlantirish strategiyasi” bilan aniq yo‘l xaritasi mavjud.
- Qayta tiklanadigan energiya manbalariga katta e‘tibor (quyosh va shamol energetikasi).
- Huquqiy baza va soliq imtiyozlari orqali yashil texnologiyalarni rag‘batlantirish.

- Ijtimoiy ongini oshirishga qaratilgan maktab va jamoatchilik dasturlari.
- Aholi va biznes sektorining faol jalb qilinishi, xalqaro tajriba asosida siyosatni takomillashtirish.

Test savollari

1. An'anaviy iqtisodiy model qaysi xususiyat bilan ajralib turadi?

- A) Resurslarning tejimli ishlatilishi
- B) Ekologik samaradorlikka urg'u
- C) Resurslardan haddan tashqari foydalanish**
- D) Ijtimoiy tenglikni ta'minlash

2. Qaysi tamoyil yashil iqtisodiyotga xos emas?

- A) Energiya samaradorligi
- B) Iqlim xavfsizligi
- C) Barqaror resurslar aylanishi
- D) Qisqa muddatli foyda olish**

3. "Yashil" iqtisodiy strategiyada eng muhim tarkibiy qism bu...

- A) Eksport-import balansini nazorat qilish
- B) Energetika sektorining transformatsiyasi**
- C) Harbiy byudjetni oshirish
- D) Korruptsiyani kengaytirish

4. Quyidagilardan qaysi biri yashil moliyalashtirish vositasi hisoblanadi?

- A) Neft obligatsiyasi
- B) Yashil obligatsiya**
- C) Valyuta risk sug'urtasi
- D) Xom-ashyo bonusi

5. Germaniyaning "Energiewende" siyosati nimani anglatadi?

- A) Ko'mir zaxiralarini ko'paytirish
- B) Atom energetikasini kengaytirish
- C) Qayta tiklanadigan energiyaga o'tish**
- D) Energiya importiga to'liq o'tish

6. Yashil infratuzilma tarkibiga kiruvchi element qaysi?

- A) Asfalt yo‘llar
- B) Avtomobil zavodlari
- C) Veloyollar**
- D) Ko‘mir konlari

7. Qaysi davlat yashil obligatsiyalar bozorida yetakchi hisoblanadi?

- A) Meksika
- B) Shveysariya**
- C) O‘zbekiston
- D) Hindiston

8. Yaponiyada sanoatning yashillashtirilishi qanday standartlarga asoslanadi?

- A) UNCTAD ko‘rsatmalari
- B) ISO ekologik standartlari**
- C) OPEC protokoli
- D) FAO reglamentlari

9. Quyidagilardan qaysi biri yashil iqtisodiyotga o‘tish siyosatining dastaklaridan biri emas?

- A) Soliq imtiyozlari
- B) Yashil kreditlar
- C) Monopoliyalarning kengayishi**
- D) Subsidiyalar

10. “Yashil iqtisodiyotni 2030 yilgacha rivojlantirish strategiyasi” qaysi davlat tomonidan qabul qilingan?

- A) Qozog‘iston
- B) Gruziya
- C) O‘zbekiston**
- D) Turkiya

Case-study

Case 1: Germaniyaning "Energiewende" strategiyasi

Muammo: Germaniya yadro va ko'mir energiyasidan voz kechishni maqsad qilgan. Bu yo'lda qayta tiklanadigan energiyaga to'liq o'tish siyosati olib borilmoqda.

Savollar:

- Bu strategiyaning ijobiy va salbiy oqibatlarini aniqlang.
- Yashil infratuzilmani yaratishda qanday muammolar yuzaga kelgan?
- O'zbekiston sharoitida ushbu tajribani qanday adaptatsiya qilish mumkin?

Case 2: Shveysariyada yashil moliyalashtirish

Muammo: Shveysariya yashil obligatsiyalar bozorini kengaytirib, banklar va investorlarni ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlashga undamoqda.

Savollar:

- Yashil obligatsiyalar qanday moliyaviy xavflarni kamaytiradi?
- Bunday model O'zbekistonda ishlaydimi? Qanday sharoitlar talab qilinadi?
- Ushbu moliyalashtirish vositasi orqali qaysi sohalar rivojlanishi mumkin?

Case 3: Skandinaviya mamlakatlarida yashil infratuzilma

Muammo: Norvegiya, Shvetsiya va Daniya yashil infratuzilmaga katta sarmoya kiritib, yashil shaharlik tamoyillarini yo'lga qo'ygan.

Savollar:

- Bu modelning barqarorligi nimaga asoslangan?
- Ularning fuqarolari yashil hayot tarzini qanday qabul qilgan?
- Toshkent yoki boshqa yirik O'zbekiston shaharlarida qanday mos strategiyalarni ishlab chiqish mumkin?

Caseni Javoblari

Case 1: Germaniyaning "Energiewende" strategiyasi

Vaziyat:

Germaniya o'zining mashhur "Energiewende" (Energiya burilishi) strategiyasi orqali yadro va ko'mir elektr stansiyalaridan voz kechib, quyosh, shamol va boshqa qayta tiklanadigan manbalar ga o'tmoqda.

Javob va tahlil:

Ijobiy oqibatlar:

- Atmosfera ifloslanishi sezilarli kamaydi.
- Mahalliy yashil texnologiyalar bozori keskin o'sdi.
- Yashil ish o'rinlari yaratildi (qayta tiklanadigan energiyada ishlovchilar soni ortdi).
- Germaniya ekologik xavfsizlik va barqarorlik bo'yicha global liderga aylandi.

Salbiy oqibatlar:

- Energiya narxi aholiga va sanoatga qimmatga tushmoqda.
- Yadro va ko'mir stansiyalarining yopilishi qisqa muddatda ishsizlikka olib keldi.
- Shamol va quyosh energetikasi hali ham doimiy energiya manbai bo'la olmaydi (faqat quyoshli yoki shamolli kunlarda ishlaydi).

O'zbekistonga adaptatsiya qilish:

- Quyosh energiyasi salohiyati nihoyatda katta (yiliga 320 kun quyosh).
- Yadrodan voz kechish Germaniyaga xos, O'zbekiston esa ayni damda yadro elektr stansiyasi qurishni boshlamoqda — bu zamonaviy xavfsizlik standartlari bilan uyg'un bo'lishi kerak.
- "Energiya burilishi" o'rniga "Energiya muvozanati" strategiyasi — qayta tiklanadigan energiyani yadro va gaz bilan kombinatsiyalash — O'zbekiston sharoitiga ko'proq mos.

Case 2: Shveysariyada yashil moliyalashtirish

Vaziyat:

Shveysariya yashil obligatsiyalar orqali banklar, pensiya fondlari va investorlarni **ekologik toza loyihalarga** yo'naltirmoqda. Bunga **xavfsiz va barqaror daromad manbai** sifatida qaraladi.

Javob va tahlil:

Afzalliklari:

- Yashil obligatsiyalar investorlar uchun iqtisodiy foyda bilan birga ijtimoiy mas'uliyat hissini beradi.
- Ekologik loyihalarning moliyalashtirilishi ortadi (masalan, shamol parklar, metro liniyalari).

- Xavfsiz aktivlar sirasiga kiradi – davlat yoki barqaror korxonalar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi.

Risklarni kamaytiradi:

- Energiya narxlaridagi o‘zgarishlarga barqarorlik beradi.
- Ekologik risklarni (masalan, ifloslanishdan jarimalar, suv tanqisligi) moliyaviy hisobga olish imkonini beradi.

O‘zbekistonda joriy etish uchun zarur shartlar:

- Qonunchilik bazasini yaratish (masalan, “yashil moliyalashtirish to‘g‘risida” qonun).
- Ekologik reyting tizimi joriy etilishi (loyihalarning "yashilligi"ni baholash mezonlari).
- Davlat kafolatlari asosida ilk “yashil obligatsiyalar” chiqarilishi (pilot loyihalar: Buxoro yoki Navoiyda quyosh elektr stansiyasi).

Potensial sohalari:

- Quyosh va shamol elektr stansiyalari.
- Atrof-muhit monitoring tizimlari.
- Barqaror qishloq xo‘jaligi.

Case 3: Skandinaviya mamlakatlarida yashil infratuzilma

Vaziyat:

Norvegiya, Shvetsiya, Daniya — yashil infratuzilma (veloyollar, elektromobillar, yashil uylar) bo‘yicha global liderlar. Aholining yashil hayot tarzini qo‘llab-quvvatlashdagi faol ishtiroki ularni boshqalardan ajratib turadi.

Javob va tahlil:

Barqarorlik asoslari:

- Uzoq yillik siyosiy izchillik va xalqaro majburiyatlar (Parij kelishuvi).
- Davlat subsidiya va imtiyozlari: elektromobillar uchun soliq yengilliklari, bepul parkovka.
- Aholining ekologik ongi yuqori darajada shakllangan — maktabdan boshlab o‘rgatiladi.

Fuqarolarning roli:

- Elektromobillar keng tarqalgan, jamoat transporti zamonaviy va barqaror.

- Aholi chiqindilarni ajratadi, kompostlaydi, energiya sarfini kuzatadi.
- Davlat va fuqarolar o‘rtasida kuchli ishonch mavjud.

O‘zbekistonga moslashuv:

- Ekologik ongni oshirish – maktab va OAV orqali.
- Pilot “eko-shahar”lar – masalan, Yangiheyotda yashil transport tarmoqlarini sinovdan o‘tkazish.
- Soliq yengilliklari – elektromobil va energiya tejovchi texnologiyalar uchun.

III-BOB. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun mavjud shart – sharoitlar

3.1. Yashil iqtisodiyotning tashqi omillari va bozordagi tengsizliklar.

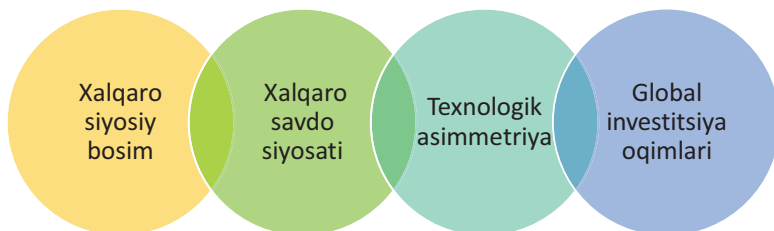
So‘nggi o‘n yilliklarda insoniyat yashil iqtisodiyot sari og‘ir, biroq muqarrar qadamlar tashlamoqda. Bu yangi iqtisodiy paradigma faqat atrof-muhitni asrash haqida emas — balki iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy adolat va resurslardan oqilona foydalanish orasidagi nozik muvozanatni topish haqida. Biroq, yashil iqtisodiyotning kengayishi tashqi omillardan holi emas. Xalqaro siyosiy bosimlar, global savdo siyosatlarini, texnologik tengsizliklar va moliyaviy asimmetriyalar bu yo‘ldagi asosiy to‘siqlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Yashil iqtisodiyot ichki imkoniyatlar bilan emas, balki tashqi kuchlarning ixtiyorida ham shakllanadi. Masalan, rivojlangan mamlakatlar tomonidan belgilangan ekologik standartlar rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun nafaqat ekologik, balki iqtisodiy to‘siqlarga aylanishi mumkin. Shu bilan birga, xalqaro investorlar va transmilliy

kompaniyalar bozordagi tengsizliklarni kuchaytirishi, yoki aksincha — kamaytirishi ham mumkin.

3.1.1-chizma

Yashil iqtisodiyotga ta'sir qiluvchi tashqi omillar²⁷⁸

Yashil iqtisodiyot zamonaviy global iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. U ekologik barqarorlik, ijtimoiy tenglik va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi nozik muvozanatni saqlashni maqsad qilgan kompleks yondashuvdir. Biroq yashil iqtisodiyotning rivojlanishi asosan ichki siyosat va iqtisodiy resurslargagina emas, balki tashqi — ayniqsa, **xalqaro siyosiy bosimga** ham bevosita bog'liqdir. Ushbu bosim ko'p hollarda rivojlanayotgan mamlakatlar uchun imkoniyat emas, balki cheklov sifatida namoyon bo'lmoqda²⁷⁹.

Birinchidan, xalqaro miqyosda iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish yo'lida ishlab chiqilgan **global siyosiy tashabbuslar** (masalan, Parij bitimi, Kyoto protokoli, CO₂ sammitlari) milliy darajadagi iqtisodiy strategiyalarga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu bitimlar doirasida qabul qilingan majburiyatlar ko'plab mamlakatlar uchun ekologik standartlar va emissiya cheklovlari orqali ishlab chiqarish jarayonlarini o'zgartirishni talab qiladi. Bu esa texnologik va moliyaviy resurslari cheklangan davlatlar uchun og'ir yuk bo'lishi mumkin²⁸⁰.

²⁷⁸ Muallif ishlanmasi.

²⁷⁹ United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2015). *The Paris Agreement*. Retrieved from <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>

²⁸⁰ Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. (1997). Retrieved from https://unfccc.int/kyoto_protocol

Ikkinchidan, **xalqaro moliyaviy institutlar** va donor tashkilotlar (Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi va boshqalar) yashil iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan kreditlar va grantlarni berishda ekologik mezonlarni ilgari surmoqda²⁸¹. Moliyaviy ko'mak ko'p hollarda "yashil islohotlar"ni amalga oshirish bilan shartlanadi. Bunday shartli yordam esa iqtisodiy jihatdan zaif davlatlarni siyosiy jihatdan bo'ysundirish vositasiga aylanishi mumkin.

Uchinchidan, xalqaro savdo siyosatida tobora keng quloch yoyayotgan **"yashil proteksionizm"** tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu orqali rivojlangan davlatlar ekologik standartlar va "yashil sertifikatlar" vositasida past daromadli mamlakatlarning mahsulotlarini xalqaro bozordan siqib chiqarishmoqda. Ya'ni, yashil siyosat bahona sifatida ishlatilib, real iqtisodiy manfaatlar himoya qilinadi. Bu esa global iqtisodiy tengsizlikni chuqurlashtiradi.

To'rtinchidan, **yashil texnologiyalar** sohasidagi texnologik ustunliklar xalqaro siyosiy bosimning yana bir ko'rinishidir. Rivojlangan davlatlar energiya samarador texnologiyalarini, chiqindilarni qayta ishlash tizimlarini va qayta tiklanuvchi energiya qurilmalarini nazorat qilmoqda. Intellektual mulk huquqlari va yuqori narxlar orqali bu texnologiyalar rivojlanayotgan mamlakatlar uchun amalda yopiqlicha qolmoqda²⁸².

Nihoyat, xalqaro siyosatda **imij va reputatsiya** masalalari ham kuchli bosim vositasi sifatida ishlatiladi. Yashil siyosatni faol yuritmayotgan davlatlar xalqaro maydonda "ekologik xavf manbai", "global iqlim tahdidiga befarq tomon" sifatida ko'rsatiladi. Bu esa ularning siyosiy nufuziga, sarmoyadorlar ishonchiga va umumiy iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi²⁸³.

Xalqaro siyosiy bosim yashil iqtisodiyotni rag'batlantirishda muhim rol o'ynasa-da, amaliyotda u ko'pincha tengsizlik va mustaqil taraqqiyot imkoniyatlarini cheklovchi vositaga aylanmoqda. Shu bois,

²⁸¹ World Bank Group. (2023). *Financing Climate Action: A Roadmap for Green Recovery*. Washington, DC: World Bank Publications.

²⁸² International Monetary Fund (IMF). (2022). *Climate Finance and Developing Countries: The Role of Conditionality*. IMF Working Papers.

²⁸³ Cosbey, A., & Wooders, P. (2021). *Green Industrial Policy and Trade: A Tool for Sustainable Development*. International Institute for Sustainable Development (IISD).

barqaror va adolatli yashil iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash uchun xalqaro siyosiy mexanizmlar yanada shaffof, inklyuziv va ehtiyojlarga mos ravishda isloh qilinishi lozim.

Xalqaro siyosiy bosimning yashil iqtisodiyotga ta'siri

Yashil iqtisodiyot bugungi global taraqqiyot strategiyasining markaziy yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. U ekologik barqarorlik, iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy inklyuzivlikni uyg'unlashtirishga qaratilgan. Ammo uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi nafaqat milliy siyosat va ichki resurslarga, balki tashqi omillarga, ayniqsa, xalqaro siyosiy bosimga ham bevosita bog'liqdir. Bu bosim rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi resurslar, texnologiyalar va siyosiy ixtiyor bo'yicha mavjud tafovutlarni yanada chuqurlashtirishi mumkin.

Eng avvalo, xalqaro miqyosda iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha qabul qilingan Parij bitimi, Kyoto protokoli va CO₂P sammitlari kabi global tashabbuslar davlatlarga ekologik majburiyatlarni yuklamoqda²⁸⁴. Bu hujjatlar asosida davlatlar atmosferaga chiqariladigan issiqxona gazlarini qisqartirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o'tish, chiqindilarni kamaytirish kabi aniq vazifalarni bajarishi lozim. Biroq texnologik jihatdan ilg'or davlatlar ushbu jarayonda yetakchi rolni egallab, ko'pincha o'zlarining siyosiy va iqtisodiy manfaatlarini ilgari suruvchi standartlar va me'yorlarni joriy qilmoqda.

Mazkur standartlar moliyaviy sohada ham aks etmoqda. Xalqaro moliyaviy institutlar, xususan, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi "yashil kreditlar" va "iqlim grantlari" orqali moliyaviy yordamni faqat ekologik mezonlarga javob beruvchi loyihalar bilan cheklamoqda. Natijada rivojlanayotgan mamlakatlar, ayniqsa, texnologik va resurs jihatdan zaif bo'lganlari, yashil iqtisodiy islohotlarni na ixtiyoriy, na mustaqil tarzda amalga oshirish imkoniga ega bo'lmayapti²⁸⁵. Bu holatda yashil iqtisodiyot tashabbusi ko'proq siyosiy bosim ostida qabul qilinayotgan strategiyaga aylanadi.

²⁸⁴ European Commission. (2023). *Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM)*. Retrieved from https://ec.europa.eu/taxation_customs/green-taxation-0/carbon-border-adjustment-mechanism_en

²⁸⁵ Mattoo, A., Subramanian, A. (2013). *Greenprint: A New Approach to Cooperation on Climate Change*. Center for Global Development.

Yevropa Ittifoqi tomonidan 2023 yilda joriy etilgan karbon chegara solig'i bunga yorqin misoldir²⁸⁶. Unga ko'ra, Yevropaga import qilinadigan mahsulotlarning ishlab chiqarish jarayonida qancha karbon chiqarilgan bo'lsa, shunga qarab boj olinadi. Rivojlanayotgan davlatlar uchun bunday soliqlar global bozorlardagi raqobatbardoshlikni keskin pasaytiradi. Tadqiqotlarga ko'ra, bu soliq asosan Afrika va Osiyo davlatlariga ta'sir ko'rsatadi, chunki ular energiya tejamkor texnologiyalarga ega emaslar²⁸⁷.

Yashil proteksionizm ham xalqaro savdo siyosatida keng tarqalgan tendensiyalardan biridir. Rivojlangan mamlakatlar ekologik standartlarni ko'tarib, ushbu mezonlarga javob bermaydigan mahsulotlarni bozordan chetlatadi. AQSh va Xitoy o'rtasidagi yashil texnologiyalar borasidagi savdo urushi bu borada e'tiborga loyiqdir. AQSh Xitoydan import qilinadigan ekologik texnologiyalarga tariflar joriy etib, o'z ishlab chiqaruvchilarini ichki bozorda qo'llab-quvvatladi. Natijada nafaqat Xitoy, balki boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar ham ilg'or texnologiyalarga bo'lgan kirishni yo'qotdi²⁸⁸.

Shuningdek, yashil texnologiyalarni yaratish, patentlash va tarqatish borasidagi intellektual mulk huquqlari ham rivojlanayotgan davlatlarning yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida jiddiy to'siqqa aylanmoqda. Ular ilg'or texnologiyalarni xarid qilishda yuqori narxlar va litsenziya cheklovlariga duch kelmoqda. Bu esa ularning yashil energetika, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik toza ishlab chiqarish sohalarida mustaqil taraqqiy etishini qiyinlashtiradi.

Nihoyat, xalqaro maydonda reputatsiya va siyosiy imij orqali ham bosim o'tkazilmoqda. Yashil islohotlarni sust yuritayotgan davlatlar "iqlim tahdidiga befarq", "global xavf manbai" sifatida ko'rsatiladi. Bu esa xalqaro investorlar va moliyaviy institutlar ishonchini kamaytirib, tashqi sarmoya oqimini cheklaydi.

Xalqaro siyosiy bosim yashil iqtisodiyotning global tarqalishiga turtki berayotgan bo'lsa-da, amaliyotda u tengsizliklarni kuchaytiruvchi va

²⁸⁶ UNCTAD. (2020). *Trade and Environment Review 2020: Building a Green and Inclusive Recovery*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.

²⁸⁷ Le Monde, 2023.

²⁸⁸ [Stimson Center, 2024.](#)

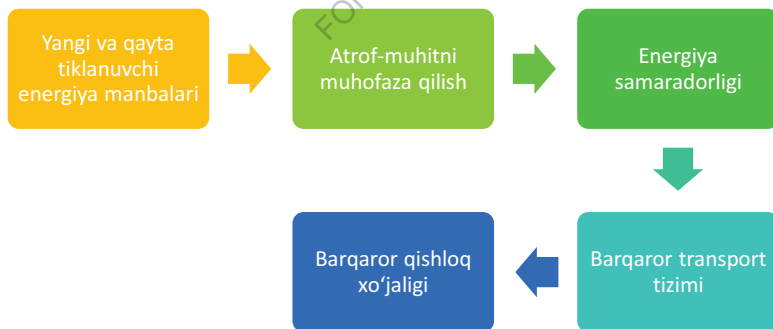
siyosiy ixtiyorni cheklovchi vositaga aylanish xavfini tug'dirmoqda²⁸⁹. Shunday ekan, global ekologik siyosat faqat kuchli davlatlar manfaatini emas, balki barcha mamlakatlar imkoniyatlarini hisobga oluvchi shaffof va adolatli yondashuvga asoslanishi zarur. Aks holda, yashil iqtisodiyot rivojlanayotgan davlatlar uchun ekologik emas, siyosiy "tuzoq" bo'lib qolishi mumkin.

3.2. Yashil iqtisodiyotni rag'batlantiruvchi sohalarga investitsiyalar va xarajatlarni rag'batlantirish.

Yashil iqtisodiyotni rag'batlantirish deganda — iqtisodiy faoliyatda ekologik muvozanatni saqlagan holda o'sishni ta'minlash nazarda tutiladi. Va bu yo'lda **investitsiyalar va davlat hamda xususiy sektor xarajatlarini to'g'ri yo'naltirish** hal qiluvchi rol o'ynaydi.

3.2.1-chizma

Yashil iqtisodiyotni rag'batlantiruvchi asosiy sohalar²⁹⁰

²⁸⁹ Popp, D., Newell, R. G., & Jaffe, A. B. (2010). *Energy, the Environment, and Technological Change*. In Handbook of the Economics of Innovation, Vol. 2, Elsevier.

²⁹⁰ Muallif ishlanmasi.

Yangi va qayta tiklanuvchi energiya manbalari

Yashil iqtisodiyot tamoyillarining amaliyotga tatbiq etilishi barqaror va kam uglerodli rivojlanish yoʻnalishlarini talab etadi. Shu nuqtai nazardan, yangi va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish ekologik barqarorlikka erishishda muhim oʻrin tutadi. Bunday energiya manbalariga quyosh, shamol, gidroenergetika, geotermal energiya va biogaz resurslari kiradi. Ular atmosferaga issiqxona gazlari chiqarilishini kamaytirish, energiya xavfsizligini taʼminlash hamda uzoq muddatda energiya tannarxini pasaytirish imkonini beradi.

Xalqaro energetika agentligi (IEA) maʼlumotlariga koʻra, 2023-yilga kelib global energiya investitsiyalarining qariyb 50 foizi qayta tiklanuvchi manbalarga yoʻnaltirilgan boʻlib, bu jarayon yashil iqtisodiy oʻsishni jadallashtirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, quyosh va shamol energetikasi eng tez rivojlanayotgan tarmoqlar sifatida ajralib turibdi. Bu borada davlatlar oʻrtasida innovatsion texnologiyalar transferi, subsidiyalar, soliq imtiyozlari va grantlar asosida investitsiyalarni ragʻbatlantirish keng koʻlamda qoʻllanilmoqda²⁹¹.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining iqtisodiyotdagi salmogʻi ortgani sari, mavjud elektr uzatish va taqsimlash tarmoqlarining zamonaviy talablar asosida modernizatsiya qilinishi dolzarb masalaga aylanmoqda. Anʼanaviy elektr tarmoqlari bir yoʻnalishda ishlovchi va markazlashtirilgan tizimga asoslangan boʻlib, ular qayta tiklanuvchi energiya manbalarining oʻzgaruvchan (intermittent) xususiyatlariga mos emas. Shu boisdan, “aqlli tarmoqlar” (smart grids) konsepsiyasining joriy etilishi energiya taʼminoti tizimini avtomatlashtirish, real vaqt rejimida monitoring qilish va foydalanuvchi bilan tizim oʻrtasida ikki tomonlama aloqani taʼminlash imkonini beradi.

Aqlli tarmoqlar yordamida energiya samaradorligi sezilarli darajada oshadi, uzilishlar soni kamayadi, shuningdek, elektr energiyasini ishlab chiqarish va isteʼmol qilish orasidagi muvozanat optimallashtiriladi. Bundan tashqari, ushbu tizimlar orqali quyosh

²⁹¹ UNCTAD. (2020). *Trade and Environment Review 2020: Building a Green and Inclusive Recovery*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.

panellari yoki shamol turbinalari singari manbalar tomonidan ishlab chiqarilgan energiyani mahalliy iste'molchilarga yetkazib berishning samarali usullari yaratiladi.

O'zbekiston sharoitida ham quyosh energiyasiga boy mintaqalarda fotovoltaik elektr stansiyalarini keng joriy etish, shuningdek, mavjud elektr tarmoqlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish orqali energiya isrofgarchiligini kamaytirish, uglerod izini qisqartirish mumkin²⁹². Shu bilan birga, davlat-xususiy sheriklik asosida qayta tiklanuvchi energiya loyihalariga investitsiya jalb qilish, milliy energiya strategiyasining ajralmas qismiga aylanishi lozim.

Umuman olganda, yangi va qayta tiklanuvchi energiya manbalariga investitsiyalarni kengaytirish va elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish orqali iqtisodiyotning ekologik intensivligini pasaytirish, energiya ta'minoti xavfsizligini ta'minlash va yashil iqtisodiyot sari barqaror o'sishga erishish mumkin.

Atrof-muhitni muhofaza qilish

Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillaridan biri bu atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan barqaror foydalanishdir. Bugungi globallashuv va urbanizatsiya sharoitida ekologik muammolar – havo va suvning ifloslanishi, bioxilma-xillikning kamayishi, iqlim o'zgarishi kabi jarayonlar inson salomatligi, iqtisodiy barqarorlik hamda ijtimoiy farovonlik uchun jiddiy xavf tug'dirmoqda. Shu bois, yashil iqtisodiyot modeli ekologik barqarorlikni ta'minlashni markaziy maqsadlaridan biri sifatida belgilaydi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish sohasi bir necha yo'nalishlarni qamrab oladi: chiqindilarni boshqarish, havo va suv sifati monitoringi, yer degradatsiyasi va cho'llanishga qarshi kurash, o'rmon resurslarini saqlab qolish, shuningdek, bioxilma-xillikni himoyalash. Bu sohalar nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham muhim sanaladi. Masalan, toza havo va suvdan foydalanish aholining sog'lom hayot kechirishi, mehnat unumdorligi va ijtimoiy xavfsizlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

²⁹² Sachs, J. D., & Warner, A. (2001). *The Curse of Natural Resources*. *European Economic Review*, 45(4-6), 827–838.

Chiqindilarni qayta ishlash va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish orqali nafaqat muhit ifloslanishining oldi olinadi, balki yangi ish o‘rinlari yaratiladi va "yashil bandlik" rivojlanadi. Masalan, 2022-yilda Jahon Bankining hisob-kitoblariga ko‘ra, chiqindilarni qayta ishlash sanoati global miqyosda 11 milliondan ortiq ish o‘rni yaratgan. Bu esa yashil iqtisodiyotning nafaqat ekologik, balki iqtisodiy salohiyatini ham tasdiqlaydi.

O‘zbekiston kontekstida atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha qator institutsional va huquqiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida keng ko‘lamli ko‘kalamzorlashtirish ishlari olib borilmoqda. Shuningdek, Suv resurslarini boshqarishning integratsiyalashgan yondashuvi, chiqindilarni ajratib yig‘ish va qayta ishlash bo‘yicha shahar infratuzilmasining bosqichma-bosqich modernizatsiyasi kutilmoqda²⁹³. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha faoliyatlarni rag‘batlantirish uchun quyidagi mexanizmlar muhim ahamiyatga ega:

- **Ekologik soliq va to‘lovlar** — ifloslantiruvchi manbalardan olinadigan kompensatsion to‘lovlar orqali ekologik fondlarni to‘ldirish;
- **Soliq imtiyozlari** — ekologik toza texnologiyalarni joriy qilgan korxonalariga soliq yengilliklari;
- **Subsidiyalar va grantlar** — ekologik loyihalar, ayniqsa chiqindi qayta ishlash, suvni tozalash va energiya tejankor uskunalarga moliyaviy yordamlar;
- **Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik** — BMT, GEF, UNDP kabi tuzilmalar orqali ekologik loyihalarni moliyalashtirish.

Xulosa qilib aytganda, atrof-muhitni muhofaza qilish – yashil iqtisodiyotning ustuvor komponenti sifatida, nafaqat ekologik muvozanatni saqlashga, balki iqtisodiy o‘shish va ijtimoiy farovonlikka ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Bu sohada davlat siyosatining barqarorligi, innovatsion yondashuvlar va fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki muhim ahamiyatga ega.

²⁹³ World Bank Group. (2023). *Financing Climate Action: A Roadmap for Green Recovery*. Washington, DC: World Bank Publications.

Energiya samaradorligi

Energiya samaradorligi zamonaviy iqtisodiy rivojlanish strategiyalarining ajralmas tarkibiy qismiga aylangan. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida energiya samaradorligini oshirish — bu energiya iste'molini qisqartirish orqali ekologik izni kamaytirish, ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish va energetik xavfsizlikni mustahkamlashning asosiy vositasidir.

Energiya samaradorligi deganda bir birlik mahsulot yoki xizmat ishlab chiqarish uchun sarflanadigan energiya miqdorini kamaytirish tushuniladi. Bunda asosiy e'tibor energiyadan foydalanishning barcha bosqichlarida — ishlab chiqarish, tashish, taqsimlash va iste'mol qilish jarayonlarida resurslardan oqilona foydalanishga qaratiladi.

Jahon tajribasida energiya samaradorligini oshirish bir qancha sohalarda keng ko'lamda amalga oshirilmoqda:

- **Sanoat sektori:** issiqlik izolyatsiyasi, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, chiqindi issiqlikni qayta ishlovchi texnologiyalar;
- **Uy-joy va infratuzilma:** energiya tejamkor qurilish materiallari, LED yoritish tizimlari, zamonaviy isitish-va sovutish qurilmalari;
- **Transport:** elektr transport vositalari, yoqilg'i sarfini optimallashtirish tizimlari;
- **Qishloq xo'jaligi:** tomchilatib sug'orish, quyosh bilan ishlovchi suv nasoslari.

Energiya samaradorligi nafaqat atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytiradi, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi. Masalan, Xalqaro energetika agentligi (IEA) hisobotiga ko'ra, energiya samaradorligi bo'yicha islohotlar global iqtisodiyotda yillik 500 milliard AQSh dollarigacha tejash imkonini beradi²⁹⁴. Shu bilan birga, energiya iste'molining pasayishi karbon chiqindilarini kamaytiradi, bu esa iqlim o'zgarishining oldini olishda muhim omildir²⁹⁵.

²⁹⁴ International Energy Agency (IEA). (2022). Energy Efficiency 2022: Analysis and Outlooks to 2030. Paris: IEA Publications. Retrieved from <https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2022>

²⁹⁵ United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). Energy Efficiency: A Global Imperative. Nairobi: UNEP.

O‘zbekiston Respublikasida energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha huquqiy va institutsional bazalar shakllanmoqda. “Energiya samaradorligi to‘g‘risida”gi qonun va bir qator davlat dasturlari doirasida quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilmoqd²⁹⁶a:

- Davlat tashkilotlari va sanoat korxonalarida energiya auditlarini o‘tkazish;
- Energiya tejavochi texnologiyalarni joriy qilgan tadbirkorlik subyektlariga soliq imtiyozlari taqdim etish;
- Ijtimoiy ob‘ektlar (maktablar, shifoxonalar)da energiya tejamkor isitish va yoritish tizimlariga o‘tish;
- “Yashil binolar” sertifikatlash tizimini joriy qilish.

Energiya samaradorligini rag‘batlantirishning asosiy mexanizmlariga quyidagilar kiradi²⁹⁷:

- **Moliyaviy vositalar:** past foizli “yashil kreditlar”, subsidiyalar va grantlar;
- **Normativ-huquqiy chora-tadbirlar:** qurilish standartlari va energiya samaradorligi normalarini kuchaytirish;
- **Axborot-ta’lim tadbirlari:** iste’molchilarning energiya madaniyatini oshirish, kasb-hunar ta’limida energiya samaradorligi kompetensiyalarini rivojlantirish.

Xulosa qilib aytganda, energiya samaradorligi — yashil iqtisodiyotni rivojlantirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bu yo‘nalishda strategik siyosat, texnologik innovatsiyalar va aholining ekologik ongini shakllantirish muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Barqaror transport tizimi

Barqaror transport tizimi — yashil iqtisodiyotning asosiy ustunlaridan biri bo‘lib, ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatdan samarali harakatlanish imkoniyatlarini yaratadi. An’anaviy transport vositalari

²⁹⁶ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2020). “Energiya samaradorligi to‘g‘risida”gi Qonun, 2020-yil 24-sentabrdagi O‘RQ–637-son. <https://lex.uz/docs/5013036>

²⁹⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4422-sonli qarori. (2019). 2020–2030 yillarda energiya samaradorligini oshirish va energiya tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish strategiyasi to‘g‘risida. <https://lex.uz/docs/4624540>

asosan neftga asoslangan bo'lib, ular havoni ifloslantiradi, karbon chiqindilarini ko'paytiradi va salomatlik uchun salbiy oqibatlar keltirib chiqaradi. BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) ma'lumotlariga ko'ra, transport sektori global issiqxona gazlari chiqindilarining qariyb 23 foizini tashkil etadi.

Barqaror transport deganda, energiya samarador, ekologik xavfsiz va ijtimoiy adolatli transport shakllari tushuniladi. Bu tizim quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi:

- **Jamoat transportining** rivoji (avtobus, metro, tramvay);
- **Elektr transporti** — elektromobillar, elektrobuslar va elektrovelosipedlar;
- **Velosiped va piyoda yo'llarining** kengaytirilishi;
- **Shahar harakatini boshqarishda** raqamli texnologiyalarning joriy etilishi²⁹⁸.

Elektr transport vositalariga o'tish orqali transportdan chiqadigan karbon gazlari keskin kamayadi. Masalan, elektromobillar an'anaviy dvigatelli avtomobillarga nisbatan 40–60% kam CO₂ chiqaradi²⁹⁹. Bu esa iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, elektromobillar texnik xizmat ko'rsatishda arzon, uzoq umrli va shovqinsiz ishlashi bilan ajralib turadi.

Jamoat transportining qulayligi va qamrov doirasini kengaytirish orqali xususiy avtomobillardan foydalanish kamayadi, bu esa yo'l tirbandliklari va havoning ifloslanishini kamaytiradi. Xususan, Yevropa Ittifoqi davlatlarida shaharlararo va shahar ichki transportda elektr va gibrid avtobuslardan foydalanish orqali so'nggi 10 yillikda transport chiqindilari 17% ga kamaygan³⁰⁰.

O'zbekiston sharoitida barqaror transport tizimini shakllantirish bo'yicha quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish dolzarb hisoblanadi:

- **Elektrotransport vositalari uchun infratuzilmani** (zaryadlash stansiyalari, texnik xizmat ko'rsatish markazlari) rivojlantirish;

²⁹⁸ O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. (2023). Energiya samaradorligini oshirish bo'yicha davlat dasturi: natijalar va istiqbollari. Toshkent: Energetika vazirligi rasmiy sayti. <https://minenergy.uz>

²⁹⁹ United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: UNEP.

<https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy>.

³⁰⁰ UNDP Uzbekistan. (2022). *SDG Budgeting and Green Public Finance Reform*. Toshkent: UNDP Country Office.

- **Jamoat transportini modernizatsiya qilish**, xususan, ekologik toza yoqilg'iga asoslangan avtobuslarni joriy etish;
- **Velosipedchilar va piyodalar uchun infratuzilmani yaxshilash**;
- **Shahar harakatini raqamlashtirish** va ekologik monitoring tizimlarini joriy etish.

Barqaror transport tizimini rag'batlantirish mexanizmlari quyidagilardan iborat:

- **Imtiyozli kreditlar va subsidiyalar** — elektromobillar xaridi uchun;
- **Soliq yengilliklari** — ekologik transport vositalaridan foydalanuvchilar uchun;
- **Yashil infratuzilma loyihalariga** xalqaro moliyaviy institutlar orqali investitsiya jalb qilish;
- **Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish**, masalan, ekologik standartlarni joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, barqaror transport tizimi nafaqat ekologik jihatdan zarur, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham manfaatlidir. U aholi salomatligi, shahar muhitining sifati va milliy energiya xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida transport sektori islohotlari ustuvor ahamiyat kasb etishi lozim.

Barqaror qishloq xo'jaligi

Yashil iqtisodiyot kontsepsiyasi qishloq xo'jaligini resurslardan oqilona foydalanadigan, ekologik barqaror va ijtimoiy adolatli tizimga aylantirishni talab qiladi. Bunday yondashuv "barqaror qishloq xo'jaligi" atamasi bilan ifodalanadi. Bu nafaqat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, balki ekologik tizimlarni saqlash, iqlim o'zgarishiga moslashish va qishloq joylarda barqaror hayotni ta'minlashni ham o'z ichiga oladi³⁰¹.

Barqaror qishloq xo'jaligining asosiy tamoyillari

1. **Ekologik muvozanat:** Yer, suv va biologik resurslardan qayta tiklanadigan darajada foydalanish, tuproq degradatsiyasi va suv tanqisligining oldini olish.

³⁰¹ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan Publications.

2. **Ijtimoiy adolat:** Qishloq aholisining bandligini, daromadini va yashash sharoitlarini yaxshilash.
3. **Iqtisodiy barqarorlik:** Mahsulot tannarxini pasaytirish, raqobatbardosh bozor narxlarini shakllantirish va barqaror foyda olish.
4. **Innovatsion yondashuv:** Ilg'or agrotexnologiyalar, axborot tizimlari va raqamli yechimlar asosida ishlab chiqarishni optimallashtirish³⁰².

Barqaror qishloq xo'jaligi yo'nalishlari

1. Organik dehqonchilik

Kimyoviy o'g'itlar va pestitsidlardan voz kechish orqali inson salomatligi va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishga qaratilgan tizim. Bu usul Yevropa Ittifoqi, AQSh va Yaponiya kabi mamlakatlarda muvaffaqiyatli joriy etilgan va yuqori talabga ega mahsulotlar bozorini shakllantirgan³⁰³.

2. Agroekologik yondashuv

Qishloq xo'jaligini mahalliy ekologik sharoitga moslashtirish, yer va suv resurslarini tabiiy tiklanish imkoniyatlarini inobatga olgan holda boshqarish. Bu modelda ko'p turdagi ekinlarni birgalikda yetishtirish (intercropping) va tabiiy muvozanatni tiklash muhim o'rin tutadi.

3. Suvni tejoychi texnologiyalar

Tomchilatib sug'orish va yomg'irilatib sug'orish texnologiyalari O'zbekistonda ayniqsa dolzarb. Ular orqali suv sarfini 40–60% gacha kamaytirish mumkin. Bunda "Aqlli suv boshqaruvi" tizimlari muhim rol o'ynaydi³⁰⁴.

4. Konservatsion dehqonchilik

Tuproq haydashdan voz kechish, qoldiq biomassani dalada qoldirish va ekin aylanishi orqali tuproq unumdorligini tiklash va karbonni tuproqda saqlab qolish. Bu usul iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda muhim hisoblanadi.

³⁰² Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan Publications.

³⁰³ European Commission. (2019). *The European Green Deal*. Brussels.

https://commission.europa.eu/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

³⁰⁴ UNDP Uzbekistan. (2022). *SDG Budgeting and Green Public Finance Reform*. Toshkent: UNDP Country Office.

O‘zbekistonda barqaror qishloq xo‘jaligi istiqbollari

O‘zbekiston Respublikasi “Qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasi”da barqarorlik tamoyillarini milliy siyosatga kiritdi³⁰⁵. Jumladan:

- **Organik sertifikatlash tizimi** bosqichma-bosqich joriy etilmoqda;
- **Suv xo‘jaligi modernizatsiyasi** orqali 600 ming gektarga yaqin yerda suv tejovchi texnologiyalar joriy qilindi;
- **Agrosanoat klasterlari** doirasida energiya tejamkor va ekologik toza texnologiyalar targ‘ib qilinmoqda;
- Xalqaro moliyaviy institutlar (FAO, GEF, UNDP) bilan **ko‘plab “yashil loyiha”lar** amalga oshirilmoqda.

Rag‘batlantirish mexanizmlari

- **Soliq imtiyozlari:** organik va barqaror ishlab chiqaruvchilarga preferensiyalar;
- **Subsidiyalar:** suvni tejovchi texnologiyalar, energiya samarador texnikalar xaridiga;
- **Yashil kreditlar:** tijorat banklari tomonidan ekologik loyihalarga ajratilayotgan past foizli moliya vositalari;
- **Ta‘lim va maslahat xizmatlari:** fermerlar va agroxodimlar uchun agroekologik kurslar.

Barqaror qishloq xo‘jaligi yashil iqtisodiyotning ajralmas elementi bo‘lib, u ekologik muvozanatni tiklash, resurslardan oqilona foydalanish, iqlim o‘zgarishiga moslashish va oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash kabi ustuvor maqsadlarga xizmat qiladi. Uni milliy strategiyalar darajasida qo‘llab-quvvatlash — kelajak avlodlar uchun barqaror rivojlanish kafolatidir.

Yashil iqtisodiyotni rag‘batlantirish yo‘llari

A. Moliyaviy rag‘batlar

- Soliq imtiyozlari (masalan, yashil texnologiyalar importi yoki ishlab chiqarishga QQSdan ozod etish).
- Subsidiyalar (yashil energiya uskunalari yoki EV sotib olishda).
- Kreditlar va grantlar (yashil startaplar yoki ekologik loyihalar uchun).

³⁰⁵ UNDP Uzbekistan. (2022). *SDG Budgeting and Green Public Finance Reform*. Toshkent: UNDP Country Office.

B. Davlat investitsiyalari

- Yashil infratuzilma loyihalarini to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish.
- Davlat-xususiy sheriklik (PPP) asosida ekologik loyihalarni amalga oshirish³⁰⁶.

C. Tashqi investitsiyalarni jalb qilish

- Xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki va boshqalar) bilan hamkorlik.
- Yashil obligatsiyalar (Green Bonds) chiqarish³⁰⁷.

D. Normativ-huquqiy islohotlar

- Ekologik me'yorlarni kuchaytirish va monitoring tizimini joriy qilish.
- "Ifloslantiruvchi to'laydi" tamoyilini qo'llash.

E. Ta'lim va tadqiqot

- Yashil texnologiyalar sohasida ilmiy tadqiqotlarga mablag' ajratish.
- Kadrlar tayyorlash va aholining ekologik ongini oshirish.

3.3. Yashil iqtisodiyotga xususiy va davlat investitsiyalarini yo'naltirish.

Yashil iqtisodiyot — bu iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlikni ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtiruvchi modeldir. Bunday iqtisodiy o'zgarishni amalga oshirishda **moliyaviy resurslarni strategik yo'naltirish**, xususan, **xususiy va davlat investitsiyalarining muvozanatli kombinatsiyasi** muhim ahamiyat kasb etadi. Yashil investitsiyalar orqali energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi manbalar, barqaror infratuzilma, ekologik toza transport va qishloq xo'jaligi kabi sohalarda salmoqli natijalarga erishish mumkin.

1. Davlat investitsiyalari va ularning yashil iqtisodiyotdagi o'rni

Davlat sektori yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida **drayver (harakatlantiruvchi kuch)** sifatida muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, bosqichma-bosqich o'zgarishlar talab etiladigan, daromad keltirishi uzoq muddatli bo'lgan ekologik loyihalarda xususiy sektorning ishtiroki sust

³⁰⁶ United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: UNEP.

<https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy>

³⁰⁷ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan Publications.

bo'lishi mumkin. Shu sababli davlatning birinchi bosqichdagi faol investitsiyaviy ishtiroki **xavfni kamaytirish, kapital oqimini yo'lga qo'yish, tizimli islohotlarni boshlash**, va eng muhimi, **xususiy sarmoyadorlar uchun ishonchli muhit yaratishda** muhim hisoblanadi.

1.1. Moliyaviy infratuzilmani shakllantirish

Yashil iqtisodiyotga o'tishda davlatning birinchi vazifalaridan biri — **moliyaviy ekotizimni shakllantirishdan** iborat. Bunga quyidagilar kiradi:

- **Yashil banklar** – ekologik loyihalarga ixtisoslashgan, past foizli kreditlar taqdim etuvchi moliyaviy institutlar (masalan, Germaniyada KfW Development Bank);
- **Yashil fondlar** – davlat yoki xalqaro donorlar tomonidan moliyalashtiriladigan, ekologik loyihalarga grant va subsidiyalar ajratuvchi maxsus fondlar³⁰⁸ (masalan, Green Climate Fund, UNDP Green Fund);
- **Kafillik tizimlari** – yangi texnologiyalar yoki startaplarga xususiy investitsiyalar jalb qilish uchun davlat tomonidan taqdim etiladigan moliyaviy kafolatlar;
- **Subsiyalar** – quyosh panellari, energiya tejamkor texnologiyalar yoki suvni tejovchi uskunalar xaridi uchun davlat qo'shimcha moliyaviy yordam ko'rsatadi³⁰⁹.

Bu vositalar orqali ekologik loyihalarning iqtisodiy samaradorligi oshadi va investitsion xavf darajasi pasayadi.

Xavfni kamaytirish mexanizmlari

Yashil texnologiyalar ko'pincha innovatsion va yuqori boshlang'ich xarajatlarga ega bo'lgan sohalar hisoblanadi. Shu sababli xususiy sarmoyadorlar uchun **xavfni kamaytirish mexanizmlari** muhim. Bunda davlat:

- **Sug'urta mexanizmlarini** (masalan, texnologik muvaffaqiyatsizliklar yoki ekologik xavflar bo'yicha);
- **Kredit risklarini pasaytiruvchi kafolat fondlarini;**

³⁰⁸ Green Climate Fund (GCF). (2021). *Green finance tools and public-private partnerships*. Incheon: GCF Secretariat. <https://www.greenclimate.fund>

³⁰⁹ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan Publications.

- **Startap loyihalar uchun birinchi moliyaviy yo‘naltiruvchi grantlarni** (venture capital matching) yaratadi.

Bu orqali bozor hali to‘liq shakllanmagan bo‘lsa ham, xususiy sektor jalb etilishi mumkin bo‘ladi.

Dastlabki investitsiyalar (infratuzilma va “yashil” sektorlar)

Ko‘plab yashil sohalar, ayniqsa:

- quyosh va shamol elektr stansiyalari,
- energiya uzatish tarmoqlarining modernizatsiyasi (smart grids),
- chiqindilarni qayta ishlash zavodlari,
 - elektromobil infratuzilmasi

Katta hajmdagi kapital investitsiyalarni talab qiladi. Bozor hali bu darajadagi moliyaviy yukni ko‘tara olmaydigan sharoitda, **davlat budjeti va xalqaro moliyaviy institutlar ishtirokida** dastlabki investitsiyalar yo‘lga qo‘yiladi.

Masalan:

- **O‘zbekistonda** 2021–2024 yillarda ACWA Power (Saudiya Arabistoni) va Masdar (BAA) bilan hamkorlikda quyosh elektr stansiyalari davlat-xususiy sheriklik orqali qurildi³¹⁰.
- **Xitoyda** esa davlat tomonidan 10 minglab yuk avtomobillari uchun elektromobil zaryadlash tarmoqlari 100% davlat sarmoyasi hisobiga qurilgan³¹¹.

1.4. Huquqiy va institutsional asos yaratish

Davlat faqat moliyaviy emas, balki **normativ-huquqiy va institutsional muhitni** yaratishda ham faol rol o‘ynaydi. Quyidagilar bunga kiradi:

- **Yashil standartlar va ekologik normativlarni** belgilash (masalan, bino energiya samaradorligi darajalari, chiqindilarni kamaytirish kvotalari);
- **Yashil sertifikatlash tizimlari** (masalan, LEED, BREEAM)ni milliy miqyosda tan olish va targ‘ib qilish;
- **Xususiy sektor uchun barqaror va prognoz qilinadigan soliq siyosati** (imtiyozlar, bozor mexanizmlari, karbon narxlar);

³¹⁰ O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, UNDP va IFC. (2023). *Yashil obligatsiyalarni joriy etish bo‘yicha metodologik qo‘llanma*. Toshkent. <https://mf.uz>

³¹¹ European Environment Agency (EEA). (2021). *Transport and Environment Report 2021: Decarbonising road transport*. Copenhagen: EEA.

- **Yashil xaridlar siyosati** – davlat tashkilotlari ekologik toza mahsulotlarni xarid qilishga ustuvorlik beradi.

Yevropa Ittifoqi misolida: Yashil kelishuv

Yevropa Ittifoqi 2019 yilda e’lon qilgan **European Green Deal** doirasida 2030 yilgacha **1 trillion yevrodan** ortiq davlat va xususiy investitsiyalarni jalb qilishni rejalashtirgan ³¹². Ushbu mablag‘lar quyidagi ustuvor sohalarga yo‘naltiriladi:

- Iqlim neytralligiga erishish (karbon chiqindilarini 55% ga kamaytirish)³¹³;
- Energiya samaradorligini oshirish;
- Barqaror transport tizimi;
- Qayta tiklanuvchi energiya;
- Atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish.

Shuningdek, ushbu mablag‘lar tarkibida:

- **30% Yevropa budjeti mablag‘lari** (ya’ni davlat mablag‘lari),
- qolgan qismi esa **xususiy sarmoya va Yevropa investitsiya banki kafolatlari** hisobidan qoplanadi³¹⁴.

Davlat investitsiyalari yashil iqtisodiyotga o‘tishda boshlang‘ich harakatlantiruvchi kuch bo‘lib, moliyaviy infratuzilmani yaratish, xavfni kamaytirish, infratuzilmani qurish va xususiy sektor uchun qulay huquqiy muhit shakllantirish orqali ekotizimni yo‘lga qo‘yadi. Xususan, Yevropa tajribasi shuni ko‘rsatadiki, **davlatning faol ishtirokisiz yashil transformatsiya bosqichma-bosqich amalga oshmaydi**. O‘zbekiston ham shunga o‘xshash yondashuvlarni o‘z milliy strategiyasiga kiritmoqda.

2. Xususiy investitsiyalarning jalb qilinishi

Xususiy sektor yashil iqtisodiyotni uzluksiz rivojlantirishning barqaror dvigatelidir. U quyidagi yo‘nalishlarda faol:

- **Yashil texnologiyalar** ishlab chiqish va tijoratlashtirish;

³¹² European Environment Agency (EEA). (2021). *Transport and Environment Report 2021: Decarbonising road transport*. Copenhagen: EEA.

<https://www.eea.europa.eu/publications/transport-and-environment-report-2021>

³¹³ United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: UNEP.

<https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy>

³¹⁴ European Commission. (2019). *The European Green Deal*. Brussels.

https://commission.europa.eu/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

- **Barqaror qurilish**, “yashil” sertifikatli binolar;
- **Raqamli yechimlar** asosida ekologik monitoring va resurslar boshqaruvi;
- **Yashil obligatsiyalar (green bonds)** orqali katta hajmdagi moliyaviy mablagʻlarni ekologik loyihalarga yoʻnaltirish.

Xususiy sarmoyadorlar uchun ragʻbatlantirish choralari muhim. Ular orasida:

- Soliq imtiyozlari va ekoinnovatsiyalar uchun grantlar;
- Yashil texnologiyalar boʻyicha davlat-xususiy sheriklik loyihalari;
- Karbon birjalari va savdo mexanizmlaridan foydalangan holda daromad olish imkoniyatlari mavjud.

3. Davlat va xususiy investitsiyalar integratsiyasi: davlat-xususiy sheriklik (DXSH)

Davlat-xususiy sheriklik yashil loyihalarning moliyaviy barqarorligini taʼminlashda muhim vositadir. DXSH asosida amalga oshiriladigan investitsion modellar:

- **Energiya sektori:** quyosh va shamol elektr stansiyalari (masalan, Oʻzbekistonda Masdar va ACWA Power bilan hamkorlik)³¹⁵;
- **Transport sektori:** elektromobillar infratuzilmasi (zaryadlash stansiyalari tarmoqlari);
- **Qishloq xoʻjaligi:** suvni tejavchi texnologiyalar va agroklasterni moliyalashtirish;
- **Atrof-muhitni muhofaza qilish:** chiqindilarni qayta ishlash zavodlari.

Oʻzbekistonda yashil investitsiyalarni ragʻbatlantirish mexanizmlari: institutsional asos va zamonaviy yondashuvlar

Oʻzbekiston Respublikasi soʻnggi yillarda yashil iqtisodiyot konsepsiyasini davlat siyosati darajasiga olib chiqdi. Bu yoʻnalishdagi islohotlar, bir tomondan, global ekologik muammolar, ikkinchi tomondan esa milliy barqaror rivojlanish ehtiyojlaridan kelib chiqmoqda. Shu munosabat bilan mamlakatda **yashil investitsiyalarni ragʻbatlantirish va moliyaviy barqarorlikni taʼminlashga qaratilgan**

³¹⁵ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan Publications.

aniq huquqiy, institutsional va moliyaviy mexanizmlar shakllanmoqda.

1. “Yashil energiya haqida” qonunning qabul qilinishi (2023-yil)

2023-yilning avgust oyida qabul qilingan “Yashil energiya haqida”gi Qonun, O‘zbekistonda **energetika sohasini dekarbonizatsiya qilish** yo‘lida huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda³¹⁶. Ushbu qonun:

- **Yashil energiya manbalari** (quyosh, shamol, biomassa, geotermal va boshqalar) tushunchasini aniqlaydi;
- Yashil energiya ishlab chiqaruvchilari uchun **licenziyalash, monitoring va hisobot berish tartiblarini belgilaydi**;
- **Yashil energiya loyihalarini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini** (subsidiya, soliq imtiyozlari, tarif kafolatlari) huquqiy jihatdan mustahkamlaydi.

Bu hujjat, o‘z navbatida, investorlar uchun ishonchli va prognoz qilinadigan muhit yaratdi va xalqaro texnologiyalarni jalb qilishga turtki bo‘ldi.

2. Yashil obligatsiyalarni muomalaga chiqarish mexanizmi

Yashil moliyalashtirishning muhim vositalaridan biri bo‘lgan **yashil obligatsiyalar** (Green Bonds) O‘zbekiston moliya bozorida bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bu obligatsiyalar faqat **ekologik va iqlimga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan loyihalarni moliyalashtirish** uchun chiqariladi.

Mamlakatda:

- 2022–2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Moliya vazirligi va Kapital bozorini rivojlantirish agentligi tomonidan **yashil obligatsiyalarni chiqarish bo‘yicha metodologiyalar ishlab chiqildi**;
- 2023-yilda **birinchi sinov loyihalari** xalqaro ekspertlar (IFC va UNDP) bilan hamkorlikda baholandi³¹⁷;

³¹⁶ O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. (2023). *Yashil energiya haqida* Qonun (O‘RQ–852-son, 2023-yil 7-avgust). <https://lex.uz/docs/6402846>

³¹⁷ United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: UNEP.

<https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy>

- Kelgusida yirik infratuzilma va energetika loyihalari uchun ichki va xalqaro investorlar ishtirokida **“yashil bozor” mexanizmi** ishga tushirilishi rejalashtirilgan.

Bu yondashuv nafaqat investitsiyalar hajmini oshirish, balki O‘zbekiston obligatsiyalar bozorini xalqaro darajaga olib chiqish imkonini beradi.

3. Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikdagi yashil loyihalar

O‘zbekiston hozirgi kunda **ko‘plab xalqaro moliya institutlari** bilan hamkorlikda yashil iqtisodiyot sohasida yirik loyihalarni amalga oshirmoqda:

- **Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC)** – energiya samaradorligi, “yashil” qurilish va ekologik biznes tashabbuslarini kreditlashda ishtirok etmoqda;
- **Osiyo taraqqiyot banki (ADB)** – quyosh elektr stansiyalarini qurish, “aqli tarmoqlar” (smart grids) va suv resurslarini boshqarish loyihalarini moliyalashtirmoqda;
- **BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP)** – ekologik baholash, yashil innovatsiyalar, hamda mahalliy hokimiyatlar darajasida yashil investitsiyalarni rejalashtirishni qo‘llab-quvvatlamoda³¹⁸.

Mazkur hamkorliklar O‘zbekistonning **xalqaro ekologik standartlarga moslashuvi** va **investitsion jozibadorlik darajasining oshishiga** xizmat qilmoqda.

4. Davlat budjeti xarajatlarining “yashil” tahlili

2022-yildan boshlab O‘zbekiston Respublikasida **Davlat budjeti xarajatlarini SDGs (Barqaror rivojlanish maqsadlari)** bilan integratsiyalashgan tahlil qilish jarayoni boshlangan³¹⁹. Bunda:

- Budjetning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan barqarorlikka qanchalik xizmat qilayotgani o‘rganiladi;
- “Yashil budjetlash” tamoyillari asosida ekologik investitsiyalar uchun **budget prioritetlari shakllantiriladi**;
- Turli soha vazirliklari o‘z investitsion loyihalarida **atmosfera, suv va yer resurslariga ta’sirni oldindan baholash** majburiyatini oladi.

³¹⁸ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan Publications.

³¹⁹ UNDP Uzbekistan. (2022). *SDG Budgeting and Green Public Finance Reform*. Toshkent: UNDP Country Office.

Bu yondashuv orqali davlat moliyaviy siyosati ekologik barqarorlik tamoyillariga yaqinlashtirilmogda va byudjet xarajatlari “yashillashib bormogda”.

3.4. Yashil iqtisodiyot bo'yicha nazariy ko'nikmalarni rivojlantirish.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasining amaliyotda muvaffaqiyatli joriy etilishi, eng avvalo, aholi va iqtisodiy qaror qabul qiluvchilar tomonidan uning mazmun-mohiyatini to'g'ri anglashiga bevosita bog'liqdir. Shu sababli, yashil iqtisodiyot bo'yicha nazariy ko'nikmalarni rivojlantirish va ekologik tafakkurni shakllantirish har qanday yashil islohotlarning ajralmas tarkibiy qismi sanaladi. Bu jarayon, o'z mohiyatiga ko'ra, ta'lim, ilm-fan va innovatsiyalar integratsiyasiga asoslangan bo'lishi lozim.

1. Yashil iqtisodiyot nazariyasining metodologik asoslari

Yashil iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiy paradigmalarning muhim rivojlanish bosqichidir. Uning nazariy asoslari ekologik iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, sirkulyar iqtisodiyot va iqlim iqtisodiyoti kabi yondashuvlarga tayanadi. Ushbu yo'nalishlar quyidagilarni nazarda tutadi:

- **Ekologik iqtisodiyot** – tabiiy resurslarning cheklanganligini e'tiborga olib, inson faoliyatining ekologik oqibatlarini ichki iqtisodiy baholashga intiladi;
- **Barqaror rivojlanish nazariyasi** – hozirgi avlodning ehtiyojlarini kelajak avlod huquqlariga zarar yetkazmasdan qondirish tamoyiliga asoslanadi³²⁰;
- **Sirkulyar iqtisodiyot** – resurslardan qayta foydalanish va chiqindisiz ishlab chiqarishni asosiy prinsip sifatida ilgari suradi³²¹;
- **Iqlim iqtisodiyoti** – iqlim o'zgarishlari natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy xatarlar va imkoniyatlarni baholaydi.

Ushbu nazariyalar asosida yashil iqtisodiy siyosat va amaliy mexanizmlar shakllanadi, bu esa atrof-muhitga kam ta'sir ko'rsatadigan,

³²⁰ UNDP Uzbekistan. (2022). *SDG Budgeting and Green Public Finance Reform*. Toshkent: UNDP Country Office.

³²¹ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan Publications.

iqtisodiy jihatdan samarali va ijtimoiy inklyuziv yondashuvlarga yo‘l ochadi.

2. Ta’lim tizimining roli va ko‘nikmalarni shakllantirish bosqichlari

Yashil iqtisodiyot bo‘yicha nazariy ko‘nikmalarni rivojlantirishda ta’lim tizimi asosiy rolni o‘ynaydi. Maktabgacha ta’limdan boshlab oliy ta’limgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda ekologik savodxonlikni oshirish bo‘yicha bosqichma-bosqich yondashuv zarur:

- **Umumiy ta’lim bosqichida** – ekologik madaniyatni shakllantirish, energiyani tejash va chiqindilarni boshqarish bo‘yicha dastlabki tushunchalarni berish;
- **Kasb-hunar va oliy ta’limda** – yashil iqtisodiyot, ekologik menejment, qayta tiklanuvchi energiya manbalari va barqaror infratuzilma bo‘yicha maxsus bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish;
- **Ishlab chiqarishdagi kadrlar va davlat xizmatchilari uchun** – qayta tayyorlash kurslari, seminarlar va treninglar orqali zamonaviy yashil siyosatni ishlab chiqish va tatbiq etish salohiyatini mustahkamlash.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda oliy ta’lim tizimida “Yashil iqtisodiyot asoslari”, “Barqaror rivojlanish siyosati” kabi fanlar joriy etilmoqda. Bunday fanlar orqali talabalarda tizimli ekologik tafakkur shakllanib, ularni kelgusidagi amaliy faoliyatga tayyorlaydi.

3. Yashil kompetensiyalar va ularni rivojlantirish yo‘nalishlari

Nazariy bilimlar amaliy yechimlarga aylanishi uchun shaxsiy va kasbiy kompetensiyalar shakllanishi zarur. Bu borada quyidagi asosiy ko‘nikmalar muhim ahamiyatga ega:

- **Tizimli fikrlash** – inson faoliyati va ekologik tizimlar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirlarni tushunish;
- **Hayotiy sikl tahlili (LCA)** – mahsulot yoki xizmatning ekologik ta’sirini barcha bosqichlarda (ishlab chiqarish, foydalanish, utilitatsiya) baholash;
- **Ekologik baholash** – investitsion loyihalar va sanoat qarorlarining ekologik oqibatlarini oldindan aniqlash va minimallashtirish³²²;

³²² Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan Publications.

- **Barqaror innovatsiyalar** – ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan izchil yangiliklarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.

Bunday kompetensiyalar iqtisodiy qaror qabul qiluvchilarning ekologik ongli yondashuvini shakllantiradi, bu esa barqaror rivojlanishga xizmat qiladi.

4. Ilmiy-tadqiqot faoliyati va innovatsion salohiyat

Yashil iqtisodiyot bo'yicha nazariy ko'nikmalarni chuqurlashtirishda ilmiy-tadqiqot ishlari va innovatsion loyihalar alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston oliy ta'lim va ilmiy muassasalarida bu yo'nalishda quyidagi tashabbuslar amalga oshirilmoqda:

- Yashil iqtisodiyot mavzusida magistrlik va doktorlik dissertatsiyalarining soni ortib bormoqda;
- UNDP, ADB, GEF kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda iqlim, suv resurslari, energiya samaradorligi bo'yicha ilmiy loyihalar olib borilmoqda³²³;
- Ilmiy grantlar asosida universitetlar va markazlarda "Yashil texnologiyalar markazlari" tashkil etilmoqda.

Bu izlanishlar nazariy bilimlarni amaliyot bilan integratsiya qilishga, ekologik muammolarni ilmiy asosda hal qilishga imkon yaratadi.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasining amaliyotda muvaffaqiyatli joriy etilishi, eng avvalo, aholining ushbu tushunchani to'g'ri anglashiga, ekologik ong va nazariy bilimlarga ega bo'lishiga bog'liq. Shuning uchun yashil iqtisodiyotga oid nazariy ko'nikmalarni rivojlantirish bugungi davrning dolzarb vazifalaridan biridir. Bu ko'nikmalar barqaror rivojlanish strategiyalarining nazariy asosini tashkil etadi va iqtisodiy hamda ekologik jihatdan mas'uliyatli qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi.

Nega yashil iqtisodiyot bo'yicha nazariy ko'nikmalarni rivojlantirish kerak?

Yashil iqtisodiy tafakkur — bu ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy omillarni integratsiyalashgan tarzda tahlil qila oladigan, kompleks fikrlovchi inson

³²³ UNDP Uzbekistan. (2022). *SDG Budgeting and Green Public Finance Reform*. Toshkent: UNDP Country Office.

kapitalini shakllantirishdir. Bunday ko'nikmalar quyidagi sabablarga ko'ra dolzarb:

1. **Global ekologik xatarlarning kuchayishi:** Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi kabi muammolarni hal qilishda tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv zarur.
2. **Yashil texnologiyalarning rivojlanishi:** Zamonaviy sanoat, energetika va transport tizimlarida ekologik innovatsiyalarni joriy etish uchun nazariy asoslarni chuqur tushunish zarur.
3. **Yashil investitsiyalar va moliyaviy qarorlar:** Yashil obligatsiyalar, ekologik baholash, karbon bojlari kabi moliyaviy instrumentlar haqida bilimli bo'lish investorlar va davlat siyosatchilariga asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.
4. **Barqaror siyosat yuritish:** Ekologik va iqtisodiy manfaatlar o'rtasida muvozanatni topa oladigan, xalqaro standartlar asosida faoliyat yurita oladigan mutaxassislar yetishtirishda nazariy ko'nikmalar muhim rol o'ynaydi³²⁴.

Shunday qilib, yashil iqtisodiyot bo'yicha nazariy bilimlar — bu faqat ilmiy bilim emas, balki ijtimoiy ong, iqtisodiy siyosat va atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli munosabat shakllanishining asosi hisoblanadi.

Yashil iqtisodiyot ko'nikmalarini qanday rivojlantirish mumkin?

Yashil iqtisodiyot bo'yicha nazariy ko'nikmalarni rivojlantirish — bu ko'p bosqichli, uzviy va tizimli jarayon bo'lib, quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Ta'lim tizimi orqali:

³²⁴ Green Climate Fund (GCF). (2021). *Green finance tools and public-private partnerships*. Incheon: GCF Secretariat. <https://www.greenclimate.fund>

³²⁵ Muallif ishlanmasi.

Ta'lim tizimining yo'nalishlari³²⁵

Maktabgacha va maktab ta'limida – ekologik savodxonlik, chiqindilarni ajratish, suv va energiyani tejash ko'nikmalarini bolalikdan singdirish;

Oliy ta'limda – yashil iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya, iqlim o'zgarishi iqtisodiyoti kabi ixtisoslashgan fanlarni kiritish;

Kasbiy qayta tayyorlash – davlat xizmatchilari, korxonalar rahbarlari va muhandislar uchun yashil siyosat, ekologik standartlar bo'yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil qilish.

2. Ilmiy-tadqiqot faoliyati orqali:

- Yashil iqtisodiyotga oid mavzularda grantlar va loyihalarni moliyalashtirish;
- Iqlim, suv resurslari, bioenergetika, chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha tarmoqlararo tadqiqotlar olib borish³²⁶;
- Yosh tadqiqotchilar uchun yashil innovatsiyalar tanlovlarini yo'lga qo'yish.

3. Ekologik kompetensiyalarni shakllantirish orqali:

- Tizimli va tanqidiy fikrlash, hayotiy sikl tahlili, barqaror biznes modellarini loyihalash kabi zamonaviy ko'nikmalarni amaliyotga joriy etish;

³²⁶ Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. Earthscan Publications.

- Xalqaro ISO 14000 kabi ekologik menejment standartlarini o‘rganish va tatbiq etish³²⁷.

4. Raqamli texnologiyalar yordamida:

- Onlayn kurslar, ekologik mobil ilovalar, vizual kontentlar (infografika, animatsiyalar) orqali ommaviy bilimlar targ‘iboti;
- Yashil texnologiyalarni targ‘ib qiluvchi raqamli platformalar, o‘quv resurslari va simulatorlar yaratish.

Yashil iqtisodiyot bo‘yicha nazariy ko‘nikmalarni rivojlantirish – bu iqtisodiyotni ekologik cheklovlar doirasida boshqarishning asosi hisoblanadi. Ular jamiyatda ekologik mas‘uliyat hissini kuchaytiradi, innovatsion fikrlovchilar va barqaror qarorlar qabul qiluvchi mutaxassislar yetishtirilishiga xizmat qiladi. Ushbu ko‘nikmalarni ta‘lim, ilm-fan, texnologiya va davlat siyosati orqali bosqichma-bosqich rivojlantirish O‘zbekistonning yashil transformatsiya jarayonida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Nazariy savollar

1-savol: Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi nima?

Javob:

Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi — iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy farovonlikni ta‘minlagan holda atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlab qolishdir. Bu iqtisodiy model kelajak avlodlar manfaatini inobatga olgan holda barqaror taraqqiyotga xizmat qiladi.

2-savol: Yashil iqtisodiyotni rag‘batlantiruvchi asosiy sohalarga nimalar kiradi?

Javob:

Yashil iqtisodiyotni rag‘batlantiruvchi asosiy sohalarga quyidagilar kiradi:

³²⁷ United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: UNEP. <https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy>.

- Qayta tiklanuvchi energiya manbalari (quyosh, shamol, gidro, biogaz);
- Energiya samaradorligi;
- Atrof-muhitni muhofaza qilish;
- Barqaror transport tizimi;
- Barqaror qishloq xo‘jaligi;
- Suv resurslarini boshqarish va chiqindilarni qayta ishlash.

3-savol:

Elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish nima uchun muhim?

Javob: Elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish — “aqlli tarmoqlar” orqali energiyani real vaqt rejimida nazorat qilish va yo‘qotishlarni kamaytirish imkonini beradi. Bu qayta tiklanuvchi energiya manbalarini tarmoqqa samarali ulash, talab va taklifni muvozanatlashtirishga xizmat qiladi. Natijada elektr energiyasidan samarali foydalaniladi va atrof-muhitga zarar kamayadi.

4-savol:

Yashil investitsiyalar iqtisodiyotga qanday foyda keltiradi?

Javob: Yashil investitsiyalar ekologik xavfsiz texnologiyalarni rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, energetik samaradorlikni oshirish va atrof-muhitni muhofaza qilishga xizmat qiladi. Ular uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik va iqlim o‘zgarishlariga moslashuvni ta’minlaydi.

5-savol: Davlat investitsiyalari yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda qanday rol o‘ynaydi?

Javob:

Davlat investitsiyalari quyidagilar orqali yashil iqtisodiyotni harakatga keltiradi:

- Yashil infratuzilma (masalan, quyosh panellari, shamol turbinalari) qurilishi;
- Kafilliklar va subsidiyalar berish orqali xavfni kamaytirish;
- Sug‘urta va moliyaviy mexanizmlarni taqdim etish;
- Ekologik qonunchilik va standartlarni joriy etish orqali sarmoyadorlar uchun barqaror muhit yaratish.

6-savol: Yashil iqtisodiyot bo'yicha nazariy ko'nikmalarni rivojlantirish nima uchun zarur?

Javob:

Nazariy ko'nikmalar yashil iqtisodiyotni chuqur tushunishga, qaror qabul qilishda ekologik va iqtisodiy manfaatlarni uyg'unlashtirishga yordam beradi. Bu ko'nikmalar: ekologik baholash, tizimli fikrlash, barqarorlik mezonlarini qo'llash va yashil innovatsiyalarni joriy etishni o'z ichiga oladi. Shu orqali mutaxassislar iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda faol ishtirok eta oladi.

7-savol:

O'zbekistonda yashil iqtisodiyot sohasida qanday mexanizmlar joriy etilmoqda?

Javob:

O'zbekistonda bir qator muhim mexanizmlar yo'lga qo'yilgan:

- 2023-yilda "Yashil energiya haqida" qonun qabul qilindi;
- Yashil obligatsiyalar bozorini yaratish bo'yicha ishlar olib borilmoqda;
- IFC, ADB va UNDP kabi xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda loyihalar amalga oshirilmoqda;
- Davlat budjeti xarajatlarining "yashil" tahlili (SDG budget tagging) boshlanmoqda.

8-savol: Barqaror transport tizimining yashil iqtisodiyotdagi o'rni qanday?

Javob:

Barqaror transport tizimi — atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, energiyani tejimli sarflaydigan, arzon va qulay harakatlanish vositalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Unga elektromobillar, jamoat transporti, velosiped yo'llari va temir yo'l infratuzilmasi kiradi. Bu tizim havo ifloslanishini kamaytiradi va iqlim o'zgarishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

9-savol: Qanday nazariy asoslar yashil iqtisodiyot tushunchasini shakllantiradi?

Javob:

Yashil iqtisodiyot quyidagi nazariy yo'nalishlarga asoslanadi:

- **Ekologik iqtisodiyot** – tabiat resurslarining iqtisodiy bahosini eʼtiborga oladi;
- **Barqaror rivojlanish** – hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirib, kelajak avlod manfaati uchun sharoit yaratadi;
- **Sirkulyar iqtisodiyot** – chiqindilarni kamaytirish va resurslarni qayta ishlashga urgʻu beradi;
- **Iqlim iqtisodiyoti** – iqlim oʻzgarishlarining iqtisodiy oqibatlarini oʻrganadi.

10-savol: Yashil tafakkur qanday koʻnikmalarni oʻz ichiga oladi?

Javob:

Yashil tafakkurga ega mutaxassis:

- Tizimli va uzviy fikrlash;
- Hayot sikli tahlilini olib borish (LCA);
- Ekologik samaradorlikni baholash;
- Atrof-muhitga taʼsirni minimallashtirishga yoʻnaltirilgan innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etish qobiliyatiga ega boʻladi.

Bu koʻnikmalar yashil iqtisodiyotning kuchli kadrlar asosini yaratadi.

Test

1. Yashil iqtisodiyotning asosiy maqsadi nima?

- A) Soliqlarni kamaytirish
- B) Raqobatni kuchaytirish
- C) Iqtisodiy oʻsish bilan birga atrof-muhitni muhofaza qilish
- D) Eksportni oshirish

Toʻgʻri javob: C

2. Quyidagilardan qaysi biri yashil iqtisodiyotni ragʻbatlantiruvchi asosiy sohaga kirmaydi?

- A) Qayta tiklanuvchi energiya manbalari
- B) Barqaror transport
- C) Harbiy sanoat
- D) Energiya samaradorligi

To‘g‘ri javob: C

3. “Aqlli tarmoqlar” deganda nima tushuniladi?

- A) Soliq tizimi islohoti
- B) Elektr energiyasining oqilona uzatilishi va boshqarilishi
- C) Bank axborot tizimi
- D) Telekommunikatsiya infratuzilmasi

✓ **To‘g‘ri javob: B**

4. Davlat investitsiyalari yashil iqtisodiyotni qanday qo‘llab-quvvatlaydi?

- A) Eksport bojlari orqali
- B) Harbiy xarajatlar orqali
- C) Yashil infratuzilmaga dastlabki mablag‘ ajratish orqali
- D) Raqobatni cheklash orqali

To‘g‘ri javob: C

5. Quyidagilardan qaysi biri O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotni rag‘batlantirishga doir tashabbus emas?

- A) “Yashil energiya haqida” qonuni
- B) Yashil obligatsiyalar tizimi
- C) Harbiy byudjetni oshirish
- D) SDGs asosida budjet tahlili

To‘g‘ri javob: C

6. Barqaror transport tizimi qanday foyda keltiradi?

- A) Ishsizlikni oshiradi
- B) Yo‘l soliqlarini kamaytiradi
- C) Havoni ifloslantiradi
- D) Atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytiradi

To‘g‘ri javob: D

7. Yashil iqtisodiy tafakkurda qanday ko‘nikma muhim hisoblanadi?

- A) Faqat moliyaviy riskni tahlil qilish
- B) Marketing strategiyasini o'rganish
- C) Hayot sikli tahlili (LCA)
- D) Faqat ekologik qonunlarni yodlash

To'g'ri javob: C

8. Yashil iqtisodiyot quyidagi nazariy oqimlardan qay biriga asoslanadi?

- A) Monetar nazariya
- B) Ekologik iqtisodiyot
- C) Klassik iqtisodiyot
- D) Maxsus bozor nazariyasi

To'g'ri javob: B

9. Energiya samaradorligini oshirish qanday maqsadga xizmat qiladi?

- A) Resurs isrofgarchiligini ko'paytirish
- B) Atrof-muhitga zarar yetkazish
- C) Energiyani tejash va barqarorlikni ta'minlash
- D) Faqat narxlarni oshirish

To'g'ri javob: C

10. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga oid loyihalarda qaysi xalqaro tashkilot ishtirok etmaydi?

- A) IFC
- B) ADB
- C) UNDP
- D) NATO

To'g'ri javob: D

CASE STUDY

CASE STUDY 1: Yashil fond orqali quyosh energiyasiga investitsiya

Vaziyat: Toshkent viloyatida kichik xususiy korxonalar – “Ziyo Nur” MCHJ o'z ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun quyosh panellarini o'rnatishni rejalashtirmoqda. Loyiha qiymati 300 ming AQSh dollarini

tashkil etadi. Korxonada o'z mablag'i bilan faqat 100 ming dollar ajrata oladi. Qolgan 200 ming dollar uchun u moliyaviy manbalarni izlayapti.

Savol: Korxonada investitsiya jalb etishda qanday moliyaviy mexanizmlardan foydalanishi mumkin?

Javob:

- **Yashil fond yoki grantlar:** BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP), GEF yoki ADB orqali kichik energiya loyihalarini moliyalashtirish imkoniyati mavjud.
- **Yashil kreditlar:** Yashil banklar yoki tijorat banklari orqali imtiyozli foiz stavkali "green loan" olish.
- **Davlat subsidiyasi:** O'zbekistondagi "Yashil energiya haqida" qonun asosida soliq imtiyozlari yoki uskunani import qilishda bojdan ozod etish.
- **Yashil obligatsiyalar bozori:** Agar yirikroq ko'lamli loyiha bo'lsa, fond bozorida yashil obligatsiya chiqarish yo'li bilan investor topish.

CASE STUDY 2: Davlat-investitsiya dasturi doirasida shamol energetikasi

Vaziyat: Qoraqalpog'iston Respublikasida shamol tezligi yuqori bo'lgan Nukus yaqinidagi hududda davlat buyurtmasiga asosan 200 MVt quvvatga ega shamol elektr stansiyasi qurilishi rejalashtirilgan. Loyiha umumiy qiymati 400 mln AQSh dollariga teng. Bunda yirik xorijiy kompaniya ishtirok etmoqchi.

Savol:

Bunday yirik yashil investitsiya loyihasining muvaffaqiyati uchun davlat qanday shart-sharoitlar yaratishi zarur?

Javob:

- **Huquqiy barqarorlik:** Elektr energiyasini sotish narxlarini kafolatlangan uzoq muddatli shartnoma (PPA – Power Purchase Agreement) orqali belgilanishi kerak.
- **Tadbirkorlik muhiti:** Soddalashtirilgan yer ajratish, ekologik ekspertiza va lisenziyalash tartiblari.
- **Moliyaviy kafolatlar:** Xatarlarni kamaytirish uchun davlat kafolati yoki sug'urta mexanizmlari (MIGA va boshqalar).

- **Xalqaro hamkorlik:** ADB, EBRD, va BMT institutlari orqali kofinanslash imkoniyatlari yaratilishi.

CASE STUDY 3: Shahar infratuzilmasiga yashil investitsiyalar

Vaziyat:

Farg'ona shahrida mahalliy hokimiyat ko'p yillardan beri eskirgan issiqlik tizimini modernizatsiya qilishni rejalashtirgan. Yangi tizim energiyani tejavchi va past uglerodli texnologiyalarga asoslanadi. Loyiha qiymati 50 mln dollar. Aholi uchun tariflar ijtimoiy jihatdan og'ir bo'lishi mumkin.

Savol:

Bunday shahar infratuzilmasiga yashil investitsiyalarni jalb qilishda qanday modellar qo'llanilishi mumkin?

Javob:

- **Public-Private Partnership (PPP):** Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik asosida qurilish, xizmat ko'rsatish va boshqaruvni bo'lish.
- **Ijtimoiy tarif differensiyasi:** Kam ta'minlangan qatlamlar uchun subsidiya, qolgan foydalanuvchilar esa bozor narxida to'laydi.
- **Issiqlik energiyasini tejash dasturlari:** Xonadonlar uchun energiya samaradorligini oshiruvchi qurilmalarni joriy etish.
- **Xalqaro moliya manbalari:** ADB, WB yoki Climate Investment Funds (CIF) orqali uzoq muddatli past foizli kredit olish.

IV-BOB. Yashil iqtisodiyot siyosati maqsadlariga erishish uchun strategiyalar va rejalar

4.1 Yashil iqtisodiyot sohasida mamlakatimizda mavjud meyoriy hujjatlar.

O‘zbekiston Respublikasi barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot sari yo‘nalgan siyosiy strategiyalarni izchil amalga oshirmoqda. So‘nggi yillarda ekologik barqarorlik, resurslardan oqilona foydalanish, uglerod chiqindilarini kamaytirish kabi maqsadlarni ko‘zda tutgan qator me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Ushbu hujjatlar mamlakatda yashil iqtisodiyot tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish, moliyalashtirish mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish va ekologik barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qilmoqda. Mavjud qonunchilik bazasini tahlil qilish bu boradagi muhim yutuqlar va hali yechimini kutayotgan masalalarni aniqlash imkonini beradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston yashil iqtisodiyotga o‘tishni milliy taraqqiyot siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgiladi. Bu yo‘nalish nafaqat ekologik barqarorlikni ta‘minlash, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirish, aholining hayot sifati va farovonligini yaxshilashda ham muhim rol o‘ynaydi. Shunga mos ravishda, mamlakatda yashil iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlovchi huquqiy-me‘yoriy baza shakllantirilmoqda, strategik rejalar ishlab chiqilmoqda va soha bo‘yicha maxsus dasturlar joriy etilmoqda.

4.1.1-chizma

Yashil iqtisodiyot sohasida mamlakatimizda mavjud me'yoriy hujjatlar³²⁸

1. Strategik yo'nalishlar va milliy dasturlar

- **“Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi (2023–2030 yillar)”** – bu asosiy yo'nalish hujjati bo'lib, mamlakatda energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, ekologik innovatsiyalarni joriy qilish va uglerod izini kamaytirish orqali yashil iqtisodiyotni shakllantirishga xizmat qiladi³²⁹.
- **“Yashil makon” umummilliy loyihasi** – bu loyiha ekologik barqarorlikka erishish, havo sifatini yaxshilash va iqlim muammolarining oldini olishda muhim rol o'ynaydi³³⁰.
- **“O'zbekiston Respublikasining 2030 yilgacha bo'lgan Milliy barqaror rivojlanish maqsadlari”** – BMTning SDG (Sustainable

³²⁸ Muallif ishlanmasi.

³²⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-407-sonli qarori, 2023-yil 14-dekabr. “Yashil transformatsiya strategiyasi va 2030-yilgacha bo'lgan yo'l xaritasi”.

³³⁰ <https://yashilmakon.uz> – “Yashil makon” loyihasining rasmiy sayti.

Development Goals) tamoyillari asosida ishlab chiqilgan va yashil iqtisodiyotga o'tishni rag'batlantiradi³³¹.

2. Asosiy qonunlar va normativ hujjatlar

- **“Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun** – ekologik xavfsizlik, chiqindilarni boshqarish, suv va havo resurslarini muhofaza qilish sohasidagi asosiy huquqiy hujjat³³².
- **“Qayta tiklanuvchi energiya manbalari to‘g‘risida”gi Qonun** – quyosh, shamol va boshqa alternativ energiya manbalaridan foydalanishni qonuniy asosda tartibga soladi³³³.
- **“Energiya tejash va energiya samaradorligi to‘g‘risida”gi Qonun** – iqtisodiyot tarmoqlarida energiya resurslaridan foydalanishni optimallashtirishni nazarda tutadi³³⁴.
- **“Ekologik ekspertiza to‘g‘risida”gi Nizom** – har qanday investitsion yoki infratuzilma loyihasining atrof-muhitga ta'sirini baholashni tartibga soladi³³⁵.

3. Soliq va investitsion rag'batlar

O'zbekiston hukumati yashil texnologiyalarni joriy etish uchun bir qator iqtisodiy imtiyozlarni ham taqdim etmoqda³³⁶. Xususan:

- **bojxona boji va QQSDan ozod qilish** – ekologik toza uskunalarni import qilishda;
- **yashil kreditlar va grantlar** – ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun;
- **sug'urta va kafolat mexanizmlari** – yashil biznesni moliyaviy barqarorlashtirish maqsadida.

4. Xalqaro majburiyatlar va konvensiyalar

O'zbekiston quyidagi xalqaro hujjatlar doirasida yashil iqtisodiyotga o'tishni amalga oshirmoqda:

- **Parij kelishuvi (2015)** doirasida O'zbekiston o'zining **Milliy belgilangan hissasi (NDC)** ni qabul qilgan³³⁷;

³³¹ Ministry of Economy and Finance of Uzbekistan. *National Sustainable Development Goals Roadmap (2023–2030)*.

³³² “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun, O‘zbekiston Respublikasi, 1992-yil.

³³³ “Qayta tiklanuvchi energiya manbalari to‘g‘risida”gi Qonun, 2019-yil.

³³⁴ “Energiya tejash va samaradorlik to‘g‘risida”gi Qonun, 2020-yil.

³³⁵ “Ekologik ekspertiza to‘g‘risida”gi Nizom, Adliya vazirligi tasdiqlagan hujjat, 2018-yil.

³³⁶ O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi va Prezident qarorlari asosida tasdiqlangan bojxona, QQS va moliyaviy imtiyozlar to'g'risidagi normativlar (2021–2024 yillar).

- **BMT Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha doimiy konvensiyasi (UNFCCC)**³³⁸;
- **Yevroosiyo mintaqaviy tashabbuslari** – Iqlim bo‘yicha Markaziy Osiyo strategiyasi (CASC) doirasida hamkorlik aloqalari.

5. Soha va hududlar kesimidagi dasturlar

- **“Yashil energiya” zonalari, eko-texnologik parklar, suv tejaydigan qishloq xo‘jaligi texnologiyalarini joriy etish dasturlari va elektr transportni rivojlantirish dasturi** – bu kabi tashabbuslar huquqiy va institutsional asosga ega bo‘lib, ularning amalga oshirilishi O‘zbekistonning yashil transformatsiyasiga xizmat qilmoqda³³⁹.

Avvalo, **“Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi (2023–2030 yillar)”** mamlakatimizda bu yo‘nalishdagi bosh hujjat sifatida xizmat qiladi. Mazkur strategiya energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, chiqindilarni kamaytirish, ekologik innovatsiyalarni joriy etish va uglerod izini qisqartirish kabi qator muhim vazifalarni belgilab bergan. Shu bilan birga, **“Yashil makon” umummilliy loyihasi** ekologik muvozanatni tiklash, havoning ifloslanishiga qarshi kurashish va iqlim o‘zgarishiga moslashish chora-tadbirlari orqali strategiyani amalda qo‘llab-quvvatlamoda.

Yashil iqtisodiyot sohasidagi huquqiy asoslar qator qonun va normativ hujjatlar bilan mustahkamlangan. Jumladan, **“Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun** ekologik xavfsizlikni ta‘minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Bu qonun suv, havo va yer resurslaridan oqilona foydalanish, biologik xilma-xillikni saqlash va chiqindilarni boshqarish kabi muhim masalalarni qamrab oladi. Shuningdek, **“Qayta tiklanuvchi energiya manbalari to‘g‘risida”gi Qonun** ekologik toza energiyadan foydalanish tartibini huquqiy asosda belgilaydi. Bu esa O‘zbekistonni energiyaga bo‘lgan ehtiyojini qondirishda barqaror va muqobil manbalarga tayanishga imkon beradi.

³³⁷ UNFCCC NDC Registry: Uzbekistan’s Nationally Determined Contributions.

³³⁸ BMT SDG Uzbekistan ma‘lumotlari: <https://sdgs.un.org/goals>

³³⁹ Ministry of Energy and Ministry of Agriculture Reports (2023–2024).

Bundan tashqari, **“Energiya tejash va energiya samaradorligi to‘g‘risida”gi Qonun** sanoat, qurilish, transport va boshqa tarmoqlarda resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. **Ekologik ekspertiza to‘g‘risidagi nizam** esa har qanday yirik loyiha yoki infratuzilma qurilishining atrof-muhitga ta‘sirini baholashni majburiy qiladi. Bu orqali ekologik xavf-xatarlar oldindan aniqlanib, ularning oldini olish choralari ko‘riladi.

Mamlakatda yashil iqtisodiyotni rag‘batlantirish uchun iqtisodiy mexanizmlar ham ishlab chiqilgan. Xususan, ekologik toza texnologiyalarni olib kirish va joriy etishda **bojxona va soliq imtiyozlari, yashil kreditlar, grantlar, va davlat kafolatlari** shaklida ko‘maklashish tizimi mavjud. Bu mexanizmlar nafaqat biznes subyektlarini, balki aholining o‘zini ham yashil texnologiyalarga o‘tishga undaydi.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha xalqaro majburiyatlar ham O‘zbekistonning bu boradagi siyosatini mustahkamlamoqda. Mamlakatimiz **Parij kelishuvi** doirasida o‘zining **Milliy belgilangan hissasi (NDC)** ni taqdim etgan. Shuningdek, **BMTning Iqlim o‘zgarishi to‘g‘risidagi konvensiyasi (UNFCCC)** doirasida ekologik barqarorlik va iqlimga moslashuv bo‘yicha muntazam hisobotlar berib kelmoqda.

Hududlar va tarmoqlar kesimida ham yashil transformatsiya aniq loyihalar orqali amalga oshirilmoqda. “Yashil energiya” zonalarining tashkil etilishi, suv tejovchi texnologiyalarni qishloq xo‘jaligida joriy etish, ekologik transport – xususan, elektrobuslar va velosiped infratuzilmasini rivojlantirish kabi tashabbuslar bu borada muhim amaliy qadamlardir.

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot sohasida mavjud me‘yoriy hujjatlar – bu nafaqat qog‘ozdagi rejalar, balki mamlakatning barqaror rivojlanishga sodiqligini isbotlovchi kuchli huquqiy asosdir. Ushbu hujjatlar yurtimizning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotini uyg‘unlashtirgan holda, kelajak avlodlar uchun sog‘lom va barqaror hayot tarzini shakllantirishga xizmat qiladi.

4.2. “Yashil iqtisodiyot 2030” loyihasi.

O‘zbekiston Respublikasi bugungi kunda global ekologik chaqiriqlarga faol va tizimli javob berish, iqtisodiyotni ekologik barqaror tamoyillar asosida qayta tashkil etish hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash maqsadida “Yashil iqtisodiyot – 2030” loyihasini ishlab chiqdi. **“Yashil iqtisodiyot – 2030” loyihasi** O‘zbekistonda **2022–2023 yillar oralig‘ida** ishlab chiqilgan bo‘lib, u O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-dekabrda **PQ–407-sonli qarori** asosida rasmiy ravishda tasdiqlangan **“Yashil transformatsiya strategiyasi va 2030-yilgacha bo‘lgan yo‘l xaritasi”** doirasida amaliyotga joriy etilgan³⁴⁰.

Bu loyiha O‘zbekistonning **Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG-2030), Parij kelishuvi, va Markaziy Osiyo iqlim tashabbuslari** doirasidagi majburiyatlarini bajarishga qaratilgan bo‘lib, milliy siyosatga ekologik mezonlarni tizimli integratsiya qilish uchun ishlab chiqilgan.

Ushbu loyiha mamlakat taraqqiyotining strategik yo‘nalishini belgilovchi asosiy hujjatlardan biri sifatida, nafaqat atrof-muhit muhofazasini kuchaytirish, balki investitsiyalarni jalb qilish, texnologik yangilanishni ta’minlash, aholi bandligini oshirish va ijtimoiy farovonlikni mustahkamlashga qaratilgan kompleks yondashuvdir.

“Yashil iqtisodiyot – 2030” oddiy harakat rejasi emas, balki har bir iqtisodiy sektor faoliyatini barqarorlik tamoyillari asosida qayta ko‘rib chiqishga qaratilgan chuqur islohotlar majmui hisoblanadi. Loyiha doirasida amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan asosiy yo‘nalishlar quyidagicha:

Avvalo, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilanmoqda. 2030 yilga borib mamlakat energiya balansida quyosh va shamol energiyasining ulushini kamida 25–30 foizga yetkazish rejalashtirilgan. Buning uchun yirik xalqaro

³⁴⁰ PQ–407-sonli Qaror, 2023-yil 14-dekabr, Lex.uz: <https://lex.uz/docs/6829353>

investorlar ishtirokida quyosh va shamol elektr stansiyalarini barpo etish ishlari boshlab yuborilgan.

Bundan tashqari, energetik samaradorlikni oshirish maqsadida ijtimoiy obyektlar, sanoat korxonalari va kommunal xizmatlar bosqichma-bosqich modernizatsiyadan o'tkazilmoqda. Har bir yangi bino va inshootda "yashil qurilish" standartlarini joriy etish orqali millionlab kilovatt-soat elektr energiyasini tejash imkoniyati yuzaga kelmoqda.

Suv resurslaridan oqilona foydalanish ham loyiha doirasida alohida e'tiborga olingan yo'nalishdir. Qishloq xo'jaligida tomchilatib sug'orish va lazerli yer tekislash kabi texnologiyalar keng joriy etilmoqda. 2030 yilgacha 2 million gektardan ortiq yer maydonida suv tejovchi usullarni qo'llash maqsad qilingan bo'lib, bu choralar suv tanqisligini bartaraf etishga xizmat qiladi.

Shuningdek, atrof-muhitni muhofaza qilish, chiqindilarni boshqarish va ularni qayta ishlash bo'yicha infratuzilmalarni yaratish ham loyihaning muhim jihatlaridan biridir. Ayniqsa, plastik va maishiy chiqindilarni kamaytirish, ajratib yig'ish va ikkilamchi xomashyo sifatida foydalanish mexanizmlarini joriy qilish orqali resurslar aylanmasini kengaytirish rejalashtirilgan.

Transport tizimini ekologik mezonlar asosida isloh qilish orqali ham katta natijalarga erishish ko'zda tutilgan. Elektr transport vositalarini ommalashtirish, jamoat transportini bosqichma-bosqich ekologik toza variantlarga o'tkazish va yoqilg'i bilan ishlaydigan avtomobillar ulushini qisqartirish "Yashil iqtisodiyot – 2030" loyihasining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bular bilan birga, loyihada yashil bandlik va ekologik ta'lim masalalari ham ilgari surilgan. Yangi yashil ish o'rinlarini yaratish, aholi o'rtasida ekologik madaniyatni shakllantirish va yashil iqtisodiyotga oid bilimlarni ommalashtirish orqali barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi inson kapitali shakllantirilmoqda.

Loyihaning muhim jihatlaridan yana biri – uning xalqaro integratsiyalashgan holatda ishlab chiqilgani. U O'zbekistonning Parij kelishuvi bo'yicha majburiyatlari, BMTning Barqaror rivojlanish

maqsadlari (SDG), hamda Markaziy Osiyo mintaqaviy iqlim tashabbuslari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, xalqaro moliyaviy institutlar, donorlar va investorlar bilan hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Loyihaning ijrosini baholash uchun aniq ko‘rsatkichlarga asoslangan monitoring tizimi ishlab chiqilgan. Bu tizim orqali energiya iste‘moli va samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya ulushi, chiqindilar hajmi va ularning qayta ishlanish darajasi, yashil ish o‘rinlari soni, atmosferaga chiqarilayotgan CO₂ miqdori kabi indikatorlar muntazam nazorat qilinadi. Bu esa loyiha faoliyatining samaradorligini tahlil qilish va zarur hollarda uni takomillashtirish imkonini beradi.

Amaliy natijalar: “Yashil iqtisodiyot – 2030” loyihasi doirasida amalga oshirilgan ishlar (2023–2025 yillar)

“Yashil iqtisodiyot – 2030” strategiyasining amalga oshirilishi bevosita real sektorlar va infratuzilmada o‘z aksini topdi. Qisqa vaqt ichida ushbu loyiha doirasida bir qator kompleks chora-tadbirlar hayotga tatbiq etilib, mamlakat miqyosida ekologik, energetik va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlovchi muhim natijalarga erishildi.

Birinchidan, **qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy qilish** borasida keskin burilish yuz berdi. Navoi viloyatida 100 MVt quvvatga ega “Nur Navoi Solar” quyosh elektr stansiyasining ishga tushirilishi, shuningdek Jizzax va Qashqadaryo viloyatlarida Saudiya Arabistonining ACWA Power kompaniyasi bilan hamkorlikda umumiy quvvati 500 MVtdan ortiq bo‘lgan quyosh elektr stansiyalarining qurilishi bu yo‘nalishdagi yirik infratuzilmaviy siljishlardan biridir. Shu bilan birga, Buxoro va Qoraqalpog‘istonda shamol energetikasi sohasida ham ilk loyiha sinovlari boshlab yuborilib, test rejimida ishlaydigan obyektlar foydalanishga topshirildi.

Ikkinchidan, **ekologik muvozanatni tiklash** va iqlimga moslashuv choralarini kuchaytirishga qaratilgan “**Yashil makon**” umumxalq loyihasi doirasida har yili 200 milliondan ortiq daraxt va buta ko‘chatlari ekilmoqda. 2023 yilda bu ko‘rsatkich 280 millionga, 2024 yilda esa 350 millionga yetkazildi. Bu orqali har bir hududda ekologik muvozanat

tiklanmoqda, bioxilma-xillik va havoning sifat ko'rsatkichlari yaxshilanmoqda.

Uchinchidan, **energiya samaradorligini oshirish** yo'nalishida ham amaliy natijalar yaqqol ko'zga tashlanmoqda. 60 mingdan ortiq davlat va ijtimoiy obyektlarda energiyani tejevchi LED yoritish tizimlari o'rnatildi. Isitish va sovutish tizimlari modernizatsiya qilinib, resurslar sarfini sezilarli darajada kamaytirishga erishildi. Yangi qurilishlarda "yashil standartlar" joriy qilinib, yiliga millionlab kilovatt-soat elektr energiyasi tejab qolinmoqda.

To'rtinchidan, **suv resurslaridan oqilona foydalanish** masalasi qishloq xo'jaligida texnologik yechimlar orqali hal etilmoqda. 2023 yilda 100 ming gektardan ortiq maydonda tomchilatib sug'orish tizimlari joriy etildi. Bu ko'rsatkich 2030 yilgacha 1 million gektarga yetkazilishi rejalashtirilgan. Bundan tashqari, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash uchun lazerli tekislagichlardan foydalanish suvdan foydalanish samaradorligini 25–30 foizga oshirdi.

Beshinchidan, **yashil transport infratuzilmasi** jadal rivojlanmoqda. 2023–2024 yillarda Toshkent, Samarqand, Namangan va boshqa shaharlarda yuzlab elektromobillar va elektrobuslar jamoat transporti sifatida harakatlana boshladi. Shu bilan birga, 20 dan ortiq elektromobil quvvatlash stansiyalari qurildi va 2025 yilgacha bu raqam 100 taga yetkazilishi rejalashtirilgan.

Oltinchidan, **chiqindilarni boshqarish tizimi isloh qilinmoqda**. Toshkent va boshqa viloyat markazlarida chiqindilarni ajratib yig'ish tizimi yo'lga qo'yildi. Maxsus rangdagi konteynerlar orqali plastik, shisha va qog'oz chiqindilar alohida ajratilmoqda. Toshkent viloyatida esa zamonaviy chiqindi qayta ishlash majmuasi ishga tushirildi. Shu bilan birga, plastik paketlarga muqobil biodegradatsiyalanuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishga o'tgan subyektlarga soliq imtiyozlari berilmoqda.

Yettinchidan, **yashil moliyalashtirish mexanizmlari** shakllantirildi. 2023 yilda O'zbekiston bank sektori tomonidan birinchi "yashil obligatsiyalar" emissiyasi amalga oshirildi. Bu obligatsiyalar orqali energiya samarador loyihalar moliyalashtirilmogda. Shu bilan

birga, qishloq xo'jaligi, energiya va transport sohasidagi yashil tashabbuslar uchun imtiyozli kredit liniyalari ochilmoqda.

Sakkizinchidan, **ekologik ta'lim va ijtimoiy ongni oshirish** borasida sezilarli yutuqlarga erishilmoqda. 2022-yildan boshlab umumiy o'rta va oliy ta'lim tizimiga ekologik madaniyat va barqaror rivojlanish fanlari kiritildi. Bundan tashqari, "Yashil hafta", "Ekofest", "Yosh ekologlar" kabi ko'plab ijtimoiy aksiyalar va ommaviy tadbirlar muntazam o'tkazilib, aholining ekologik savodxonligi oshirilmoqda.

4.2.1-jadval

"Yashil iqtisodiyot – 2030" loyihasi doirasidagi kelajakdagi rejalar³⁴¹

Yo'nalish	Asosiy reja/maqsad	Kutilayotgan natija (2030 gacha)
1. Qayta tiklanuvchi energiya	Quyosh va shamol stansiyalarini qurish, mikrogeneratsiyani rivojlantirish	Energiya balansida 25–30% qayta tiklanuvchi energiya ulushi
2. Yashil qurilish va shaharsozlik	Yashil sertifikatlash, "aqlli" ekologik shahar rejaları	Har bir yangi bino "yashil standart" asosida quriladi
3. Suv va yer resurslari	Tomchilatib sug'orish, drenaj tizimlari, iqlimga mos ekinlar joriy qilish	1 mln gektar suv tejovchi texnologiyalar, sho'rlanishning kamayishi
4. Yashil transport	Elektromobillar, quvvatlash stansiyalari, EV'lar uchun soliq imtiyozlari	Avtoparklarning 30% elektr transportga o'tadi, 100+ EV stansiya
5. Chiqindilarni boshqarish	Ajratilgan yig'ish, qayta ishlash markazlari, biodegradatsiyalanuvchi mahsulotlar	40% chiqindi qayta ishlanadi, ishlab chiqaruvchilar uchun majburiyat
6. Yashil moliyalashtirish	Yashil kreditlar, obligatsiyalar, Green Bank tashkil etish	Yiliga 500 mln \$ yashil investitsiya, ESG tizimi joriy etiladi
7. Ekologik ta'lim va	Yashil mutaxassisliklar va kasblar,	Ta'limda yashil yo'nalishlar

³⁴¹ PQ-407-sonli Qaror, 2023-yil 14-dekabr, Lex.uz: <https://lex.uz/docs/6829353>

Yo'nalish	Asosiy reja/maqsad	Kutilayotgan natija (2030 gacha)
kasblar	maktablardagi ekologik fanlar	kengayadi, yangi kasblar yaratiladi
8. Monitoring va nazorat	Raqamli monitoring, sun'iy yo'ldosh, "Green SCO2re" tizimi	Har bir hududda yashil reyting e'lon qilinadi, jamoatchilik nazorati

4.3. Yashil rivojlanishni rejalashtirishda yashil g'oyalarni integratsiyasi.

Yashil iqtisodiyot bugungi kunda nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish strategiyasi, balki ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning tarkibiy qismi sifatida ko'rilmoqda. O'zbekistonda yashil rivojlanishni rejalashtirish jarayonida **yashil g'oyalarni integratsiya qilish** tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu — atrof-muhit, iqtisodiyot va jamiyat o'rtasidagi barqaror muvozanatga erishish yo'lidagi fundamental yondashuvdir.

Yashil g'oyalarning rejalashtirishga chuqur integratsiyasi deganda, davlat siyosati, hududiy rivojlanish, tarmoq strategiyalari va investitsion loyihalarda ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlik tamoyillarining muvofiq tarzda uyg'unlashtirilishi tushuniladi. Bunda ekologik jihatlar faqatgina qo'shimcha omil sifatida emas, balki qaror qabul qilish jarayonlarining markaziga aylantirilmoqda.

15.3.1-jadval

Yashil rivojlanishni rejalashtirishda yashil g'oyalar integratsiyasi³⁴²

Integratsiya tamoyili	Mazmuni (qisqacha izoh)	Kutilayotgan natijalar / istiqbollar
“Har bir siyosatda ekologiya”	Har bir tarmoq strategiyasida ekologik mezonlar hisobga olinadi	Resurslardan tejamkor foydalanish, iqlimga salbiy ta'sirni kamaytirish
SDG bilan uyg'unlik	BMTning SDG-7, SDG-11, SDG-13 maqsadlari bilan strategik uyg'unlik	Barqaror energiya, yashil shaharlar, iqlimga mos siyosat
Yashil moliyalashtirish integratsiyasi	Rejalarni yashil obligatsiyalar, grantlar va ESG-kreditlar orqali moliyalashtirish	Ekologik loyihalarni iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlash
Hududiy rejalashtirishga yashil mezonlar joriy etish	Har bir viloyat va tumanda tabiatga yuklamani kamaytiruvchi indikatorlar joriy qilinadi	Mahalliy barqarorlik, bioxilma-xillikni saqlash, energiya/suv tejami
Texnologik innovatsiyalar orqali transformatsiya	Sun'iy intellekt, IoT, raqamli texnologiyalar orqali ekologik xavfsizlikni ta'minlash	Yashil texnologiyalar joriy etilishi, shahar infratuzilmasining ekologik moslashuvi
Jamoatchilik ishtiroki va ekologik ong	Axborot ochiqligi, fuqarolar fikri, ekologik madaniyat	Aholi faolligi oshadi, yashil tashabbuslar ijtimoiy qo'llab-quvvat topadi

Hozirgi kunda global ekologik muammolar, resurslar tanqisligi va iqlim o'zgarishining kuchayib borishi mamlakatlar oldiga strategik mas'uliyatli qarorlar qabul qilish zaruratini qo'ymoqda³⁴³. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasi yashil iqtisodiyot tamoyillarini nafaqat alohida sohalarga, balki **milliy siyosatning barcha bosqichlariga chuqur integratsiya qilish** yo'lini tanladi³⁴⁴. Bu jarayon rejalashtirishda barqarorlik, ekologik xavfsizlik va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

³⁴² Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi. *Jamoatchilik bilan muloqot statistikasi*, 2023.

³⁴³ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). *Climate Change 2023: Synthesis Report*. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/>

³⁴⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli farmoni, 2023 yil 31 dekabr. “Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha strategik yo'nalishlar”.

Birinchi navbatda, mamlakatimizda **“Har bir siyosatda ekologiya”** tamoyili amaliyotga joriy etildi. Bu tamoyilga ko‘ra, barcha sohalar — sanoat, transport, qurilish, moliya, ta‘lim va sog‘liqni saqlash — o‘zining rivojlanish strategiyalarida ekologik indikatorlarni asosiy mezon sifatida hisobga oladi. Masalan, Energetika vazirligi 2030 yilgacha umumiy elektr energiyasi ishlab chiqarishda **qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini 30 foizga yetkazishni** rejalashtirgan. 2023 yil oxiriga kelib bu boradagi quvvatlar **2,6 GVtga** yetdi va yaqin yillarda bu raqam **12 GVtga** chiqishi kutilmoqda³⁴⁵.

O‘zbekistonning strategik hujjatlari BMT tomonidan belgilangan **Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG)** bilan bevosita uyg‘unlashtirilgan³⁴⁶. Jumladan, SDG-7 (toza energiya), SDG-11 (barqaror shaharlar) va SDG-13 (iqlimga qarshi choralar) bo‘yicha milliy ko‘rsatkichlar belgilangan. Masalan, 2023 yilda Toshkent va boshqa yirik shaharlarda **60 dan ortiq elektromobil quvvatlash stansiyalari** faoliyat boshladi, bu esa SDG-11 maqsadlariga erishishda muhim bosqich bo‘ldi.

Boshqa bir muhim yo‘nalish — bu **yashil moliyaviy instrumentlarning siyosiy rejalarga bog‘lanishi**. 2023 yilda O‘zbekiston tarixda ilk bor **500 mlrd so‘mlik yashil obligatsiyalar** emissiyasini amalga oshirdi³⁴⁷. Bu moliyaviy mexanizmlar orqali energetika, suv ta‘minoti, chiqindilarni qayta ishlash kabi sohalaridagi ekologik loyihalarni moliyalashtirish imkoniyati paydo bo‘ldi. Shuningdek, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda **1,2 mlrd AQSH dollari** miqdoridagi yashil loyihalar amalga oshirilmoqda³⁴⁸.

Yashil g‘oyalar nafaqat respublika miqyosidagi siyosiy qarorlar, balki **hududiy rivojlanish dasturlarida ham chuqur aks etmoqda**. “Yashil makon” loyihasi doirasida 2023 yilda **280 million dona daraxt va buta ko‘chatlari**, 2024 yilda esa **350 milliondan ortiq daraxt ekildi**³⁴⁹. Qashqadaryo, Buxoro va Sirdaryo viloyatlarida **200 ming**

³⁴⁵ O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. *2030 yilgacha qayta tiklanuvchi energetika rivoji bo‘yicha Strategik reja*, 2023.

³⁴⁶ UNDP Uzbekistan. National SDG Implementation Progress Report, 2023.

³⁴⁷ Ministry of Economy and Finance. Green Bonds Report, 2023.

³⁴⁸ Asian Development Bank (ADB). Uzbekistan: Green and Resilient Development Program, 2024.

³⁴⁹ “Yashil Makon” Milliy Loyihasi rasmiy sayti. <https://yashilmakon.uz>

gektardan ortiq maydonda tomchilatib sug‘orish texnologiyasi joriy qilinib, suv resurslaridan foydalanish samaradorligi 25–30 foizga oshirildi³⁵⁰.

Rivojlanayotgan texnologiyalar va raqamli yechimlar esa yashil transformatsiyaning ustun ustunlaridan biridir. Sun‘iy intellekt, IoT (narsalar interneti), “aqlii shahar” texnologiyalari orqali chiqindilarni kuzatish, energiya sarfini tahlil qilish, hamda ekologik xavflarni oldindan prognoz qilish imkoniyati yaratilmoqda. 2025 yilga kelib bunday tizimlar **barcha viloyat markazlarida joriy qilinishi** kutilmoqda³⁵¹.

Biroq rejalashtirish faqat davlat idoralarining vazifasi emas. Shu bois, **aholining ekologik ongini oshirish va jamoatchilik ishtirokini ta‘minlash** bo‘yicha ham kompleks ishlar amalga oshirilmoqda. 2022-yildan boshlab barcha maktab va oliy ta‘lim muassasalarida “Ekologiya” va “Barqaror rivojlanish” fanlari majburiy komponentga aylantirildi. Har yili o‘tkazilayotgan **“Yashil hafta”, “Ekofest” va “Yosh ekologlar”** tadbirlarida **1 milliondan ortiq fuqarolar** ishtirok etmoqda. 2023 yilda ekologik masalalar yuzasidan **180 mingdan ortiq taklif va murojaatlar** davlat idoralariga taqdim etildi³⁵².

Nazariy savollar va javoblar

1. **Savol:** “Yashil iqtisodiyot – 2030” loyihasi qanday maqsadlarni ko‘zlaydi?

Javob: Loyiha O‘zbekiston iqtisodiyotini ekologik jihatdan barqaror yo‘nalishga o‘tkazish, qayta tiklanuvchi energiyani rivojlantirish, resurslardan tejamkor foydalanish va ijtimoiy farovonlikni oshirishni ko‘zlaydi.

2. **Savol:** Yashil iqtisodiyot bo‘yicha qaysi asosiy normativ-huquqiy hujjatlar mavjud?

Javob: O‘zbekiston Respublikasining “Ekologik nazorat

³⁵⁰ O‘zbekiston Respublikasi Suv xo‘jaligi vazirligi. *Suv resurslarini boshqarish bo‘yicha 2023-yil hisobot*.

³⁵¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi. *Ekologik ta‘lim va barqaror rivojlanish dasturi*, 2022.

³⁵² Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. *Jamoatchilik bilan muloqot statistikasi*, 2023.

- to'g'risida"gi qonuni, "Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonun, "2023–2030 yillarda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi" kabi hujjatlar.
3. **Savol:** "Har bir siyosatda ekologiya" tamoyilining mazmuni nimadan iborat?
Javob: Bu tamoyil barcha sektorlarning rivojlanishida ekologik mezonlar – chiqindilar, energiya iste'moli, iqlim ta'siri kabi omillarni inobatga olishni talab qiladi.
4. **Savol:** "Yashil makon" loyihasi doirasida qanday chora-tadbirlar amalga oshirildi?
Javob: Har yili millionlab daraxt va buta ko'chatlari ekilib, 2024 yilda bu ko'rsatkich 350 millionga yetkazilgan.
5. **Savol:** Yashil iqtisodiyotda qanday moliyaviy vositalar qo'llaniladi?
Javob: Yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, ESG moliyalashtirish, xalqaro grantlar va imtiyozli kreditlar.
6. **Savol:** 2023–2025 yillarda qayta tiklanuvchi energiya sohasida qanday yutuqlarga erishildi?
Javob: 2,6 GVt quvvatga ega quyosh va shamol elektr stansiyalari ishga tushirildi, 12 GVt quvvatgacha kengaytirish rejalashtirilgan.
7. **Savol:** Yashil rivojlanishning monitoring ko'rsatkichlari nimalardan iborat?
Javob: CO₂ chiqindilari, qayta tiklanuvchi energiya ulushi, chiqindilarni qayta ishlash darajasi, yashil ish o'rinlari soni.
8. **Savol:** Yashil iqtisodiyot siyosatining xalqaro integratsiyasi qanday amalga oshirilmoqda?
Javob: Parij kelishuvi, BMT SDG maqsadlari, Markaziy Osiyo iqlim tashabbuslari bilan uzviy bog'liq holda.
9. **Savol:** "Yashil iqtisodiyot – 2030" loyihasida ta'lim sohasiga qanday urg'u berilgan?
Javob: Ekologik fanlar maktab va OTM dasturlariga kiritilgan, ekologik ong va kasb kompetensiyalari shakllantirilmoqda.

10. **Savol:** Yashil rivojlanishda jamoatchilik ishtirokining roli qanday?

Javob: Axborot ochiqligi, fuqarolar bilan maslahatlashuv, ekologik takliflar yig'ish orqali ishtirok kengaytirilmoqda.

Test savollari

1. “Yashil iqtisodiyot – 2030” loyihasining asosiy maqsadi nima?
A) Davlat daromadini oshirish
B) Iqtisodiyotni ekologik barqaror rivojlantirish
C) Raqobatbardoshlikni oshirish
D) Importni qisqartirish
2. Qaysi yilda O‘zbekistonda birinchi yashil obligatsiyalar chiqarildi?
A) 2020
B) 2022
C) 2023
D) 2024
3. “Yashil makon” loyihasi doirasida 2024 yilda qancha daraxt ekish rejalashtirilgan?
A) 250 million
B) 280 million
C) 350 million
D) 400 million
4. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushi 2030 yilga borib qanday bo‘lishi rejalashtirilgan?
A) 10%
B) 15%
C) 30%
D) 50%
5. Qaysi normativ hujjat yashil iqtisodiyot rivojlanishini belgilaydi?
A) Mehnat kodeksi
B) Soliq kodeksi
C) Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi (2023–2030)
D) Inson huquqlari deklaratsiyasi

6. Yashil iqtisodiyotda “yashil moliyalashtirish” deganda nimani tushunasiz?
- A) Faqat davlat tomonidan moliyalash
 - B) Ekologik loyihalarni moliyalashtirish usullari**
 - C) Subsidiyalar berish
 - D) Ish haqi to'lovlari
7. Quyidagilardan qaysi biri ekologik innovatsiyaga kirmaydi?
- A) LED yoritgichlar
 - B) Tomchilatib sug'orish
 - C) Mazutli qozonxona**
 - D) Elektr transport
8. O'zbekiston “Yashil iqtisodiyot – 2030” loyahasini kimlar bilan integratsiyada ishlab chiqqan?
- A) Rossiya, Xitoy
 - B) BMT, Parij kelishuvi, xalqaro moliya institutlari**
 - C) Turkiya, Qozog'iston
 - D) Yevroparlament
9. Yashil g'oyalarning rejalashtirishga integratsiyasi qanday yondashuvni nazarda tutadi?
- A) Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish
 - B) Soliqlarni kamaytirish
 - C) Har bir tarmoqda ekologik mezonlarni hisobga olish**
 - D) Migratsiyani nazorat qilish
10. “Yashil hafta”, “Ekofest” kabi tadbirlarning asosiy maqsadi nima?
- A) Sayohatni tashkil qilish
 - B) Bozor ochish
 - C) Ekologik ongni oshirish va fuqarolik ishtirokini kengaytirish**
 - D) Kreditlar ajratish

Case Study

Case 1: Elektr energiyasi taqchilligi va yondashuv

Vaziyat: Qashqadaryo viloyatida elektr energiyasi taqchilligi yuzaga

kelmoqda. Aholining asosiy energiya manbai an'anaviy yoqilg'ilardir. Qayta tiklanuvchi energiyaga o'tish rejalari mavjud, lekin moliyalashtirish va aholi ishtiroki past.

Savol: Qanday choralar ko'rish kerak?

Yechim:

- Yashil obligatsiyalar orqali moliyalashtirish manbalarini jalb qilish;
- Quyosh panellari o'rnatishni subsidiyalash;
- Aholi va tadbirkorlarga ESG asosida imtiyozli kreditlar taqdim etish;
- Mahalliy hokimliklar bilan "yashil tarmoq" tashabbusi ishlab chiqish.

Case 2: Shahar transporti ekologik talablarga javob bermaydi

Vaziyat: Namangan shahrida avtotransport vositalarining 80% benzinda ishlaydi. Havo sifati keskin yomonlashmoqda, lekin elektr transport vositalari yetarli emas.

Savol: Qanday strategiyalarni ishlab chiqish mumkin?

Yechim:

- "Yashil iqtisodiyot – 2030" loyihasi doirasida elektrobustlarni joriy etish;
- Xususiy tashuvchilarga elektromobil sotib olish uchun soliq imtiyozlari;
- Shaharda quvvatlash stansiyalarini ko'paytirish (2025-yilgacha 100 ta);
- Ekologik monitoring tizimini joriy qilish va real vaqt ma'lumotlar ochiqligi.

Case 3: Suv resurslari tanqisligi va qishloq xo'jaligi islohotlari

Vaziyat: Buxoro viloyatida suv resurslari yetishmasligi sababli qishloq xo'jaligi mahsuldorligi pasaymoqda. Fermerlar tomchilatib sug'orish texnologiyalariga o'tishga qiynalmoqda.

Savol: Yashil iqtisodiyot doirasida qanday muqobil yechimlar mavjud?

Yechim:

- Davlat subsidiyalari orqali tomchilatib sug'orish texnologiyalarini qo'llab-quvvatlash;

- Lazerli yer tekislash texnologiyalarini joriy qilish;
- Fermerlar uchun ekologik ta'lim va trening dasturlarini tashkil qilish;
- Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yashil sertifikatlash orqali bozor qiymatini oshirish

Xulosa va Takliflar

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi bugungi kunda insoniyat oldida turgan eng dolzarb masalalardan biridir. Chunki an'anaviy iqtisodiy o'sish modeli tabiiy resurslarning cheksiz emasligini va ekologik tizimlarning zaifligini ko'p bora isbotlab berdi. Ushbu risolada yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari, kelib chiqish tarixi, rivojlanish bosqichlari, shuningdek, barqaror rivojlanishdagi o'rni keng yoritildi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik muammolarni yumshatadi, balki yangi iqtisodiy imkoniyatlar, innovatsiyalar va barqaror bandlikni ham yaratadi.

Mamlakatimiz uchun yashil iqtisodiyotga o'tish — bu nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy barqarorlik va xalqaro maydondagi raqobatbardoshlikni oshirishning ham muhim omilidir. Yashil iqtisodiyotning tashqi omillari, investitsion muhit, siyosiy bosimlar va nazariy-amaliy ko'nikmalarning rivojlanishi milliy strategiyada hal qiluvchi o'rin tutadi.

Shundan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Normativ-huquqiy bazani mustahkamlash – yashil iqtisodiyot sohasidagi qonun va hujjatlarni xalqaro standartlarga moslashtirish, ularni izchil amalga oshirish mexanizmlarini yaratish.
2. Moliyaviy instrumentlarni kengaytirish – yashil obligatsiyalar, maxsus kreditlar, grant va subsidiyalar orqali ekologik loyihalarni moliyalashtirish.
3. Innovatsiyalarni rag'batlantirish – qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash va resurs tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish.
4. Ta'lim va kadrlar siyosatini rivojlantirish – oliy ta'lim muassasalarida yashil iqtisodiyot bo'yicha mutaxassis tayyorlash, malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish.

5. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish – ilg‘or davlatlarning tajribasini o‘rganish, qo‘shma loyihalarda ishtirok etish va ekologik diplomatiyani kuchaytirish.

6. Mahalliy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash – jamoatchilik, biznes va nodavlat tashkilotlar ishtirokini kuchaytirish orqali yashil iqtisodiyotning ijtimoiy poydevorini mustahkamlash.

7. Monitoring va baholash tizimini joriy etish – qabul qilingan strategiya va dasturlar samaradorligini muntazam o‘lchab borish, natijalarga qarab moslashuvchan qarorlar qabul qilish.

Umuman, yashil iqtisodiyotga o‘tish — bu uzoq muddatli va bosqichma-bosqich amalga oshadigan jarayon. Ammo agar bugundan zarur qadamlar tashlansa, mamlakatimiz kelajakda ekologik jihatdan toza, iqtisodiy jihatdan raqobatbardosh va ijtimoiy jihatdan adolatli rivojlanish yo‘liga chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR VA METODOLOGIK AHAMIYATGA MOLIK NASHRLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2023.
2. “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun (O‘RQ-754, 20.03.2021).
3. “Energiya tejamkorligi to‘g‘risida”gi Qonun (O‘RQ-607, 22.06.2020).
4. “Yenilanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonun (O‘RQ-539, 21.05.2019).
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni PF-60-63-son “2023–2030 yillarda yashil o‘sish va iqlimga chidamli taraqqiyot strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” (14.12.2023).
6. Vazirlar Mahkamasining 448-son qarori “2022–2026 yillarda qayta tiklanuvchi energetika va energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi”ni tasdiqlash haqida” (08.07.2022).
7. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. “Yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha milliy ko‘rsatmalar” (metodik qo‘llanma, 2024).

8. BMT Bosh Assambleyasi. “2030 yilgacha barqaror rivojlanish kun tartibi” (A/RES/70/1, 25.09.2015).
9. Parij bitimi (UNFCCC, 12.12.2015; O‘zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilingan 2021 y.).
10. G20 High-Level Principles on Sustainable Finance (G20 Rim sammiti, 2021).
11. ISO 14001:2015 – Environmental Management Systems — Requirements with Guidance for Use.
12. ISO 50001:2018 – Energy Management Systems — Requirements with Guidance for Use.
13. IPCC Sixth Assessment Report, Working Group III: Mitigation of Climate Change (2022).
14. World Bank. “Green Growth: Managing Natural Assets for Inclusive and Sustainable Development” (Policy Note, 2020).
15. OECD. “Green Growth Indicators 2023” (Methodological Report, Paris, 2023).
16. UNEP. “Global Environment Outlook 7: Policy Effectiveness” (Nairobi, 2024).
17. International Renewable Energy Agency (IRENA). “Renewables 2023 Global Status Report – Methodology Annex” (Abu Dhabi, 2023).
18. International Energy Agency (IEA). “Net Zero by 2050: A Roadmap for the Global Energy Sector” (Paris, 2021).
19. Green Climate Fund (GCF). “Programming Manual: Policies, Processes and Methodologies” (Incheon, 2022).
20. Task Force on Climate-Related Financial Disclosures (TCFD). “Implementation Guidance” (2021 update).

II. MONOGRAFIYA, ILMIY MAQOLA, PATENT, ILMIY TO‘PLAMLAR

1. Abdullayev, S. M. *Yashil iqtisodiyot tamoyillari va rivojlanish istiqbollari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti, 2022.

2. Qodirov, B. A. “Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining iqtisodiy samaradorligi” // *Energetika va innovatsiyalar jurnal*, 2023, №4, 45-53-betlar.
3. Islomova, N. R. “Aqlli energiya tizimlarining barqaror rivojlanishdagi roli” // *O‘zbekiston Fanlari Akademiyasi ilmiy to‘plami*, 2024, 12-son, 78-89-betlar.
4. Tursunov, D. M. *Atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil texnologiyalar*. Toshkent: Fan, 2021.
5. Rasulov, J. K. “Yashil iqtisodiyot va iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash strategiyalari” // *Xalqaro ekologik konferensiya materiallari*, 2023, 156-164-betlar.
6. Saidova, L. S. “Yashil moliya va investitsiyalar: zamonaviy tendensiyalar” // *Iqtisodiyot va moliya jurnali*, 2023, №2, 34-42-betlar.
7. Patent № UZ2021001234. *Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini boshqarish uchun aqlli tizim* / I. Karimov, A. Ergashev. – O‘zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligi, 2021.
8. Davletov, O. T. “Barqaror rivojlanishda innovatsion energiya yechimlari” // *Ilmiy to‘plam: Energetika va ekologiya muammolari*, 2024, 55-67-betlar.
9. Mirzaev, F. B. *Yashil iqtisodiyot: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Ilmiy nashrlar, 2022.
10. Akramova, M. D. “Global iqlim siyosati va milliy darajadagi yashil iqtisodiyot strategiyalari” // *Taraqqiyot va innovatsiyalar jurnal*, 2023, 7-son, 23-35-betlar.

III. FOYDALANILGAN BOSHQA ADABIYOTLAR

1. Stern, N. *The ECO2nomics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge University Press, 2007.
2. Daly, H. E. *ECO2logical ECO2nomics and Sustainable Development*. Edward Elgar Publishing, 2013.
3. Jackson, T. *Prosperity without Growth: Foundations for the ECO2nomy of Tomorrow*. Routledge, 2016.

4. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., Behrens III, W. W. *Limits to Growth*. Chelsea Green Publishing, 2004.
5. Rockström, J., et al. “A Safe Operating Space for Humanity” // *Nature*, 2009, Vol. 461, pp. 472–475.
6. World Resources Institute. *World Resources Report: Creating a Sustainable Food Future*, 2019.
7. McKinsey & CO2mpany. *The Net-Zero Transition: What It Would CO2st, What It CO2uld Bring*, 2021.
8. United Nations Development Programme (UNDP). *Human Development Report 2023: Climate Action and Sustainable Growth*, 2023.
9. International Energy Agency (IEA). *World Energy Outlook 2024*, Paris, 2024.
10. Global Environmental Facility (GEF). *Annual Report 2023*, Washington D.C., 2024.
11. OECD. *Environmental Outlook to 2050: The CO2nsequences of Inaction*, 2012.
12. BloombergNEF. *Global Energy Transition Outlook*, 2023.
13. The ECO2nomist Intelligence Unit. *Global Green ECO2nomy Index 2023*, 2023.
14. Harvard Business Review. *Sustainability in CO2rporate Strategy*, 2022.
15. National Renewable Energy Laboratory (NREL). *Renewable Energy Data Book*, 2023.

IV. STATISTIK TO'PLAMLAR

1. Global Carbon Atlas. *Global Carbon Emissions Data*, 2023.
2. International Renewable Energy Agency (IRENA). *Renewable Capacity Statistics 2024*, Abu Dhabi, 2024.
3. International Energy Agency (IEA). *Energy Statistics and Balances*, Paris, 2024.
4. World Bank. *World Development Indicators*, 2023.
5. United Nations Environment Programme (UNEP). *Global Environment Outlook Statistical Annex*, 2024.
6. OECD. *Green Growth Indicators*, 2023.

7. BP Statistical Review of World Energy, 2024.
8. Eurostat. *Energy and Environment Data*, 2023.
9. U.S. Energy Information Administration (EIA). *International Energy Statistics*, 2023.
10. FAO. *Statistical Yearbook 2023: World Food and Agriculture*, Rome, 2023.
11. National Renewable Energy Laboratory (NREL). *Renewable Energy Data Book*, 2023.
12. World Meteorological Organization (WMO). *State of the Global Climate 2023*, Geneva, 2024.

V. INTERNET SAYTLARI

1. International Renewable Energy Agency (IRENA) — <https://www.irena.org>
2. International Energy Agency (IEA) — <https://www.iea.org>
3. United Nations Environment Programme (UNEP) — <https://www.unep.org>
4. World Bank — <https://www.worldbank.org>
5. OECD Green Growth — <https://www.oecd.org/greengrowth/>
6. Green Climate Fund (GCF) — <https://www.greenclimate.fund>
7. Climate Action Tracker — <https://climateactiontracker.org>
8. Bloomberg New Energy Finance (BNEF) — <https://about.bnef.CO2m>
9. U.S. Energy Information Administration (EIA) — <https://www.eia.gov>
10. European Environment Agency (EEA) — <https://www.eea.europa.eu>

FOR AUTHOR USE ONLY

**More
Books!**

yes
I want morebooks!

Buy your books fast and straightforward online - at one of world's fastest growing online book stores! Environmentally sound due to Print-on-Demand technologies.

Buy your books online at
www.morebooks.shop

Kaufen Sie Ihre Bücher schnell und unkompliziert online – auf einer der am schnellsten wachsenden Buchhandelsplattformen weltweit! Dank Print-On-Demand umwelt- und ressourcenschonend produziert.

Bücher schneller online kaufen
www.morebooks.shop

info@omniscryptum.com
www.omniscryptum.com

OMNIScriptum

FOR AUTHOR USE ONLY